

Lapse õiguste ja vanemluse monitooring

Kirjanduse ülevaade ja metoodika aruanne

Marre Karu

Pirjo Turk

Helen Biin

Hella Suvi

2012

Uuringu tellis Riigikantselei koostöös Õiguskantsleri Kantselei ja Sotsiaalministeeriumiga. Uuring on valminud Euroopa Sotsiaalfondi kaasrahastamisel.

Monitooringu autorid:

Marre Karu on Poliitikauuringute Keskuse Praxis töö-ja sotsiaalpoliitika analüütik ja projektijuht alates aastast 2006. Marre peamised uurimissuunad on perepoliitika ja sooline võrdõiguslikkus. Marrel on sotsiaalteaduste doktorikraad Tartu Ülikoolist ja magistrikraad sotsiaalpoliitika analüüsis Belgia Leuveni Ülikoolist. Roll projektis: projektijuht ja analüütik

Pirjo Turk on Poliitikauuringute Keskuse Praxis töö-ja sotsiaalpoliitika analüütik, kes keskendub peamiselt perepoliitikale ning soolise võrdõiguslikkusele. Pirjol on magistrikraad Helsingi ülikoolist. Roll projektis: analüütik

Hella Suvi on lapse õiguste ekspert ning Tartu Ülikooli sotsioloogia instituudi doktorant. Roll projektis: analüütik

Helen Biin on Tartu Ülikooli sotsioloogia instituudi doktorant. Helenil on magistrikraad soouuringutes Kesk-Euroopa Ülikoolist Budapestis. Roll projektis: analüütik

Poliitikauuringute Keskus Praxis on Eesti esimene sõltumatu, mittetulunduslik mõttekeskus, mille eesmärk on toetada analüüsile, uuringutele ja osalusdemokraatia põhimõtetele rajatud poliitika kujundamise protsessi.

Poliitikauuringute Keskus Praxis

Tornimäe 5, III korrus
10145 Tallinn
tel 640 8000
www.praxis.ee
praxis@praxis.ee

Väljaande autoriõigus kuulub Poliitikauuringute Keskusele Praxis. Väljaandes sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale: Karu, Marre; Turk, Pirjo; Biin, Helen; Suvi, Hella (2012) Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Metoodika aruanne. Poliitikauuringute Keskus Praxis.

1. Monitooringu eesmärgid ja korraldus.....	5
2. Kirjanduse ja uuringute süntees	7
2.1. Lapse õigused.....	8
2.1.1. Mis on lapse õigused?	8
2.1.2. Probleemid lapse õiguste tagamisel.....	10
2.1.3. Lapse õiguste tagamise eeldused.....	12
2.1.4. Perekonna roll lapse õiguste tagamisel.....	15
2.1.5. Lapse õigused koolis.....	20
2.1.6. Lapse õigused ühiskonnas	22
2.2. Positiivne vanemlus ja vanemluse toetamine	27
2.2.1. Vanemlusstiilid	28
2.2.2. Laste distsiplineerimine ja arendamine	30
2.2.3. Positiivse vanemluse põhimõtted	32
2.2.4. Vanemlusprogrammid.....	33
2.3. Laste uurimise põhimõtted.....	35
2.3.1. Laste uurimise eripärad.....	35
2.3.2. Eetilised küsimused.....	36
2.3.3. Laste küsitlemine.....	38
3. Fookusrühma intervjuud lastega	41
3.1. Põhimõtted ja teoreetilised kaalutlused	41
3.2. Valim ja läbiviimine.....	44
3.3. Tulemused	47
4. Lapse õiguste ja vanemluse toetamise indikaatorid	55
4.1. Mis on indikaatorid?	55
4.2. Indikaatorite koostamise põhimõtted	56
4.2.1. Teadlikkus.....	57
4.2.2. Hoiakud.....	58
4.2.3. Kogemused.....	59
4.3. Monitooringu aluseks olevad indikaatorid	60
4.3.1. Teadlikkus lapse õigustest.....	61
4.3.2. Hoolitsusega seotud õigused	62
4.3.3. Lapse õigus mõlemale vanemale	63
4.3.4. Pereliikmete vahelised suhted	65
4.3.5. Elatustase	71
4.3.6. Lapse õigus puhkusele ja vabale ajale.....	71
4.3.7. Lapse õigus haridusele	75
4.4. Indikaatorid: Kaitsega seotud õigused.....	76
4.4.1. Vägivald	77
4.4.2. Abi vajavast lapsest teatamine.....	79
4.5. Indikaatorid: Autonoomia ja osalemisega seotud õigused.....	83
4.5.1. Osalemine ja otsustamine	83

4.5.2. Lapse kuvand	87
4.6. Indikaatorid: Vanemus ja vanemluse toetamine	89
Vanemlusstiil ja distsiplineerimine	90
4.6.1. Vanemluse toetamine	95
5. Laste küsitlus.....	99
5.1. Valimi moodustamine.....	99
5.2. Andmekogumine.....	102
5.3. Kaalumine	102
5.4. Laste küsitluse ankeetid	104
5.5. Ankeetide testimine.....	106
5.5.1. Mis on kognitiivne intervjuerimine?	107
5.5.2. Laste kognitiivse intervjuerimise eripärad	109
5.5.3. Kognitiivsete intervjuude läbiviimine	110
5.6. Vastajate kirjeldus.....	112
6. Täiskasvanud elanikkonna küsitlus	114
6.1. Valim ja andmekogumine	114
6.2. Täiskasvanud elanikkonna küsitluse ankeet	116
6.3. Kaalumine ja vastajate kirjeldus	117
7. Ankeetide probleemkohad.....	119
8. Üldised tähelepanekud edasise monitooringu läbiviimiseks	127
Kasutatud kirjandus.....	128
Lisad	142
LISA 1. Fookusrühma intervjuu kava (4. klass)	142
LISA 2. Fookusrühma intervjuu kava (6. klass)	144
LISA 3. Fookusrühma intervjuu kava (8.-9. klass).....	146
LISA 4. Infokiri lapsevanematele	148
LISA 5. ANKEET - täiskasvanud elanikkond	149
LISA 6. ANKEET (4.-7. klassile)	161
LISA 7. ANKEET (8.-12. klassile)	170
LISA 8. küsitlajuhend - täiskasvanute küsitlus.....	181
LISA 9 Laste küsitlus - küsitlajuhend	186

1. Monitooringu eesmärgid ja korraldus

Käesoleva uuringu fookuses on kaks kontseptsiooni - lapse õigused ning positiivne vanemlus. Uuring lähtub eeldusest, et lastel on õigused, mida tuleb austada ja kaitsta. Lapse õigused defineerib ÜRO lapse õiguste konventsioon, millega Eesti Vabariik ühines aastal 1991 ning võttis sellega kohustuse kaitsta ja tagada lastele nende õigused. Samuti võeti 1992. aastal vastu Eestis lastekaitse seadus, mis sätestab lapse rahvusvaheliselt tunnustatud õigused, vabadused ja kohustused ning nende kaitse Eesti Vabariigis.

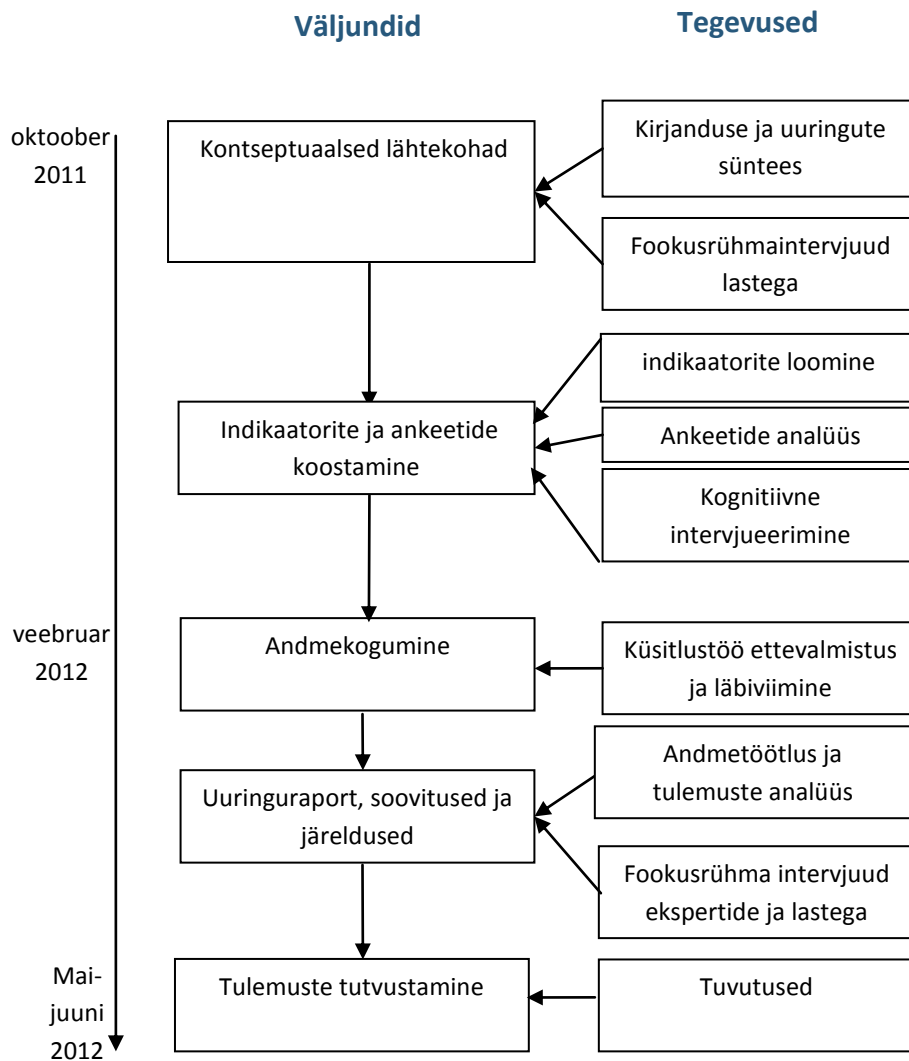
Eesmärgiks seati monitooringuga koguda andmed, millega saaks vastused järgmistele küsimustele:

- 1) Milline on Eesti laste ja täiskasvanud elanikkonna *teadlikkus* lapse õigustest ja positiivsest vanemlusest?
- 2) Millised on Eesti laste ja täiskasvanud elanikkonna *hoiakud* lapse õiguste ja positiivse vanemluse osas?
- 3) Millised on Eesti laste ja täiskasvanud elanikkonna *kogemused* seoses lapse õiguste ja positiivse vanemlusega?
- 4) Kuivõrd on inimeste teadlikkus, hoiakud ja kogemused seoses vanemahariduse ja positiivse vanemlusega erinevad sõltuvalt inimeste vanusest, soost ja rahvusest?
- 5) Millised on seosed teadlikkuse, hoiakute ja kogemuste ning sotsiaalmajandusliku staatuse vahel?
- 6) Milline on teadlikkus ja kogemus lapse õigustega seotud institutsioonidest ja millised on ootused neile?
- 7) Milline on Eesti elanikkonna teadlikkus, kogemused ja hoiakud seoses vanemaharidusega?

Uurimisküsimustele vastamiseks seati eesmärgiks korraldada küsitlusuuringud, mille raames küsitleda nii lapsi kui täiskasvanud inimesi. Selleks koostas uuringumeeskond uuringu kontseptuaalsed lähtekohad ning indikaatorid, mis võimaldavad ühelt poolt kirjeldada hetkeolukorda, aga teisalt ka jälgida muutuseid ja arenguid nendes teemavaldkondades, kui tulevikus samade põhimõtete ja meetoditega monitooringut läbi viia. Otsustati küsitleda 4.-12. klassi lapsi ja täiskasvanud elanikkonda. Kuna lapse õiguste teema on väga lai, valiti välja vaid osa temaatikast lähtuvalt sellest, mille kohta on praegu teiste küsitluste või administratiivsete andmete põhjal kõige vähem teadmist olemas. Kolme suurema fookusena käsitletakse käesolevas monitooringus 1) lapse õiguseid, mis seotud laste osalemisega ja otsustamisega, 2) abivajava lapse temaatikat ning 3) lapse õigust mõlemale vanemale. Lisaks käsitleti põhjalikult lapse perekonda, suhteid vanematega ning vanemate kogemusi ja hoiakuid vanemluse ja vanemluse toetamisega seoses.

Monitooring valmistati ette ning viidi läbi neljas etapis, mille väljundeid ja tegevusi kirjeldab joonis 1.

- 1) Kontseptuaalsete lähtekohtade ja uurimisküsimuste sõnastamine
- 2) Indikaatorite ja ankeetide koostamine
- 3) Andmekogumine, andmekvaliteedi kontroll
- 4) Andmete analüüs, uuringuraporti ja poliitikasoovituste koostamine
- 5) Tulemuste tutvustamine kolmele erinevale sihtrühmale (tellijale, pressile ning ekspertidele).

JONIS 1 PROJEKTI PROTSESS – VÄLJUNDID JA TEGEVUSED

Järgnevalt anname ülevaate esimesest kolmest etapist ja nendega seotud tegevustest - kirjanduse ülevaatest, fookusrühma intervjuudest ja nende tulemustest, indikaatoritest, andmekohumisest ja metoodikast ning samuti juhime tähelepanu erinevatele puudujääkidele, mis käesoleva monitooringu ankeedis ja metoodikas esinesid.

2. Kirjanduse ja uuringute süntees

Tuginedes ÜRO lapse õiguste konventsioonile, Eesti seadustele, lapse õiguseid käsitlevale kirjandusele, teiste riikide kogemusele ning samuti olemasolevatele Eestit käsitlevatele uuringutele ja kirjandusele, koostati esimese sammuna monitooringu metodoloogiline alusmaterjal. Selle materjali eesmärgiks on kirjeldada põhjalikult lapse õiguste ning vanemahariduse valdkond, et anda ülevaade sellest, millised on erinevad lapse õigused ning millised on peamised olukorrad, kus nende õiguste rikkumine avalduda võib, ning kirjeldada institutsioone, mis vastutavad laste õiguste tagamise eest (perekeskne, riik, kool).

Kuna tegu on monitooringuga, mille eesmärgiks on jälgida lapse õiguste ja vanemluse valdkonna arenguid, oli tarvis defineerida, mis on areng ehk olukord, mille poole püüeldakse. Seega on selle uuringuosa jaoks püstitatud eraldi kaks uurimisküsimust, mille all on toodud näitena täpsustavad küsimused, mis aitavad seda nn. ideaalolukorda kirjeldada. Loetelu ei ole lõplik.

1. Milline on olukord, kus lapse õigused on kaitstud?
 - a. Mis on lapse õigused, milline on olukord, kus erinevad lapse õigused on kaitstud (nt lapsel on õigus kaasa rääkida temaga seotud otsustes)?
 - b. Millised on ühiskondlikud hoiakud, mis toetavad lapse õiguste tagamist?
 - c. Millised on kõige tavapärasemad olukorrad, kus esineb lapse õiguste rikkumine või kaitstud (nt suhtlemine mõlema vanemaga)?
 - d. Millistes olukordades avaldub tavapäraselt inimeste teadlikkuse puudumine laste õigustest?
 - e. Kus ja millises vormis toimub laste õiguste kaitstud või rikkumine perekonnas, koolis ja avalikus ruumis?
 - f. Millised võiksid olla inimeste kogemused, hoiakud ja teadlikkus laste kaitset tagavate institutsioonide osas?
2. Milline on positiivne vanemlus, mille poole peaks Eesti vanemaharidus püüdlema?
 - a. Mismoodi käitub positiivse vanemluse põhimõtteid järgiv lapsevanem?
 - b. Millised hoiakud näitavad, et inimene pooldab positiivse vanemluse põhimõtteid?
 - c. Millised on probleemid, mis viitavad vajadusele vanemahariduse järele?

Kirjanduse ja erinevate varasemate uuringute läbitöötamise etapi eesmärk oli anda ülevaade laste õiguste ning vanemahariduse temaatikast. Selle tulemusel jaotati mõlemad valdkonnad väiksematesse blokkidesse, millest osasid käsitletakse käesoleva monitooringu raames ning osad jäävad järgmiste monitooringute kanda.

2.1. Lapse õigused

2.1.1. Mis on lapse õigused?

ÜRO lapse õiguste konventsiooni¹ eesmärgiks on tagada, et igale lapsele oleks garanteeritud võimalus igakülgselt arenguks ja heaoluks. Selleks on sätestatud konkreetsed õigused, mis on vaja lapsele tema arengu ja heaolu tagamiseks kindlustada. Lapse õiguste konventsioon sisaldab rahvusvaheliselt tunnustatud miinimumstandardite raamistikku, mis on vajalik lapse heaolu kindlustamiseks ja millele on õigus igal lapsel. Lapse õiguste käsitlemine konventsioonis baseerub lapse vajaduste terviklikul vaatlemisel: see sisaldab nii lapse põhiõigusi ja -vabadusi, majanduslikke kui sotsiaalseid ja kultuurilisi õigusi, ning konkreetsemalt nii hoolitsuse, kaitse kui autonoomia ja osalemisega seotud õigusi. Lapse õigused on lahutamatu osa lapse heaolust ja selles mõttes võib õigusi käsitada instrumendina lapse heaolu saavutamiseks (Kennan *et al.* 2011).

Konventsiooniga ühinenud riigid on kohustatud oma jurisdiktsiooni all viibivatele lastele tagama need õigused ning viie aasta tagant raporteerima lapse õiguste olukorrast riigis ÜRO Lapse Õiguste Komiteele. Konventsiooni põhiprintsiibid on järgmised:

- lapse õigus elule ja maksimaalsele arengule (art. 6);
- tegutsemine lapse huvides igas teda puudutavas ettevõtmises (art. 3);
- mitte-diskrimineerimine – konventsioonis sätestatud õigused on igal lapsel (art. 2);
- lapse osalemine ja lapse arvamuse austamine – lapsel on õigus oma seisukohale igas teda puudutavas küsimuses, õigus ära kuulamisele ja arvesse võtmisele lähtuvalt tema east ja küpsusest (art. 12).

Konventsioon käsitleb rakendamise üldmeetmeid (art. 4, 42, 44 (6)), lapse definitsiooni (art. 1), konventsiooni üldprintsiipe (art. 2, 3, 6, 12), põhiõigusi ja -vabadusi (art. 7, 8, 13-17, 37 (a)), perekeskonna ja alternatiivse hooldusega seonduvat (art. 5, 9-11, 18 (1-2), 19-21, 25, 27(4), 39), lapse tervist ja heaolu (art. 6, 18 (3), 23, 24, 26, 27 (1-3)), haridust, vaba aja ja kultuuritegevusi (art. 28, 29, 31) ja eriolukorras olevate laste kaitsemeetmeid (art. 22, 32-36, 37(b-d), 38, 39, 40). Lisaks on konventsioonil kaks lisaprotokollit, mis käsitlevad eraldi laste kaasamist relvakonfliktidesse ja laste müügi, prostitutsiooni ja lastepornograafiaga seonduvat.

Landsown (1994, viidatud Taylor *et al.* 2001) on jaganud konventsiooni sätestatud lapse õigused sisu järgi kolme kategoorias. Inglisekeelsete terminite tõttu nimetatakse seda lähenemist ka “kolme P” lähenemiseks:

(a) hoolitsusega seotud õigused (*provision rights*) – nt õigus tervisele, haridusele, sotsiaalsele turvalisusele, perekonnale, puhkusele, vabale ajale, kultuuritegevustele;

¹ Konventsiooni mitteametlik eestikeelne tõlge on kättesaadav <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>

(b) kaitsega seotud õigused (*protection rights*) – nt õigus olla kaitstud diskrimineerimise, füüsilise ja seksuaalse väärkohtlemise, ekspluateerimise, ebaõiglase kohtlemise eest;

(c) autonoomia ja osalemisega seotud õigused (*participation rights*) – kodaniku- ja poliitilised õigused, nt sõna-, mõtte-, südametunnistuse vabadus; õigus avaldada arvamust, omada juurdepääsu informatsioonile, moodustada ühinguid ja rahumeelselt koguneda jt õigused.

Viimane, autonoomia ja osalemisega seotud õiguste grupp teeb konventsiooni eriliselt oluliseks lapseõlve käsitlemise arengu ja lapse kui õigusi kandva subjekti tunnustamise seisukohalt. Lapse hoolitsuse ja kaitsmisega seotud õigused, mis tunduvad lapse erilise staatuse tõttu iseenesest mõistetavad, on siiani laste õiguste tagamisel domineerinud ning lapse autonoomia ja osalemise õigused on olnud tagaplaanil (Lansdown 2010, Johnny 2006). Vaieldamatult on lapse hoolitsuse ja kaitsega seotud õigused väga olulised ja neid peetakse lapse erilise staatuse tõttu iseenesest mõistetavaks ja „loomulikuks“ (Lansdown 2010, Godwin 2011). Autonoomia ja osalemise õigustega on seotud kaasaegne nägemus iseseisvast, aktiivsest ja kompetentsest lapsest. Sellest tulenevalt on hakatud rõhutama ka seda, et laste hääl peab olema ühiskonnas kuuldav ja arvesse võetud ning lapsed peavad olema kaasatud neid puudutavate otsuste tegemisse, olgu see siis seotud perekonna, koolielu, kogukonna, teenuste kujundamise või osalemisega kõrgema tasandi otsustusprotsessides (riik, poliitika) (Lister 2008). Viimasel ajal ongi ka lapse autonoomia ja osalemise õigused erilise tähelepanu keskmes ning ka käesoleva uuringu fookuses on ennekõike just need õigused. Laste autonoomia ja osalemise julgustamine on ühiskonna seisukohalt oluline.

Esiteks võimaldavad need õigused paremini tagada lapse kui iseseisva, oma arvamuse, kogemuste ja huvidega indiviidi heaolu. Eriliselt tuuakse esile lapse õiguste konventsiooni artiklit 12, mis sätestab laste õiguse avaldada arvamust neid puudutavates asjades. See õigus võimaldab lastel edasi anda oma vaateid ja kogemusi ning osaleda otsuste tegemisel, mis muidu nende eest ära tehtaks. Selles mõttes toimib laste osalemisõiguste kaitsmine tegutsemisena laste hüvanguks (Lockyer 2008, Howe ja Covell 2005).

Teiseks võimaldab laste hääl kuulamine ja arvestamine teha paremaid otsuseid ja tagada paremat lastekaitset. Näiteks tegutsevad täiskasvanud, sh poliitikategijad, asutuste esindajad ja teenuste pakujad laste „parimates huvides“, täpsustamata, mis need *tegelikud* „parimad huvid“ on. Tänu häälõigusele saavad lapsed ise kaasa rääkida oma „parimate huvide“ ja „laste vajaduste“ osas. Ainult nii on võimalik kujundada häid teenuseid ja tõhusaid lastele suunatud poliitika (Lockyer 2008, James ja James 2004, Howe ja Covell 2005, Lansdown 2005a).

Kolmandaks õpivad lapsed osalemise kaudu tulevikurolele ning selles mõttes valmistatakse ette tulevasi kodanikke (Howe ja Covell 2005). Kaasajal oodatakse kodanikelt aktiivsust, mis tähendab, et ühiskonnaliikmed pole passiivsed riigi poolt pakutava vastuvõtjad, vaid indiviidid, kes ise panustavad ühiskonnaellu. Et lapsed saaksid ühiskonnas aktiivselt osaleda, vajavad nad esmalt aktsepteerimist täisväärtuslike sotsiaalses elus osalejatena, kel on oma õigused. Täisõiguste ja -vastutuse puudumine (sõltumine täiskasvanust) ei ole siinkohal vastuolus osalemise õigusega. Täiskasvanuks olemist on tarvis harjutada, kuna vajalik kompetentsus on arendatav praktiliste kogemuste kaudu lapsena, mitte ei „kerki õhust“ täisealiseks saades (Lister 2008, James ja James 2008).

Neljandaks seostuvad lapse õigused demokraatia praktiseerimise ja arendamisega (vt nt Howe ja Covell 2005, Mason *et al.* 2005, Lockyer 2003, Dahlberg *et al.* 1999). Üldises mõttes võib demokraatiat

siduda erinevate ühiskonna gruppide hääle kuulamise ja arvestamisega ning tegutsemisega kollektiivsete eesmärkide nimel. Selles mõttes on demokraatia seotud kodanike osalemisega – oma õiguste rakendamise ja kohustuste täitmisega kogukonnas. Demokraatia edukas funktsioneerimine sõltub ka marginaliseeritud või nõrgemal positsioonil olevate gruppide, sealhulgas ka laste kaasatusest (Howe ja Covell 2005). Laste õiguste garanteerimine ja osalemise kindlustamine on seega kooskõlas demokraatia põhiprintsiipidega. See on väga oluline teadmine ka laste kohtlemise seisukohalt Eestis, mis on siiski suhteliselt noor ja alles areneva demokraatiaga riik.

2.1.2. Probleemid lapse õiguste tagamisel

Lapse õiguste temaatika on tõstatanud mitmed probleemid, mis on omakorda seotud takistustega laste õiguste tagamisel. Kuigi probleemkohti on rohkem, on siin vaatluse all teatud valik. Peamiselt kerkivad need üles just seoses lapse õigusega osaleda otsuste ja valikute tegemises, kusjuures probleemide allikaks võib pidada eelkõige (täiskasvanute) üldiseid arusaamu ja hoiakuid laste, nende õiguste ja täiskasvanu rolli kohta. Näiteks viidatakse probleemsele asjaolule, et lapse parimates huvides tegutsemise printsiipi järgides võetakse arvesse küll lapse hoolitsuse ja kaitsmisega seotud õigusi, kuid nende varju jäetakse lapse iseseisva tegutsemise ja osalemise õigused (Lansdown 2010, Johnny 2006). Selline käitumine baseerub peamiselt kolmel argumendil, mis on omavahel seotud. Esimene neist puudutab vabaduse ja vastutuse kandmise vahekorda, teine lapse kompetentsust ja viimane lapse kaitsmise küsimust.

VABADUSE JA VASTUTUSE VAHEKORD

Esiteks võib lapse õigustega seoses välja tuua mitmeid uskumusi ja vaelearusaamu, mis takistavad laste õiguste tunnustamist ja tagamist. Üheks selliseks on arvamus, et lastele õiguste andmine tähendab neile *piiramatut vabaduse* andmist ja täiskasvanutelt *igasuguse* piirangute seadmise õiguse äravõtmist (nn nullsumma lähenemine, vt Hill *et al.* 2004, Godwin 2011), mis viib laste sõnakuulmatuseni ja täiskasvanute autoriteedi õõnestamiseni. Selline arusaam on levinud ka Eesti ühiskonnas (Suvi 2009). See on aga lapse õiguste tagamise tähenduse väärtõlgendamine ning sellel ei ole midagi pistmist nende tegeliku tähendusega: õigused kaitsevad õigussubjekti ehk lapse huvisid ja vajadusi.

Samuti ei tähenda õiguste omamine piiramatut, absoluutset vabadust, vaid õigustega kaasnev vabadus on tingimuslik, s.t. seotud näiteks lapse vanuse ja küpsusega, arvestab teiste isikute õigusi ja kohustusi (sh vanemate või hooldajate omasid) ning laiemalt riigi seadusandlust ja avaliku korra reegleid (Alderson 2000, vt ka konventsiooni artiklid 12 ja 13, Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse §17). On oluline mõista, et õigustega kaasnevad ka vastutused. Läbi õiguste kasutamise ja iseseisva tegutsemise laps õpibki, mida tähendab oma valikute ja otsuste tegemine, nende tagajärjed ja vastutus.

LAPSE KOMPETENTSUS

Eelnevalt kirjeldatud uskumus, et lastele õiguste andmine tähendab piiramatut vabadust on seotud uskumusega, et lapsed teevad irratsionaalseid, egoistlikke, vastutustundetuid ja ennast kahjustavaid otsuseid, kuna neil puuduvad teadmised, kogemused ja nad on kognitiivselt vähem võimekad kui täiskasvanud inimesed (Brennan 2002). Vaikimisi eeldatakse, et kui laps saab täiskasvanuks (täisealiseks), on ta kompetentne ja küps õigusi ja vastutusi kandma. Kompetentsuse puudumine on

üks peamisi etteheiteid, mida laste osas tehakse ja mille kaudu põhjendatakse lastele õiguste mittelubamist. Probleemiks on siin eelkõige vastuolu laste võimete (võimekuse) ja vanuse standardi vahel: lastele omistatavad oskused ja vastutusvõime kipuvad olema determineeritud mitte nende tegeliku kompetentsuse, vaid ainult vanuse (täisea piiri) alusel. Siiski pole seos vanuse ja kompetentsuse vahel nii üks ühene ning kronoloogiline vanus on tegelikkuses ebasobiv laste võimete hindamiseks (Lansdown 2005b). Kompetentsus on dünaamilisem nähtus, mis areneb praktiliste kogemuste baasil kogu elu jooksul (James ja James 2008: 35-36). Nagu juba eelnevalt viidatud, omadused ja oskused, mida oodatakse lapselt täiskasvanuna (tuleviku kodanikuna), ei teki tühelt kohalt lapse täisealiseks saades, vaid on arenevad. Lapsed saavutavad kompetentsuse praktiliste kogemuste kaudu, mitte pelgalt vanuse kasvades. Seega tuleneb laste ebakompetentsus hoopis sellest, et lastele antakse liiga vähe võimalusi õiguste rakendamiseks ja nende kaudu vastutustunde kogemiseks. Asjaolu, et laps on täiskasvanust sõltuv ja vajab tema abi ning juhendamist, ei tähenda, et ta ei oma arvamust ega suudaks või oskaks ise otsuseid teha (Graham ja Fitzgerald 2010).

Näiteks sätestab lapse õiguste konventsioon lapse õiguse avaldada arvamust teda puudutavates asjades. Selle õiguse rakendamiseks on aga isiku tasandil vaja õppida „poliitilisi“ oskusi, näiteks oskust kasutada keelt selgitamiseks, veenmiseks, argumenteerimiseks (Lockyer 2008). Neid oskusi peab õppima ja harjutama, et õigusel arvamust avaldada oleks reaalne mõju laste heaolu kujundamisel ja nende huvides tegutsemisel. See omakorda eeldab täiskasvanutelt teistsugust lähenemist laste kohtlemisele ja kasvatamisele. Näiteks on selline oskuste omandamine võimalik ainult siis, kus austatakse osapoolte arvamust, toimub diskussioon, ühine otsuste kaalumine ja tegemine. Kompetentsus areneb ainult õiguste praktikas kasutamise käigus: saadakse vajalikke teadmisi, oskusi, hoiakuid ja enesekindlust tulevaseks eluks täiskasvanuna ning õpitakse tundma oma õigustega kaasnevaid kohustusi.

LAPSE PARIMAD HUVID JA KAITSE

Kolmandaks põhiliseks argumendiks on, et lastele õiguste andmine ei ole laste endi parimates huvides, kuna ei võimalda neid kaitsta ohtude eest ning hoolt kanda nende vajaduste eest (Godwin 2011, Johnny 2006). Siia alla kuuluvad ka sellised argumendid, et õiguste andmine toob lastele liiga suure vastutuse koorma, mida nad ei suuda kanda, ning see röövib lastelt nende lapsepõlve. Selline arusaam on ühest küljest seotud kahe näiliselt konfliktse heaolu mudeliga, kus ühe kohaselt tegutseb täiskasvanu lapse eest tema parimates huvides ja teise kohaselt on lastel õigus kaasa rääkida nende heaolu puudutavates küsimustes (Daniels ja Jenkins 2000). Teisest küljest baseerub see nägemus lapse kujundil, mis rõhutab laste ebaküpsust, ebakompetentsust, erilist haavatavust ning selle tõttu täielikku sõltuvust täiskasvanust. Siiski ei ole kaks heaolu mudelit teineteist vastastikku välistavad. On võimalik lastele ruumi võimaldamine iseseisvaks tegutsemiseks ning samal ajal kaitsta neid võimalike riskide eest, kuna õiguste andmine ei tähenda täiskasvanute abi ja juhendamise kõrvaleheitmist.

Samuti ei tähenda lastele õiguste andmine seda, et lastel on täpselt samasugused õigused nagu täiskasvanutel ja nad kasutavad neid samamoodi (Godwin 2011). Lastel on tõesti teistsugused vajadused, kogemused ja staatus kui täiskasvanutel, mida lapse õiguste tagamisel peab arvestama (nt kohtuprotseduurides). Lastele õiguste andmine ei võta neilt õigust hoolitsusele ja kaitsele, mida nad vajavad seoses oma haavatavusega, aga õigus hoolitsusele ja kaitsele ei ole ainsad õigused, mis võimaldavad järgida lapse parimate huvide printsiipi (Lansdown 2010). Lastel on ka iseseisvuse ja

osalemisega seotud vajadused, mille eest on täiskasvanutel vaja hoolt kanda. Hoolitsuse ja kaitsega seotud õigused ei ole automaatselt ja iseenesest lapse osalemise õiguste ees ülimuslikud (Johnny 2006).

Lapsed, kes kahtlemata on täiskasvanutest oma erilise staatuse tõttu sõltuvad ja haavatavad, on just seetõttu potentsiaalses mõttes ekspluateerimise ja manipuleerimise riski all. Samas ei tulene laste haavatavus mitte ainult nende arengulisest eripärast, vaid madalamast sotsiaalsest võimupositsioonist, mille kaudu nende õigused ja võimalused kaitsta end (täiskasvanutepoolse) manipuleerimise ja ekspluateerimise eest on piiratud (Lansdown 2010). See võimu erinev jaotumine lapse ja täiskasvanu vahel lapse õigustega seoses ei kao (s.t. lapse õiguste tagamisel arvestatakse jätkuvalt lapse eripärade ja staatusega), aga muudab laste arvamuse kuulamise ja osalemisõiguse just selle tõttu oluliseks (Balen *et al.* 2006).

2.1.3. Lapse õiguste tagamise eeldused

Kaasajal on suurem osa riikidest maailmas ÜRO lapse õiguste konventsiooniga liitunud, tunnustanud seeläbi seal sätestatud lapse õigusi ja avaldanud selle kaudu soovi neid õigusi kaitsta. Samas on aga lapse õigused ja nende realiseerumine seotud laiema kultuurilise, sotsiaalse ja poliitilise kontekstiga. Näiteks on osalemisel, õigustel või kodanikuks olemisel kahtlemata erinev tähendus ja väljendusviisid, kui võrrelda nt demokraatlikke ja totalitaristlikke ühiskondi (Percy-Smith ja Thomas 2010). Selle tõttu on lapse õiguste (eriti silmas pidades lapse autonoomia ja osalemise õigusi) realiseerumine sellisel kujul nagu konventsioonis sätestatud võimalik ühiskondades, kus on olemas nt demokraatlike praktikate kogemus, tagatud erinevate sotsiaalsete gruppide võrdsed õigused, eksisteerib meedia vabadus, mitmeparteisüsteem, sõltumatu kohtuvõim, arenenud kodanikuühiskond jms tingimused (Lansdown 2010). Eestis ühiskonnas on seega suhteliselt head eeldused lapse õiguste heaks tagamiseks.

Kitsamas mõttes mõjutab lapse õiguste käsitlemise ja realiseerumise viise ning võimalusi laste staatus ühiskonnas ja kultuurispetsiifilised arusaamad lapseõlvest (Prout ja James 2005, James ja James 2004, Gittins 1998, Lansdown 2010). Igas ühiskonnas on defineeritud laste positsioon, nende õigused ja kohustused, arusaamad nende olemusest, kompetentsusest, võimetest ja rollidest, mis omakorda suunavad igapäevast tegevust ja käitumist (nt kasvatus- ja karistamisviise) (Jenks 2005b, Prout ja James 2005, James ja James 2004). Selles mõttes struktureerib kultuuriline kontekst ka lapse-täiskasvanu suhet erinevalt, kuna koos lapse positsiooni määratlemisega määratletakse ka täiskasvanu positsioon ja rollid lapse suhtes. Lapse õiguste tähendus ja tagamine on niisiis määratletud konkreetsele ühiskonnale iseloomulike arusaamade, väärtuste, normide ja igapäevaste tegevustega, mis defineerivad laste tegutsemise ja ka õiguste kasutamise võimalused teatud kindlal viisil.

Lapse õiguste tagamist toetab järjest enam leviv nägemus aktiivsest, iseseisvast ja kompetentsest lapsest, kel on oma arvamus, huvid ja kogemused ning kes on täiskasvanute partner ühiste otsuste tegemises. See lapse kuvand tugevdab lapse sotsiaalset positsiooni nii personaalsetes suhetes täiskasvanutega kui ka ühiskonnas laiemalt, kuna jaotab võrdsemalt võimu lapse ja täiskasvanu vahel. Lisaks kompetentse lapse kuvandile võib kirjeldada veel teisigi lapse kuvandeid, kusjuures need võivad eksisteerida ühiskonnas samaaegselt üksteise kõrval (Meyer 2007, Harper *et al.* 2010, Johnny 2006). Näiteks võib rääkida ebakompetentse ja ebaküpse lapse kuvandist (oskamatu, vastutusvõimetu, abitu), samuti nn ingellapse (süütu, puhas, rikkumata, habras, haavatav) (Goldson 1997) ja ohtliku

lapse kuvandist (vastutustundetud, egoistlik, karmi distsipliini ja karistusteta väljub kontrolli alt) (Scraton 2005). Sellised lapse kuvandid ei toeta lapse õiguste tagamist tänapäevases mõistes, kuna rõhutavad lapse sõltuvust täiskasvanust ja tema tegevustest ning lapse kui täiskasvanu tegevuste „vastuvõtja“ või nn objekti rolli. Samuti jätvavad need lapse kuvandid vähe ruumi lapse enda (positiivsele) aktiivsusele, kompetentsusele ja võimekusele osaleda ümbritsevas elus, õigustades täiskasvanupoolset sekkumist, piiramist, ainuotsustamist ja karistamist. Domineeriv lapse kuvand määrab seega ära lapse üldise tegevusruumi ühiskonnas ja võib ka takistada lapse õiguste tagamist. Samuti mõjutab lapse positsiooni ja lapse õiguste realiseerumist suuresti see, kuidas mõistetakse lapse õigusi (vt ptk 2.1.2).

On oluline rõhutada, et ehkki lapse õigused võivad olla sätestatud õigusaktides, peab nende õigusaktide reaalsuses rakendumise jaoks olema teatavad üldised hoiakud, arusaamad, väärtused ja toimimisviisid, mis annavad lapse õigustele legitiimsuse (vt nt Phillips ja Alderson 2003). Võib oletada, et lapse õiguste tagamise probleemid Eestis võivad vähemalt osaliselt tuleneda ühiskonnas levinud arusaamast lapse ja täiskasvanu kohta, mis ei toeta lastekaitse seaduse rakendumist. Näiteks ajaleheartiklite kvalitatiivne analüüs on näidanud, et Eestis domineerib lapse kuvand, mis rõhutab lapse ebaküpsust, ebapädevust ja sõltuvust täiskasvanust, ning levinud on ka nn nullsumma lähenemine lapse õigustele, kus kõik õigused võetakse täiskasvanutelt ära ja antakse lastele (Suvi 2009). Samuti peavad ühiskonnaliikmed, nii lapsed kui täiskasvanud, olema teadlikud lapse õigustest ja nende tagamise vajalikkusest. Sellest tulenevalt on ka monitooringus eraldi käsitletud nii lapse kui lapse õiguste kuvandit, teadlikkust, hoiakuid kui kogemusi lapse õiguste osas, mis võimaldavad anda terviklikuma pildi sellest, kuivõrd Eestis on lapse õiguste tagamine soodustatud või takistatud.

Lisaks mõjutavad lapse õiguste tagatust ja kasutamist laste poolt ka struktuursed faktorid nagu laste vanus, sugu, religioosne kuuluvus, rahvus, elukoht, sotsiaalmajanduslik staatus ja teised sotsiaalsed kategooriad (Gittins 1998, Mason ja Bolzan 2010), viidates asjaolule, et õiguste tagatus ei pruugi olla kõigi laste jaoks samasugune. Selles mõttes võib ohtu sattuda ka ÜRO lapse õiguste konventsiooni üks peamisi printsiipe – õigused kuuluvad igale lapsele. Teatud lastegrupid võivad olla ühiskonnas stigmatiseeritud ja sotsiaalselt tõrjutud või nende juurdepääs teatud teenustele ja muudele ühiskonna poolt pakutavatele võimalustele on mitmetel põhjustel piiratum. Haavatavate gruppidega tuuakse nt esile puuetega lapsed, põgenik-lapsed, vanemliku hoolitsuseta, inimkaubanduse ja seksuaalse eksploatatsiooniga ohvriks langenud, HIVi/AIDSi nakatunud lapsed (World Vision European Union Liaison Office 2010), väärkoheldud, vaesuses ja tänaval elavad lapsed, lapsed institutsioonides, etniliste vähemuste ja immigrantide lapsed (European Commission 2011). Käesoleva uuringu meetodika ning valimipiirangute tõttu aga ei ole võimalik haavatavaid grupe ning nende õiguste tagatust käsitleda – seda tuleks teha eriuuringutega, mis spetsiaalselt oleksid vastavatele riskirühmadele suunatud.

Väga olulist ja otsustavat rolli mängivad lapse õiguste tagamise juures kahtlemata täiskasvanud. Lastepiiratud võimalused ühiskonnas tegutseda ja oma õigusi kasutada on määratletud ühest küljest nende arengustaatuseripäraga, ent ka selle kaudu, kuidas üldiselt nähakse sotsiaalseid tegutsejaid „laps“ ja „täiskasvanu“, mis on nende olemus, õigused, kohustused ja rollid, kuidas nad teineteise suhtes peaks käituma. Seda, kuidas ja mil määral lapsed saavad kasutada oma õigusi, tulekski vaadelda laste ja täiskasvanute suhete (seotuse) kontekstis, mitte isoleeritult (Mannion 2007), kuna laste õiguste

kasutamise võimalused ja viisid on tegelikkuses defineeritud just täiskasvanute poolt. Lapse õiguste teemalistes diskussioonides tõdetakse, et peamised raskused lapse õiguste ja osalemise küsimuse lahendamisel ei olegi seotud mitte niivõrd laste loomupärase haavatavuse ja ebaküpsusega, vaid nende sotsiaalse positsiooniga ühiskonnas (Lansdown 2010). Seega pole peamine takistus mitte see, et lapsed ei oleks loomupäraselt või oma arengustaatuses võimelised õigusi kasutama. Laste osalemine, aktiivsuse väljendamine ja õiguste kasutamine sõltub otseselt täiskasvanute toetusest ja pingutustest (ibid.).

Lisaks üldisele soodsale sotsiaalkultuurilisele kontekstile, ühiskonnas levinud lapsekuvandile, lapse õiguste kuvandile ja täiskasvanute teadlikkusele ja toetusele on lapse õiguste tagamise juures olulised veel mitmed riigikorralduslikud ja õiguskaitse süsteemiga seotud aspektid. Näiteks on hädavajalik, et lapse õigused ja nende realiseerumise viisid oleks ühiskonnas selgelt defineeritud ning süsteemselt tagatud: peavad olema olemas vahendid ja meetmed lapse õiguste kaitseks (sh seadusandlus, poliitilised strateegiad ja tegevuskavad, teenused, rahalised ja inimressursid), efektiivne järelvalve, info kogumine ja olukorra hindamine (Theis 2003). Kokkuvõtlikult võib esile tuua järgmised lapse õiguste realiseerumist mõjutavad tegurid (Lansdown 2010):

- Õiguslike aspektidega seotud meetmed – nt kas on loodud kaebuste esitamise ja menetlemise süsteem, juurdepääs juriidilisele abile, seadused laste osalemise toetamiseks otsustusprotsessides jms.
- Laste juurdepääs õigustega seotud informatsioonile – nt kas on tagatud õigustealane õpetus koolides, lastesõbralik informatsioon asutustes, lapse õigusi arvestavad juhendmaterjalid spetsialistidele jne. Lapsed ei saa kasutada oma õigusi, kui nad ei ole neist teadlikud, ei oma juurdepääsu vastavale infole ega mõista seda.
- Täiskasvanute teadlikkus ja hoiakud lapse õiguste osas – kas nt toimub lastega töötavate spetsialistide koolitus, vanemate harimine, töö perekondade ja kogukondadega jms. Täiskasvanud peavad olema teadlikud lapse õigustest ja neid toetama.
- Laste võimalus mõjutada neid puudutavaid otsuseid igal ühiskonna tasandil – nt kas on olemas mehhanismid, mis võimaldavad lastel panustada teenuste arendamisse, mis soodustaks juurdepääsu meediale, laste ühingute ja organisatsioonide tegutsemist, kogukonnategevusi, laste esindatust kohalikes omavalitsustes ja riigiorganites, kaasatust poliitikate tegemisse. Need tegevused on omakorda seotud laste oskuste ja teadmiste arenguga ja seeläbi kompetentsuse suurendamisega.
- Mehhanismid kaebuste esitamiseks ja kahjude leevendamiseks – kas on tagatud teenused, mis võimaldavad lapse õiguste rikkumist ennetada ja tegeleda laste probleemidega, kas lastel on võimalused esitada kaebusi, kui nende õigusi on rikutud, kas lapsed on teadlikud kaebuste esitamise võimalustest jne.

Eelnevale loetelule võib lisada veel ühe teguri (Theis 2003): efektiivse monitoorimissüsteemi. Peab toimuma süsteemne info kogumine lapse õiguste olukorra kohta, aruandlus, järelvalve, hindamine. Lapse õiguste ja vanemluse toetamise monitooringu väljatöötamine ja teostamine võimaldabki seda teha. Monitooringu väljatöötamisel keskendume inimeste teadlikkusele ja teadmistele, hoiakutele ja kogemustele, jättes kõrvale riikliku süsteemi ja mehhanismide toimimise hindamise.

2.1.4. Perekonna roll lapse õiguste tagamisel

Nii ÜRO lapse õiguste konventsiooni kui Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse järgi lasub perekonnal ja vanematel esmane vastutus laste heaolu tagamise osas. Perekond on seejuures ka keskkond, kus pannakse alus laste teadlikkusele ja teadmistele õigustest ning kus lapsed omandavad kogemusi selles osas, kuidas oma õigusi kasutada. Teisisõnu mõjutab laste reaalne kogemus perekonna igapäevaste rutiinide ja praktikate osas seda, kuivõrd nad on teadlikud ja teavad oma õigustest ja nende tähendusest, millised on nende hoiakud õiguste suhtes ja kuidas neid kasutatakse.

Lapsed õpivad sünnist alates pereliikmetega suhtlemise kaudu seda, millised on nende õigused ja tegutsemise võimalused. Võib tunduda harjumatuna mõtte beebide õigustest ja nende tagamisest, ent vanematel on võimalik toetada ka väga väikeste laste õigusi. Lapse õiguste konventsiooni artiklid 12 ja 13 näiteks sätestavad lapse õiguse arvamuse avaldamiseks ja eneseväljenduseks. Sama sätestab Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse §11. Väikelaps õpib emotsionaalse ja kehakeelise eneseväljenduse kaudu, kuidas tema käitumisele reageeritakse, see omakorda kujundab tema suhtlemisviise ja -stiili. Paljudes kultuurides näiteks kasvatatakse lapsi täiskasvanu juuresolekul vaikima ja nende arvamuse küsimist ei peeta oluliseks. Nii laste kui vanemate teadlikkus lapse õigustest on seotud ka arusaamaga sellest, mis on vanemate kohustused laste suhtes. Näiteks kuigi laste kaitse ja hoolitsusega seotud õigusi võidakse perekonnas kõrgelt hinnata, ei pruugi need olla teadvustatud õigustena, vaid vanemlike kohustustena (Moline 2000). Selline hoiak võib seostada hoolitsuse ja kaitse vanemlike kohustustega, samal ajal kui nt lapse autonoomia ja osalemisega seotud õiguste tagamist nende kohustuste osana ei nähta. Suurem toetus kaitse ja hoolitsusega seotud õigustele vanemate seas võib olla seletatav asjaoluga, et neid õigusi nähakse lapse heaolu tagamise iseenesest mõistetava osana, samal ajal kui lapse autonoomia ja osalemisega seotud tegevusi nähakse ohtlikena (nt riskid tervisele ja turvalisusele) (Moline 2000).

Tegelikult on juba väga väikesed lapsed võimelised tegema teatud valikuid, nt selles osas, milliste mänguasjadega mängida, millised tegevused neile meeldivad, kellega nad soovivad suhelda. Täiskasvanute reaktsioonist oma emotsionaalsele ja kehakeelisele eneseväljendusele õpivad nad, millised käitumisviisid on aktsepteeritud ja millised mitte (Inter-Agency Working Group on Children's Participation 2008: 21-22). Lapse kasvades suureneb ka nende otsuste ring, mida laps teeb. Nii näiteks võivad juba veidi vanemad lapsed koos vanematega otsustada, mida selga panna ja süüa.

On leitud, et lapsed, kes kasvavad perekonnas, kus on vajakajäämisi lapse kaitse ja hoolitsusega seotud õiguste tagamise osas, ei pea neid õigusi olulisteks ja arvavad, et sama teevad ka nende eakaaslased (Moline 2000). See tähendab ühtlasi, et need lapsed kalduvad arvama, et neil ei olegi õigus paremale kaitsele ja hoolitsusele. Perede sotsiaalmajanduslik staatus seega mõjutab lapse õiguste tagatust ja ka hoiakuid ja teadlikkust lapse õiguste osas. Samas on leitud, et need lapsed, kes saavad rohkem rakendada oma autonoomia ja osalemisega seotud õigusi, peavad autonoomia ja osalemise õigusi oluliseks ja arvavad, et seda teevad ka nende eakaaslased (ibid.). Seega on laste varasemad kogemused ja arusaamad selles osas, mis neil on ja mida nad saavad teha, seotud hoiakutega lapse õiguste suhtes.

LASTE NÄGEMUS ÕIGUSTEST PEREKONNAS

See, milliseid lapse õigusi lapsed olulisemaks peavad, muutub vanusega. Kui nooremad lapsed peavad olulisemaks kaitse ja hoolitsusega seotud õigusi, siis vanemate laste seas kasvab autonoomia ja tegutsemisega seotud õiguste tähtsustamine² (Pavlovic ja Leban 2009). See on seletatav laste vajaduste muutumisega vanuse kasvades, samuti laste kogemustega hoolitsuse, kaitse ja autonoomia osas. Näiteks puutuvad nooremad lapsed ilmselt rohkem kokku kaitse ja hoolitsusega seotud tegevustega, võrreldes isetegutsemise ja otsuste tegemisega, samal ajal kui teismeeas muutub just viimane olulisemaks (Moline 2000). Vanemad lapsed on selles osas ka tõenäoliselt kogenumad ja ootavad täiskasvanutelt toetust oma iseseisvusele. Samas ei pruugi vanemad alati selliste muutusega kohaneda ja märgata muutust laste vajadustes ja prioriteetides. Uurimused on näidanud, et täiskasvanud kalduvad rohkem tähtsustama kaitse ja hoolitsusega kui autonoomiaga seotud õigusi, seda ka vanemate laste osas (Pavlovic ja Leban 2009, Moline 2000). See võib olla ka laste ja vanemate vaheliseks konfliktide allikaks.

Euroopas läbiviidud kvalitatiivne uurimus näitas, et üldiselt hindavad lapsed õiguste tagatust kodus suhteliselt heaks. Perekond ja vanemad on lastele peamised toe ja kindlustunde pakkujad, kuid lapsed ootavad vanematelt siiski suuremat toetust. Näiteks on vanemad laste sõnul liiga hõivatud tööga ja neil on vähe aega laste jaoks. Üldiselt leidsid lapsed, et nende arvamus on perekonnas esindatud ja arvestatud, kuid mõned lapsed heidavad vanematele ette, et peaks rohkem küsima, kuulama ja austama laste arvamust (European Commission 2011). Näiteks näevad nad vanemate ja perekonna positiivset mõju ja olulist panust oma elus (European Commission 2011). Lapsed hindavad kodu kõigi õiguste tagamise osas paremaks kui kooli, sh arvestades turvalisuse ja hoolitsuse tagatust ja kaitstust emotsionaalse ja füüsilise ohu eest (Pavlovic ja Leban 2009, Gunnarsdottir *et al.* 2001, Pavlovic 2001). Samas võivad aga ka kodus olla mõned lapse õigused kehvemini tagatud. Näiteks selgus Islandil tehtud uurimusest, et õigus olla õiglaselt koheldud, lapse õiguste toetamine kõrgemal positsioonil oleva isiku poolt, lapse mõtete ja arvamuse kuulamine ja austamine, vajaliku informatsiooni saamine otsuste tegemiseks ja lapse vajaduste ning soovide arvestamine teda puudutavates asjades olid õigused, mille puhul laste hinnangute erinevus õiguste olulisusele ja tagatusele oli kõige suurem. See tähendab, et laste hinnangul ei olnud kõik nende õigused piisavalt tagatud. Samas oli erinevus õiguste olulisuse ja tagatuse hinnangutes kõige väiksem järgmiste õiguste puhul: oma õppimiskoha omamine; toidu, riietuse ja elukoha ning tervisealase abi olemasolu; hoolimise väljendamine teiste suhtes ja kaitse sõjalistes konfliktides osalemise eest³ (Gunnarsdottir *et al.* 2001).

Kõige tähtsamateks õigusteks kodus pidasid lapsed õigust toidule, riietusele ja elukohale, õigust olla koos armastavate ja hoolivate inimestega, abi saamist õnnetuste ja puuduse korral, heade sõprade omamist ja õigust kasvada üles terve ja tugevana. Mõned nendest õigustest olid laste hinnangul ka hästi tagatud, nt õigus toidule, riietusele ja elukohale ja õigus olla koos armastavate ja hoolivate inimestega. Samuti olid kodus hästi tagatud õigus õppimise kohale ja õigus väljendada hoolimist. Kõige vähem olid laste hinnangul tagatud õigus mängule, spetsialistide abile, oma rahale ja selle kulutamisele, õiglasele kohtlemisele vale käitumise puhul ja õigus elada ja aega veeta mõlema

² Vanusegruppideks 8-10, 12-14 ja 16-18 aastat vanad lapsed

³ Vanusgruppis 12-14 aastat (Gunnarsdottir *et al.* 2001)

vanemaga. Siiski on oluline märkida, et peaaegu kõik need õigused olid teiste õiguste seas kõige vähem oluliseks hinnatud (Gunnarsdottir *et al.* 2001). Järgnevalt vaatamegi lähemalt kahte olulist lapse õigust, mille tagamise osas nii nimetatud uuringu kui ka üldisemalt kirjanduse põhjal võib esineda vajakajäämisi – lapse õigus vabale ajale ning lapse õigus mõlemale vanemale.

LAPSE ÕIGUS VABALE AJALE

Lapsevanemate kontrolli oma laste ja nende elu üle peetakse üheks olulisemaks vanemluse aspektiks (vt nt. Grolnick, Pomerantz 2009). Ajakasutuse seisukohalt tähendab see, et vanemad mõjutavad laste ajakasutust ja tegutsemist erinevates valdkondades nii otseselt lubades, keelates, käskides, kui ka kaudselt kujundades nende hoiakuid, julgustades või eeskujuga andes. Bekkers (2007) toob välja, et lisaks otsesele käskimisele keelamisele avaldub vanemate mõju laste käitumisele kahte teed pidi: lapsed valivad käitumisviisi selle järgi, mille eest nad saavad kiita ja vanemliku tunnustuse osaliseks. Teisalt kujuneb laste käitumine läbi väärtuste, mille vanemad oma lastele edasi annavad.

Kodu võib olla keskkonnaks, kus laste aktiivsuse väljendumise viisid ja võimalused võivad olla ka üsna piiratud. Näiteks võivad lapsed olla seotud paljude piirangute ja kohustustega selle tõttu, et vanemad muretsevad laste tuleviku pärast (Suvi 2009). Eestis peetakse haridust üheks tähtsamaks lapse vajaduseks, kuna seda nähakse lapse eduka toimetuleku garantiina tulevikus. Õppimise tähtsustamist näitas ka 2011. aastal läbi viidud noorsootööd käsitlev küsitlus, kus ligi pooled eesti rahvusest lapsevanemad leidsid, et lapsed tohiksid osaleda vabaaja tegevustes nii palju, et see ei segaks nende õppimist. Väiksem hulk vanemaid leidis aga, et see on lapse enda vaba valik, kui suures hulgas vabaajategevustest ta osa võtta tahab (Karu, Turk 2012, avaldamata).

Intensiivne keskendumine lapse tulevikule võib aga paradoksaalsel kombel kaasa tuua lapse tegeliku heaolu ignoreerimise „siin ja praegu“ lapsena. Näiteks võivad vanemad olla teadlikud, et karm konkurents ja kõrged nõudmised koolis võivad ohustada lapse närvikava, aga leida, et see tagab laste karastumise tulevikuks ning suurendab nende võimalusi hästi läbi lüüa. Samuti on laste ettevalmistamine tulevikuks Eestis nihkunud lapse varasemale eale. Lapsevanemad muretsevad juba väga väikeste laste vaimse arengu ja oskuste pärast ning organiseerivad mitmeid koolieelsed arendavaid tegevusi. See tähendab, et lapsepõlv on võrreldes varasemaga rohkem seotud täiskasvanute poolt organiseeritud ja hariduslike eesmärgide omavate tegevuste ja *õpilase* rolliga ning vähem on aega olla lihtsalt *laps* (ibid.). Viimane tähendab, et ka aeg, mis kuulub ainult lastele, ja tegevused, mis on seotud laste enda initsiatiivi ja isetegevusega (sh mängimine), on palju piiratum⁴.

Sama on tõdetud ka mujal. Näiteks juhitakse tähelepanu laste üleorganiseeritud aja probleemile (*overbooked childhood*). Varasemaga võrreldes on laste mängu- ja meelelahutuseks mõeldud aeg sisustatud paljude täiskasvanute poolt korraldatud ja eesmärgistatud tegevustega, võistluslikkusele suunatud spordiharrastustega ja kooliväliste tegevustega. Mitmed uurimused on näidanud, et laste vaba aeg, mänguaeg ja laste väljas veedetud vaba aeg on vähenenud drastiliselt, samal ajal kui spordile ja õppimisele kuluv aeg on suurenenud (Darbyshire 2007, Ginsburg 2007). Need muutused on

⁴ Lapse õiguse vabale ajale ja mängimisele sätestab lapse õiguste konvetsiooni artikkel 31 ja Eesti lastekaitse seaduse §12.

aga kaasa toonud mitmeid probleeme, sh laste ülekaalulisuse, vähese aktiivsuse ja mitmed füüsilise ja vaimse tervise mured, nt lapse- ja teismee depressiooni ja stressi (Ginsburg 2007). Laste vaba aja kasutamise muutuste põhjuseks võib pidada mitmeid tegureid (ibid.):

- perekonna struktuur on muutunud, mis tähendab, et laiendatud perekondi on vähem ja lastehoiu funktsiooni kannavad erinevad asutused, kus lapsed veedavad palju aega täiskasvanute järeelvalve all;
- kiire elustiil, sh töö- ja pereelu ühildamine nõuab efektiivset ajakasutust, mis suunab ka lapsi kasutama oma aega võimalikul parimal viisil, kusjuures järgitakse efektiivsusstandardeid, mis on omased täiskasvanute töö ja ajakasutuse hindamisele;
- vanemaks olemise tähendus on muutunud, nt „heaks vanemaks“ olemise ühe osana nähakse igasuguste (arendavate) võimaluste ja vahendite pakkumist oma lastele võimalikult varajases eas, kusjuures peamiselt vanemad otsustavad laste hõivatuse määra üle;
- haridussfäär keskendub konkurentsile, mis survestab vanemaid arendama oma lapsi, et tagada neile koht nn heades koolides;
- koolivälised programmid, huviringid jm organiseeritud tegevus paneb suuremat rõhku akadeemilisele tegevusele ja on koolitöö pikendus, jättes tahaplaanile meelelahutuse ja mängimise;
- laste vaba aja tegevused väljas on piiratud turvalisuse kaalutlustel.

Probleemiks võib siin eelkõige pidada seda, et laste tegevusi hinnatakse tulemuslikkuse ja eesmärgistatuse seisukohalt, mis tooks kasu nende tuleviku rollidele ja tagaks edukuse konkurents, jättes kõrvale nt mängimise kui millegi, mida lapsed organiseerivad ja juhivad ise ning mis pakub lihtsalt lõbu. Just need laste endi tegevused aga on eriti autonoomia ja osalemise õiguste seisukohalt väga olulised (Darbyshire 2007, Ginsburg 2007). Ka Euroopa riikides läbi viidud kvalitatiivne uurimus näitab, et lapsed vanuses 15-17 aastat toovad probleemina esile asjaolu, et neil lasub liiga suur surve olla koolis edukas ja sisustada oma koolivälise aega arendavate tegevustega, mis piiravad oluliselt nende võimalust omada „tõeliselt vaba“ aega (European Commission 2011). Käesolevas monitooringus on eelnevast tulenevalt samuti eraldi tähelepanu pööratud lapse vaba aja kasutamisele ja tegevustele.

LAPSE ÕIGUS MÕLEMALE VANEMALE

Lapse suhtlemine perest lahkuva vanemaga on üheks valdkonnaks, kus laste õiguste tagatus võib olla probleemne. Kogu Euroopat hõlmanud uuring näitas, et lapsed sooviksid, et nende arvamust võetakse perekonnas rohkem arvesse selles osas, mis puudutab vanemate lahkuminekut, mis toob kaasa suured muudatused lapse elus. Lapsed tõid välja, et tahaksid olla kaasatud nt edasise elukoha valiku tegemisse (European Commission 2011). Arvestades Eesti konteksti, nt asjaolu, et lahtumuse määr on kõrge ning suur on ühe vanemaga perede arv, on ka monitooringus rohkem tähelepanu pühendatud just sellele teemale. Nii ÜRO lapse õiguste konventsioon kui Eesti Vabariigi lastekaitse seadus sätestavad lapse õiguse pärast vanemate lahkuminekut säilitada oma suhted perekonnast

lahkunud vanemaga, kui see pole lapsele ohtlik⁵. See lapse õigus võib aga olla rikutud vanematevahelise lahkuminekujärgse suhtlusmudeli tõttu. Eestis on üsna laialt levinud „puhta lahkumineku” mudel, mille kohaselt lahkumineku puhul peetakse õigeks jätta laste hooldusõigus emale ning katkestada isa ja lapse omavahelised kontaktid. Selle mudeli kohaselt peaks kasuisa muutuma lapsele esmatähtsaks persooniks, lihase isa jaoks peab saama tähtsamaks tema uus perekond. Selle mudeli kõrvale on siiski tasapisi tekkinud ka vanema ja lapse sidemete järjepidevusel põhinev mudel, mille puhul peetakse oluliseks sidemete alalhoidmist mõlema vanemaga (Hansson 2007).

Eestis on selgunud, et alaealisi lapsi kasvatavatest lahutatud naistest on üksnes iga neljas-viies säilitanud oma endise abikaasaga head suhted, samas väitsid pea pooled naistest, et ei suhtle oma endise abikaasaga või on nende suhted väga halvad. Seega ei ole ka üllatav, et nende laste osakaal, kes kohtuvad oma isaga harva või ei kohtu üldse, on üsnagi suur: 41% juhtudest ei suhelnud laps isaga üldse, umbes 35% juhtudest kohtus laps isaga vähemalt kord-paar nädalas või kuus. Nende lahutatud paaride puhul, kes suutsid säilitada head või siis vähemalt neutraalsed omavahelised suhted, kohtus laps lahus elava isaga oluliselt sagedamini kui paaride puhul, kelle suhted olid halvad või kes olid suhtlemise katkestanud (ibid.). Sama trendi on kinnitanud ka mitmed mujal tehtud uurimused (vt nt Smyth 2004). Samuti on leitud, et nende perekondade puhul, kus bioloogiline isa ei ela koos perega, muutub suhete loomu puhul oluliseks, kas ja kuidas on lapsel võimalik suhelda oma bioloogilise isaga ja millised on ema ja isa omavahelised suhted. Vanemate omavahelised lahkehelid avaldavad negatiivset mõju ka ema ja lapse vahelisele suhtele (Kasearu ja Rootalu 2011). Laste ja perest lahkunud vanema vaheliste suhete katkemise või harva läbikäimise põhjuseid võib olla erinevaid, kuid emad, kelle juurde laps tavaliselt jääb, võivad ka ise takistada isa kohtumist lapsega ja selle kaudu rikkuda lapse õigust suhelda mõlema vanemaga (Smyth 2004, Fabricius ja Hall 2000, Smart *et al.* 2001). Samas on leitud, et jagatud hooldusõiguse mudeli puhul (*joint custody*) on lapsed rohkem rahul oma elukorraldusega ja kohanevad vanemate lahkuminekuga paremini (Bauserman 2002).

Samuti võidakse rikkuda lapse õigust avaldada oma arvamust juhul, kui tegemist on lapse eraldamisega perekonnast⁶. Näiteks on analüüsitud lastekaitse erialadiskursust lastekaitse käsiraamatutes ning leitud, et rõhutatakse süsteemi ja spetsialisti võimu ning kaotatakse silmist lapsekesksuse ja partnerluse idee, sh lapse arvamuse kuulamine jääb sõltuvaks lastekaitsetöötaja subjektiivsest hinnangust või ei ole lapse kaasamise vajalikkust käsiraamatutes üldse kajastatud (Auväärt 2007). Kuigi see ei näita otseselt, kuidas lastekaitsetöötajad käituvad konkreetsete juhtumite lahendamisel, peegeldab käsiraamatute erialadiskursus siiski neid reaalseid praktikaid ja hoiakuid, mis lastekaitse institutsioonis eksisteerivad ja millega valmistatakse erialaseks tööks ette lastekaitsetöötajaid.

Sageli vaadeldakse lapsi vanematevaheliste suhete probleemide ja lahkumineku kontekstis kõige haavatavamate pereliikmetena, keda tuleks traumaatilise sündmuse ja „täiskasvanute teemade” eest kaitsta (Campbell 2008). Sellest tulenevalt ei kaasata lapsi sageli ka vanematevaheliste probleemide lahendamisse. Samas puudutab lahkuminekujärgne vanematevaheline suhtlemine lapse elu otseselt:

⁵ ÜRO lapse õiguste konventsiooni artiklid 9 ja 10, Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse §28 ja §30

⁶ Lapse õiguste konventsiooni artikkel 9, Eesti lastekaitse seaduse §27

lahkumineku tõttu tuleb otsustada nt selle üle, kelle juurde laps elama jääb ja kui sageli hakkab ta kohtuma lahkunud vanemaga. Kaasajal on sellest lähtuvalt ja toetudes lapse õiguste konventsioonile järjest enam lapsi hakatud kaasama pereteraapiasse ja teistesse perekondlike suhetega seotud teenuste ja tegevuste otsustusprotsessi, samuti on rohkem hakatud kuulama laste arvamusi selle kohta, kuidas nad näevad vanemate probleeme ja lahkuminekut ning mis aitab neil kõige paremini lahkuminekuga kaasnevate muutustega kohaneda (vt nt James ja James 1999, Neale 2002, Smith *et al.* 2003, Holland ja O'Neill 2006, Miller ja McLeod 2001, Hogan *et al.* 2003, Campbell 2008).

2.1.5. Lapse õigused koolis

Kool on kindlasti teine oluline institutsioon, millega laste elud on väga suurel määral seotud. Kuna tegemist on institutsiooniga, mida kõige otsesemalt peetakse kohaks, kus lapsi valmistatakse ette iseseisvaks eluks täiskasvanutena, peaks kool olema ka keskkond, kus lapse õigused on kaitstud. Samuti peaks kool olema kohaks, kus lapsed õpivad, mida õigused tähendavad ja kuidas neid rakendada. Samas järeldub paljudest uuringutest, et kooli võimekus seda funktsiooni täita on küsitav.

Uuringutest on selgunud, et üldiselt hindavad lapsed õiguste kaitstuse ja tagatuse olukorda koolis kehvemaks kui kodus (Pavlovic ja Leban 2009, Pavlovic 2011, Gunnarsdottir *et al.* 2001, European Commission 2011). On täheldatud, et selline kriitiline hinnang on omane eelkõige vanematele, keskkoolis õppivatele lastele (Pavlovic 2001). Paljude hoolitsuse ja kaitsega seotud õiguste, nt õiguse õiglasele kohtlemisele, tähelepanule ja juhendamisele, emotsionaalsele turvalisusele, toetusele annete ja võimete arendamiseks jt õiguste tagamine on koolis laste hinnangul probleemne (Pavlovic ja Leban 2009). Lapsed on koolis ka vähem kaitstud füüsilise ja vaimse vägivalda eest (Pavlovic ja Leban 2009, Pavlovic 2011, Gunnarsdottir *et al.* 2001, European Commission 2011). Eestis 2006. aastal läbi viidud uuringu kohaselt oli 24% 7-9. klassi õpilastest kogunud koolivägivalda (Markina, Šahverdov-Žarkovski 2007).

Euroopas läbi viidud kvalitatiivne uurimus näitas, et õpetajad survestavad lapsi olema akadeemiliselt edukad, arvestamata laste võimete ja stressitaluvuse piiridega, ning ei võta sageli tõsiselt laste arvamusi ja abiotsimist (nt kiusamise osas). Üldiselt hindasid lapsed kooli kontekstis oma võimalust osaleda otsuste tegemisel ja mõjutada neid puudutavaid asju väiksemaks kui kodus. Samas on oluline rõhutada, et abi saamisel probleemide korral pidasid lapsed kõige olulisemateks isikuteks teiste hulgas ka õpetajaid, kes veedavad lastega palju aega koos. Lapsed ootavad sellest tulenevalt, et õpetajad märkaksid nt nn ohumärke, mis viitavad abivajavale lapsele, ja reageeriks nendele (European Commission 2011).

Islandil tehtud uurimusest on selgunud, et kõige olulisemaks hindasid lapsed kooli kontekstis hoolitsuse ja kaitsega seotud õigusi (abi andmine õnnetuste ja puuduse korral, heade sõprade olemasolu, annetele ja jõupingutustele vastav kooliharidus, head sõprusuhted teistega), aga ka teatud autonoomiaga seotud õigusi nagu austus religioosse, keelise, rassil põhineva ja grupikuuluvuse vastu⁷ (Gunnarsdottir *et al.* 2001). Laste hinnangul olid koolis kõige paremini tagatud

⁷ Vanusgrupis 12-14 aastat

sellised õigused nagu nt oma õppimiskoha omamine, annetele ja pingutustele vastava hariduse saamine, toit ja riietus. Laste hinnangul kõige vähem tagatud õigused olid nt õigus õiglasele kohtlemisele vale käitumise korral, õigus järelevalvele ja arvamuse avaldamisele, õigus privaatsusele. Kõige suuremad erinevused õiguste olulisuse ja tagatuse hinnangute vahel ilmnisid järgmiste õiguste osas: õigus olla õiglaselt koheldud, kui teised arvavad, et sa eksid; vajaduste ja soovide arvestamine ja austamine lastega seotud plaanides ja tegevustes; oma arvamuse omamine, mida teised kuulavad ja austavad; kaitse inimeste ja olukordade eest, mis võivad haavata tundeid; õiguste toetamine kõrgemal positsioonil oleva isiku poolt. Need õigused on seotud nii kaitse kui hoolitsusega, kuid suures osas ka laste autonoomia ja osalemisega, mida koolikeskkond peaks toetama. Samas olid õpetajad ja kooli juhtkond kriitilisemad hoopis laste õiguste tagatuse osas kodus, mitte koolis (Pavlovic 2001). Seega on laste ja õpetajate arusaam sellest, kus lastel probleemid ilmnevad, erinevad ning viitavad sellele, et õpetajad tõesti ei pruugi koolis märgata ohumärke, mis viitavad abivajavale lapsele. Kõige väiksem erinevus olulisuse ja tagatuse hinnangute vahel esines järgmiste õiguste puhul: õigus omada õppimiskohta, õigus söögile ja riietusele, meditsiinilisele abile, õigus väljendada hoolimist.

Nooremad lapsed peavad kaitse ja hoolitsusega seotud õigusi tähtsamaks kui autonoomia ja osalemisega seotud õigusi, seda teevad ka nooremate laste õpetajad, kes näevad paternalistlikku lähenemist ja laste ning täiskasvanute vahelist selget võimuhierarhiat loomulikuna. Keskkooliõpilased seevastu hindavad just olulisemaks autonoomia ja osalemisega seotud õigusi, nt õigust mõjutada otsuseid, mis neid puudutavad⁸. Keskkooli õpetajad aga toetavad endiselt paternalistlikku lähenemist, märkamata, et laste vajadused, prioriteedid ja küpsusaste on muutunud. Kooskõla laste ja täiskasvanute hinnangute vahel keskkooliastmes on väiksem, mis väljendab asjaolu, et õpetajad kohtlevad lapsi endiselt „lastena“, mitte noorte täiskasvanutena (Pavlovic 2001).

Eelnevalt väljatoodud probleemsed kohad õiguste tagamises koolikeskkonnas seostuvad ilmselt ka asjaoluga, et kooliharidussüsteem on suhteliselt autoritaarne institutsioon, mis muutub väga aeglaselt ning kus väga selgesti väljendub lapse madal staatus. Näiteks räägitakse küll lapsekesksest lähenemisest hariduses, mille puhul lastele peaks looma ruumi autonoomiaks ja õppeprotsessi suunamiseks, kuid seda „lapsekesksust“ kasutatakse pigem retoorikas kui praktikas (Wyness 1999). Kui räägitakse olukorra muutmisest, keskendutakse pigem õppekavale või haridusstandarditele, mitte koolikeskkonna struktuuri muutmisele ja õpilaste osaluse tagamisele (Johnny 2006). Samuti on „lastekeskse“ koolikeskkonna ja õppe tähendus seotud rohkem „lapse vajaduste“ (täiskasvanu hoolitseb lapse vajaduste eest) kui laste osalemise õigustega (laps osaleb otsuste tegemisel, suunab õppimisprotsessi) (Devine 2002). Tegelikuses piiravad õpilasi nii õppekava kui käitumisreeglid, mille tõttu õpilastel puuduvad õigused avaldada arvamust ja esitada kaebusi õpetamise kvaliteedi või õpetatava sisu kohta. Lapsed ei ole kooli otsustusprotsessidesse kaasatud ning neil puudub kontroll tingimuste üle, mis otseselt mõjutavad nende elu ja kasvukeskkonda. On leitud, et laste aktiivne osalemine koolielus väljendub pigem laste omavahelistes suhetes (lastekultuur), olles õppeprotsessis endas minimaalselt esindatud. Laste aktiivsusele on koolis jäetud ruumi ainult „hoolsalt õppimise“ ja „korralikult käitumise“ kontekstis, mis on täiskasvanute arvates kasulik laste tulevikuroollidele (ibid.).

⁸ Vanusgruppid 12-14 aastat ja 16-18 aastat

Kinnitust sellele, et kool on keskkond, kus lapse aktiivsus ja iseseisvus on suuresti piiratud, võib leida ka Eesti puhul (Suvi 2009, vt ka Toots 2008).

Oluline on rõhutada, et see, kuidas õpetajad üldiselt näevad laste olemust ja kompetentsust (ja oma rolli nende suhtes), määrab ära selle, kui palju võimalust aktiivsuseks, osalemiseks ja võimu jagamiseks nad õpilastele loovad (Smith 2002). Näiteks piirab laste osalemisõiguste realiseerumist koolis nägemus, et laste aktiivsus, õigused ja osalemine kujutavad endast ohtu õpetaja autoriteedile ja seavad ohtu distsipliini klassiruumis (Devine 2002). Samuti mängib siin olulist rolli õpetajate erialane ettevalmistus, mis määrab ära õpetaja valmisoleku ja võime lapse õigusi õppeprotsessis arvestada ja toetada. Näiteks on probleemiks õpetajate ettevalmistus õpilaste aktiivsust ja osalust toetavate õppemeetodite ja laste kuulamise tehnikate osas, samuti selles osas, mis on lapse õigused ja nende sisu ning miks on lapse õigustel põhinev (demokraatlik) õppestiil oluline ja vajalik (Howe ja Covell 2005). Sellel, et lapsed asetuvad koolikeskkonnas selgelt madalamale positsioonile, on aga ka negatiivne mõju sellele, kuidas lapsed näevad oma aktiivsust ja panust õppimisprotsessi (Devine 2002, James *et al.* 2008).

Lähtuvalt sellest probleemsest olukorrast on hakatud senisest rohkem tähelepanu pöörama laste autonoomia ja osalemise õiguste tagamisele koolis. Näiteks on hakatud reformima kodanikuharidusega seonduvat. On viidatud probleemile, et koolid hoiavad endiselt kinni täiskasvanukesksetest kodanikuhariduse mudelitest, mis ei jäta ruumi laste õigustele ja laiemas mõttes demokraatlikule praktikale (vt nt Mason *et al.* 2005: 23-24). Howe ja Covell (2005) aga leiavad, et kodanikuõpetus sellisel kujul ebaõnnestub, sest õpetuse baasiks ei ole laste tunnustamine aktiivsete osalejate ja õiguste kasutajatena „siin ja praegu“. Senise nn teoreetilise kodanikuhariduse andmise asemel, mis keskendub informatsiooni edastamisele ja on õpetajakeskne, on keskele kohale tõusnud mudel, mis baseerub oskuste õpetamisel praktilise osalemise kaudu (Vacek 2002, Lockyer 2003). Näiteks on siin oluline õpilaste osalemine sisulistes aruteludes kodanikuõiguste ja -kohustuste, ühiskondlike probleemide jm teemadel ning vahetu osalemine otsuste tegemisel (nt õpilasnõukogudes). See tähendab, et kodanikuhariduses toetatakse lapsele kui aktiivsele ja pädevale tegutsejale, kelle jaoks luuakse võimalusi oma õigusi realselt rakendada. Kool on laste „poliitilise“ kogemuse oluliseks aluseks ning selle kaudu on nad juba lastena kaasatud kodanikuühiskonda.

2.1.6. Lapse õigused ühiskonnas

Kui mõelda lapse õigustele riigi ja laiemalt ühiskonna perspektiivist, kerkib esile kolm peamist teemat: ühest küljest saame vaadata seda, kuidas lapsesõbralik on lapsi ümbritsev keskkond ja ühiskond, teisalt on oluline see, millised on laste jaoks võimalused abi saada, kui nende õigusi rikutakse ning kolmandaks laste osalemine ühiskonnaprotsesside ja poliitika kujundamisel.

Euroopa Komisjoni 2011. aasta uurimuses käsitleti abivajava lapse teematikat ning selgus, et lapsed näevad peamiste toetuse ja abi pakkujatena perekonda, sõpru ja õpetajaid, samuti politseid ja kohtuinstantsiooni, lastele mõeldud telefoniliine, sotsiaalteenuseid ja organisatsioone, mis aitavad hädasolevaid lapsi. Teisalt selgus, et paljud lapsed ei olnud tegelikult teadlikud olemasolevatest teenustest, mida nad võiks oma murede ja probleemide korral saada (European Commission 2011).

Teine Euroopa riikides tehtud uurimus (European Commission 2009) näitas, et 15-18-aastaste seas umbes kaheksa noort kümnest ei ole ise otsinud abi õiguste rikkumise korral või ei tea kedagi, kes

oleks seda eakaaslaste hulgas teinud. Samuti selgus, et probleemiks on laste teadmatust selles osas, kuidas oma õigusi kaitsta ning kelle poole pöörduda, kui nende õigusi on rikutud, laste teadlikkus oma õigustest ning liiga aeganõudvad ja keerulised menetlusprotsessid. Võimude mittereageerimist abi otsimisele peeti võrreldes eelmistega kõige väiksemaks probleemiks, kuigi seda probleemina näinud laste protsenti võib pidada sellele vaatamata suureks (sõltuvalt riigist vahemikus 33%-78%).

Kui peamist abi ootavad lapsed vanematelt ja õpetajatelt, siis kohalikelt võimudelt ning omavalitsuste, riigi või Euroopa tasandi institutsioonidelt ootavad lapsed järgmist (European Commission 2011):

- laste tegevuste ja ettevõtlikkuse toetamist (nt vaba aja veetmise võimaluste loomine, spordi- ja mänguväljakute rajamine, keskuste ja organisatsioonide tegevuse toetamine);
- üldsuse arusaamade ja hoiakute muutmist (üldsuse teadlikkuse ja hoiakute positiivsemaks muutmine lapse õiguste osas, laste diskrimineerimise vastu võitlemine, informatsiooni jagamine lapse õiguste kohta);
- informatsiooni jagamist ohtude (nt terviseriskid, vägivald, uimastid) ja abi saamise võimaluste kohta erinevate kanalite kaudu (kool, organisatsioonid, telefoniliinid, üritused, kampaaniad, teleprogrammid, internet, laste vaba aja veetmise kohad);
- laste suuremat kaasamist otsuste tegemisse nii neid otse puudutavate kui üldisemate otsuste puhul (nt kogukonda puudutavad otsused, seaduste ja poliitiliste otsuste tegemine, valimisea langetamine, laste parlamentide või muude poliitilistes protsessides osalemist võimaldavate struktuuride loomine);
- spetsiaalsete programmide loomist ja rakendamist (nt õpetajate koolitamine koolikiusamise ja ohumärkide äratundmise osas, vägivalda ennetavad programmid, haridusalaste ja kooliväliste tegevuste toetamine vähekindlustatud perede lastele, psühholoogi ja tervisealased teenused koolis);
- olemasolevate seaduste jõulisemat rakendamist (nt väärkohtlejate ja lapse õiguste rikkujate karmim karistamine).

Lisaks on leitud, et poliitikavaldkonnad, mis peaks laste arvates lapse õiguste seisukohalt rohkem huvi pakkuma, on haridus, turvalisus, tervis ja sotsiaalsed küsimused. Keskkond, immigratsioon ja meedia olid valdkonnad, mida eelmistega võrreldes ei peetud nii prioriteetseteks. Riigi tasandil hindasid lapsed prioriteetseteks probleemvaldkondadeks aga laste vastu suunatud vägivalda (eelkõige seksuaalset väärkohtlemist) ja uimasteid (European Commission 2009). Lapse õiguste propageerimise ja kaitsmise osas peeti Euroopa tasandil oluliseks järgmisi tegevusi (ibid.):

- „kadunud laste“ registri loomine;
- lapse õiguste kaitsega tegelevate organisatsioonide suurem toetamine;
- parem informatsiooni levitamine laste seas lapse õiguste kohta ja selle kohta, kust nende kohta rohkem teada võiks saada;
- laste osaluse parem tagatus neid puudutavate poliitikate kujundamises;
- lapse õiguste propageerimine teistes riikides väljaspool Euroopat.

Seoses eelnevaga tõstatub ka küsimus sellest, kuidas „lapsesõbralikud“ on lastele suunatud poliitikad, teenused või lastega seotud asutused ja institutsioonid üldiselt. Näiteks on see küsimus olnud tähelepanu all seoses selliste institutsioonidega nagu kohus, politsei ja terviseasutused, kus traditsioonilises mõttes on institutsiooni esindava isiku võimupositsioon olnud tugevam abi otsiva isikuga võrreldes. Nii on märgatav, et lapse õiguste raamistikust lähtudes pööratakse kaasajal enam tähelepanu sellele, millised on laste kogemused nende institutsioonide osas, mida lapsed ootavad täiskasvanutelt kui institutsiooni esindajatelt, kuidas saaks institutsiooni ja selle praktikaid muuta lapsesõbralikumaks ja lapse õigusi arvestavaks (vt nt Inter-Agency Working Group on Children's Participation 2008, UNICEF 2009, Singh *et al.* 2000, Committee of Ministers of the Council of Europe 2011a, Wernham *et al.* 2005, Kilkelly 2011, Committee of Ministers of the Council of Europe 2011b, UNICEF 2010).

Poliitikate ja teenuste puhul on muutunud oluliseks arutelu selle üle, kas need vastavad laste tegelikele vajadustele või vajadustele, mida täiskasvanud arvavad lastel olevat. Näiteks on kritiseeritud Suurbritannia tervisepoliitikat, mis on seotud laste kui tuleviku täiskasvanutega, mitte laste vajadustega „siin ja praegu“ lapsena. Seksuaalhariduse andmisel ignoreeritakse fakti, et lapsed käituvad seksuaalselt juba enne täiskasvanuks saamist: seksuaalharidus valmistab ette täiskasvanupõlvaks, mitte ei paku infot ja nõuandeid seksuaalselt käituvatele lastele. Täiskasvanud otsustavad, milliseid seksuaalelu aspekte üldse käsitletakse ja millist informatsiooni antakse, samuti edastatakse infot moraliseerivas, heteroseksuaalsete ja abielukesksete väärtuste kontekstis, mis ei vasta lapsepõlve seksuaalsuse reaalsetele praktikatele (James ja James 2004).

Poliitikate ja teenuste puhul tuleb arvestada ka lapse kui aktiivse tegutsejaga, kes mitte ainult ei võta passiivselt vastu kõike, mida pakutakse, vaid teeb ka iseseisvaid valikuid ja otsustusi. Näiteks on otsus pakkuda koolilõunaks tasuta piima ja puu- ning juurvilju lapse tervise seisukohalt tervitatav, kuid seejuures tuleb arvestada, et lapsed võivad selle asemel ikkagi valida teistsuguse toidu söömise. Lapsi kui aktiivseid ja iseseisvaid tegutsejaid ning tarbijaid on ammu märganud nt rämpstoidu ja karastusjookide tootjad, tervisepoliitikate tegemisel aga alles hakatakse märkama laste enda käitumise ja otsuste mõjusid oma tervisele (*ibid.*).

Omaette teemana võib käsitleda laste kui kodanike ja otsustusprotsessides osalemisega seonduvat. On tõstatatud diskussioon selle osas, kas saab rääkida lapsest kui kodanikust alles siis, kui ta on jõudnud täiskasvanuikka (tuleviku kodanik), või on lapsel kodaniku staatus juba lapsena. Nende küsimustega seoses on kritiseeritud nt klassikalise kodanikupõlve (*citizenship*) definitsiooni, mis on täiskasvanukeskne ning jätab lapsed kõrvale (vt nt Jans 2004). Selle definitsiooni kohaselt tähendab kodanikuks olemine täisõiguste ja -vastutuse omamist ja osalust ühiskonna elus, mistõttu kodanikupõlv on siinkohal nähtud tulevikurollina, mis lastele ei kuulu. Kaasajal on aga seoses lapse

kuvandi muutumise ja lapse õiguste esiletõusmisega hakatud tunnustama põhimõtet, et laste ettevalmistumine tuleviku kodanike eluks on võimalik ainult laste kaasamise kaudu praeguste kodanikena. See tähendab, et lastele peab tagama võimalused kasutada oma kodaniku- ja poliitilisi õigusi (autonoomia ja osalemisega seotud õigusi).

Järjest enam keskendutakse laste osalemisele kollektiivsetes otsustusprotsessides kõrgematel tasanditel. Näiteks osalevad lapsed erinevate organisatsioonide töös, kogukonnas toimuvate sündmuste organiseerimisel, oma elukeskkonna kujundamisel, teenuste arendamisel, teiste laste abistamisel jne. Samuti on mitmetes riikides loodud lastele võimalused osalemiseks otse poliitikate kujundamise ja riigi tasandil nt laste parlamendi kaudu. Samas ei ole laste kaasamine nii lihtne. Näiteks on poliitikategijatele hakatud avaldama survet laste ja noorte kaasamiseks nii valitsuses kui valitsusevälistes organisatsioonides, kuid keskseks probleemiks on lünk uute kaasamismeetodite arendamises (Roberts 2003). Laste osalemise tagamine vajab süstemaatilist ja pikaajalist praktiseerimist ning hindamist, et välja selgitada, mis kõige paremini toimib. Siiski võib välja tuua mõningad käsitlused laste kaasatuse tasandite ja vormide kohta. Näiteks Lansdown (2010) eristab kolme lapse osaluse tasandit:

- konsultatiivne osalus: laps avaldab arvamust, täiskasvanu teeb ise otsuse;
- osalus kui koostöö: laps teeb ühisotsuseid koos täiskasvanutega, saab mõjutada otsuste tegemise protsessi ja tulemust;
- lapse poolt juhitud osalus: laps teeb iseseisvaid otsuseid, täiskasvanu roll on anda vajalikku infot, nõu ja toetust otsuste tegemiseks.

Theis (2010) loetleb järgmised lapse osaluse vormid: lapsed kui poliitilised aktivistid väljaspool valitsus- ja poliitikasüsteemi (nt laste organisatsioonid), laste osalus valitsusorganite kõrval (nt laste parlament, nõukogud) ning lapsed kui liikmed otsuseid tegevates valitsusorganites (nt nõukogude liikmed). Suurem rõhk on tema sõnul olnud viimasel osaluse vormil.

Selleks, et lastel oleks vajalik enesekindlus, oskused, teadmised ja kogemused kõrgemate tasandite otsuste tegemisel osalemise osas, peaks laste osalemine ja aktiivsus olema toetatud juba esimestes keskkondades – kodus ja koolis. Kompetentsuse kasvades laieneb laste osalus siis ka teistel ühiskonna tasanditel (Lister 2008). Läbiv osalemine kõikidel ühiskonna tasanditel on aga siiski probleemne, kuna laste kaasamine on seni olnud seotud pigem üksikute, eraldiseisvate ja lühiajaliste projektidega (Percy-Smith ja Thomas 2010, Lansdown 2010).

Teiseks ei pruugi lähenemised, mille täiskasvanud on paika pannud või mis nende kaasamiseks sobivad, laste jaoks sobivad ja efektiivsed olla. Näiteks on levinud laste kui liikmete kaasamine otsuseid tegevatesse struktuuridesse või laste parlamentide-otsustuskogude loomine. Need osalemise vormid matkivad täiskasvanute poolt loodud ja rakendatavaid vorme, mis aga muudab lapsed haavatavamaks manipuleerimisele: need osalusvormid on tegelikkuses loodud täiskasvanute poolt, algselt mõeldud nende jaoks ning on seotud ka täiskasvanutepoolse juhendamise, huvide ja eesmärkidega (Theis 2010, Wyness 2009). Samuti on laste otsustusprotsessides osalemise puhul probleemne asjaolu, et osalus peaks andma lastele suurema võimu ja vabaduse, kuid on hoopis hariduslik ja kontrollimeetod: laste kaasamist nähakse kui investeringut tuleviku ja ka riskikäitumise ennetamist (täiskasvanute poolt juhendatud tegevus) (Sotkasiira *et al.* 2010). Kõrgemate tasandite

otsustusprotsessidesse laste kaasamine on sageli seotud ka pigem hoolitsuse ja kaitse eesmärkide, mitte osalusega, mis võimaldab lastel midagi realselt muuta (Alderson 2010).

Omaette küsimus on laste hääle esindatuse tagatus, eriti formaalsemates institutsionaalsetes struktuurides. Näiteks võib olla teatud lastegruppide juurdepääs otsustuskogudele takistatud (nt puudega, rahvusvähemuste, teatud sotsiaalmajandusliku staatusega lapsed jt gruppide lapsed). Samuti võivad esinduskogudesse pääseda pigem akadeemiliselt edukad ja eeskujuliku käitumisega lapsed (Hill 2006, Wyness 2009). Selle tõttu soovitatakse toetada eelkõige laste nn rohujuure tasandi aktiivsust (laste liikumised, ühingud ja organisatsioonid), mille puhul manipuleerimise oht on väiksem ja lastel on paremad võimalused midagi ise ära teha (Theis 2010). Samas võidakse laste autonoomiat ja tegutsemist selles võtmes näha pigem ohuna täiskasvanute autoriteedile, samuti on laste organisatsioonide ja ühingute loomine ja tegutsemine keerulisem kui täiskasvanutel (Percy-Smith ja Thomas 2010).

Laste osalemine aktiivsete kodanikena otsustusprotsessides, puudutagu see siis teenuste kujundamist või kuulumist kõrgemate tasandite otsustuskogudesse poliitikakujundajatena, on siiski suhteliselt uus nähtus ja veel suhteliselt vähe toimiv praktika. Ka ühiskondades, kus selle küsimusega on varem tegelema hakatud (nt Põhjamaad, Suurbritannia), on endiselt palju dilemmasid ja probleeme, mis vajavad lahendamist.

2.2. Positiivne vanemlus ja vanemluse toetamine

Sotsialiseerumisteooriate kohaselt on lapsepõlv periood, mil kujunevad lapse iseloomuomadused ja perekonnal on äärmiselt suur mõju isiku sotsialiseerumisele (Maccoby, 1992). Sotsialiseerimine on protsess, mille vältel isikud omandavad ühiskonnas käibel olevaid norme, rolle, reegleid ja väärtusi ning seeläbi taastoodavad neid ka põlvkondade vältel. Seda protsessi mõjutavad nii erinevad lähedalseisvad individid (vanemad, õpetajad, sõbrad) kui ka institutsioonid (kool, kultuurilised institutsioonid) (Grusec, Hastings 2007). Seetõttu on ühiskonna perspektiivist lähtudes oluline luua lapsevanematele eeldused, et oma lapsed üles kasvatada positiivses õhkkonnas ning pakkuda lastele turvalist lapsepõlve.

Üha suuremat tähelepanu on hakanud Euroopa Liidu liikmesriikides pälvima laste ja perede poliitika arendamine ning järjest enam on riik kaasatud valdkondadesse, mida varasemalt on peetud pigem indiviidi privaatsfääriks. Kuigi Euroopa liikmesriikide perepoliitika ei toimi ühtse, koherentse skeemi alusel, on erinevad riigid võtnud kasutusele mitmeid vanemlust toetavaid programme (Rodrigo 2010), mille eesmärk on ennetada ja vähendada laste emotsionaalseid ja käitumisega seonduvaid probleeme (Edovald 2010). Erinevad uuringud ka näitavad, et vanemlusprogrammide rakendamine on vähendanud laste käitumisprobleeme ja suurendanud vanemate kompetentsi laste kasvatamisel (Sanders, Markie-Dadds, Tully, & Bor, 2001; Sanders *et al.*, 2004). Samuti on leitud, et kõrgemalt haritud ning parema vaimse tervisega lapsevanemate lapsed on edukamad ning on vähem tõenäoline, et nende lastel esineb käitumisraskusi (Yamauchi 2010; Schlechter, M., Milevsky, A. 2010). Paljud uuringud väidavad, et lapsevanemate kasvatusmeetodid ning siinhulgas ka distsiplineerimismeetodid on seotud lapse käitumise ja psühholoogilise heaoluga (Hahlweg *et al.* 2010; Smith *et al.*, 2005; Gershoff, 2002; Parke, 2002; Eisenberg *et al.*, 2001).

Positiivne, järjepidev, toetav vanemlus on eelduseks, et ühiskonnas oleks käitumishäireteta laste osakaal madal ja laste väärkohtlemise juhtumid harvaesinevad (Gardner 2011). Käitumuslikud ja emotsionaalsed häired on väga sagedased laste ja noorte seas – ligikaudu 20% lääne linnastunud riikide lastest on olnud sümptomitega, mis viitavad aktiivsus-tähelepanuhäiretele (ATH) (Tolan, Dodge 2005). Kui neile probleemidele lapsepõlves tähelepanu ei pöörata ning jäetakse sellised häired ravimata, võivad käitumise regulatsiooni häired (nagu agressiivne või sotsiaalseid norme eirav käitumine) viia täiskasvanueas antisotsiaalse käitumiseni (Frick, Lonely 1999). Ka internaliseeritud häiretega (nagu ärevus, depressioon, võõrdumine) isikutel on suurem risk kannatada püsiva ärevuse ja depressiivse käitumishäire all nooruses ja täiskasvanu eas (Hofsra *et al.* 2002). Lisaks võib sellistele käitumishäiretele mitte tähelepanu pööramine ning nende parandamata jätmine olla hilisemas eas aluseks teistele sotsiaalprobleemidele nagu koolist väljalangemine, töötus, perekonna lagunemine, narkootikumide ja alkoholi kuritarvitamine ja riskikäitumine. (Hiscock *et al.* 2008)

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee andis välja soovitusel 19 (2006) „Positiivse vanemluse toetamise poliitika“ suunates tähelepanu pere- ja sotsiaalpoliitikale ja ühiskonnale üldiselt (Rodrigo 2010). Nende soovitusel kohaselt tähendab positiivne vanemlus vanemlikku käitumist, mille puhul

arvestatakse igati lapse huvidega ning mis on hoolitsev ja enesekindlust andev, vägivallavaba, tunnustav ja suunav, seades piire lapse täieliku arengu soodustamiseks.⁹

Euroopa Komisjoni soovitusel peetakse oluliseks, et lapsed kasvaksid ülesse positiivses pere õhkkonnas ning riigi vastutusena nähakse tingimuste loomist, kus vanemlus on hinnatud ning toetatud. Soovitusel tuleks lapsevanemaid ka julgustada, et nad otsiks abi kui puutuvad kokku raskustega laste kasvatamisel ning hukka mõista laste distsiplineerimismeetodid kehalise karistamise läbi ja võtma distsiplineerimiseks kasutusele alternatiivsed meetodid (Rodrigo 2010).

2.2.1. Vanemlusstiilid

Et laste õigused oleksid realiseeritud ja kaitstud, on tarvis kujundada uutmoodi sotsiaalsed suhted laste ja täiskasvanute vahel, kus täiskasvanud loovutavad teatava osa oma võimust, mis traditsioonilises mõttes neile on kuulunud, lastele (Percy-Smith ja Thomas 2010). Lastekasvatuse viisi osas tähendaks see demokraatlikemate suhete loomist ja partnerlussuhtel põhineva mudeli rakendamist, kus lapse ja täiskasvanu vahel toimub dialoog ja diskussioon ning otsuseid tehakse koos. Samas ei tähenda see seda, et täiskasvanud loovutavad oma kaitsja ja hoolitseja rolli. Täiskasvanud, olgu nad spetsialistid, kes lastega töötavad, või lapsevanemad-hooldajad, on võtmeisikud lapse õiguste kaitsmisel ja samal ajal ka riskide maandamisel. Täiskasvanud peavad lastele õiguste kasutamiseks ruumi looma, neil on määrav roll laste õiguste tunnustamisel ja toetamisel. Sellest tulenevalt ongi käesolevas monitooringus koos lapse õiguste temaatikaga vaadeldud ka täiskasvanu rolli lapse suhtes, sh vanemaks olemisega seotud arusaamu ja praktikaid (vanemluse toetamise osa). Veelgi enam – see, kuidas täiskasvanud suhtuvad lastesse ja nende suhtes käituvad, mõjutab ja kujundab ka laste arusaamu endist, oma võimetest, kompetentsusest, õigustest, kohustustest ja rollidest (Johnny 2006, James *et al.* 2008, Morine 2000).

Barber *et al* (2005) on tuvastanud kolm vanemluse mõõdet, mis iseloomustavad vanemlikku mõju. Vanemlik toetus (ingl *parental support*), mis hõlmab erinevaid tundlikke, hoolitsevaid ja sõbralikke käitumisviise, on eriti oluline lapse ning nooruki sotsiaalse algatuse soodustamiseks. Psühholoogiline kontroll (ingl *psychological control*) tähendab seda, kui vanemad püüavad muuta lapse mõtteid või tundeid, või kui vanemad ignoreerivad lapse arvamust ning ei väljenda talle armastust ja hoolivust. Lapse võimalikku hilisemas elus välja kujunevat depressiooni on seostatud psühholoogilise kontrolli kasvatusemeetodiga. Käitumuslik kontroll (ingl *behavioural control*) tähendab kasvatusemeetodit, kus vanem pidevalt jälgib ja püüab kontrollida lapse tegevust, ning sellist meetodit on seostatud lapse ebasotsiaalse käitumisega.

Sagedasti on vanemlust mõõdetud vanemate kõrgete või väheste nõudmiste ja vastutulekkusega (ingl *responsiveness*) lastele, mille põhjal eristatakse nelja erinevat tüüpi vanemlusstiili (Maccoby & Martin, 1983):

⁹ Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus Rec(2006)19 liikmesriikidele positiivse lastekasvatuse toetamise poliitika kohta: <http://www.sm.ee/tegevus/lapsed-japere/vanemluse-toetamis.html>

- **Autoritaarsed (ingl *authoritarian*) vanemad** on kõrgete nõudmistega ja mitte eriti vastutulelikud. Lastelt oodatakse vanemate poolt paika pandud rangete reeglite järgimist. Reeglite mitte-järgimise tulemuseks on karistamine ning lapsevanemad ei pea vajalikuks selgitada, millised on mingite reeglite põhjused (Cherry, 2011). Sellised vanemad on edule orienteeritud, ja leiavad, et nende käskusid tuleb täita ilma selgitusi andmata (Baumrind, 1991, lk 62). Sellised vanemad loovad korraliku keskkonna selgelt paika pandud reeglitega.
- **Autoriteetsed (ingl *authoritative*) vanemad** on nii nõudlikud kui ka vastutulelikud. Nad jälgivad ja annavad teadlikult edasi selgeid käitumisjuhiseid oma lastele ning selgitavad mingite nõudmistega tagamaid. Nad on oma nõudmistes enesekindlad, kuid mitte pealetükkivad ja piiravad. Nende distsiplineerimismeetodid on pigem toetavad, andestavad kui karistavad. Nad soovivad, et ka nende lapsed oleksid nii enesekindlad kui ka sotsiaalselt vastutavad ja koostööaltid ning enesedistsipliiniga. (Baumrind, 1991, lk 62). Autoriteetse vanemlusstiiliga saavutatakse kõige paremini sotsiaalselt vastutustundlikud lapsed, ilma et piirataks nende autonoomiat ja individuaalsust (Kerr et al. 2003), samuti püüavad need vanemad leida tasakaalu lapse ja täiskasvanu perspektiivide vahel (Hall et al. 2011).
- **Järeleandlikud, lubavad (ingl *indulgent, permissive*) lapsevanemad** on pigem vastutulelikud ning vähenõudlikud oma laste suhtes. Nad on mittetraditsioonilised ja leebed ning ei nõua täiskasvanulikkude käitumist oma lastelt. Sellised vanemad lubavad lastele mõningal määral enesedistsipliini ja nad väldivad vastandumist. (Baumrind, 1991, lk 62). Järeleandlikud vanemad on hoolitsevad ja kommunikatiivsed oma lastega, sageli on nende eesmärk olla pigem sõber kui lapsevanem (Cherry, 2011).
- **Mittepühendunud (ingl *uninvolved*) vanemad** on madalate nõudmistega ja ka vastutulelikud oma lastele. Samuti ei kommunikeeru sellised vanemad väga oma lastega. Kuigi sellised vanemad võivad täita laste elementaarseid vajadusi, on nad üldiselt kauged oma lapse elus.

On leitud, et vanemlusstiil mõjutab lapse heaolu sotsiaalse kompetentsuse, akadeemilise soorituse, psühhosotsiaalse arengu ja probleemse käitumise poolest. Erinevad uuringud on leidnud järgmisi seoseid. Lapsed ja noored, kelle vanemad on **autoriteetsed**, on sotsiaalselt kompetentsemad kui need, kelle vanemad pole autoritaarsed (Baumrind, 1991; Weiss & Schwarz, 1996; Miller *et al.*, 1993). Samuti on autoriteetse vanemlusstiiliga kasvatatud lapsed suurema tõenäosusega õnnelikud ja edukad (Maccoby, 1992). **Mittepühendunud** vanemate laste sooritusel on madalad kõikides aspektides. **Autoritaarsete** vanemate lapsed on harvemini probleemse käitumisega ja nende sooritusel koolis on head, kuid neil on väiksemad sotsiaalsed oskused, madalam enesehinnang ja suurem depressioonitase. Lapsed ja noored, keda on kasvatatud **järeleandlike** lapsevanemate poolt, võivad suurema tõenäosusega olla käitumishäiretega, sooritada kehvemaid tulemusi koolis, kuid nad on kõrgema enesehinnanguga, paremate sotsiaalsete oskuste ja madalama depressioonitasemega (Darling 1999).

2.2.2. Laste distsiplineerimine ja arendamine

Lapse õigustega perekonna kontekstis seostuvad kindlasti ka karistuspraktikad, eriti füüsiline karistamine, mis lapse õiguste temaatika esiletõusmisega seoses on mitmetes riikides seadusega keelatud¹⁰. Samas on paljudes ühiskondades lapse füüsiline karistamine endiselt lubatud nii seaduse tasandil kui ka ühiskonnas levinud arusaamades. Ehkki nt naistevastase (kodu)vägivalla osas on olukord muutunud ja naistele on varasemast enam tagatud ka seaduslik kaitse füüsiliste rünnakute eest, on lapsed (eriti nooremad lapsed) jätkuvalt grupp, kelle füüsilist karistamist aktsepteeritakse ja õigustatakse (Brownlie ja Anderson 2006, Crowley ja Vulliamy 2002). Lapse õiguste konventsioonile toetudes on hakatud selle olukorra vastu aktiivselt võitlema, nt kampaaniate kaudu, mis on suunatud positiivse (vägivallavaba) vanemluse kuvandi kinnitamisele ja partnerlusele suunatud ning vägivallavabade distsiplineerimisviiside propageerimisele (ibid.).

Suurbritannias tehtud kvalitatiivsest uurimusest (Crowley ja Vulliamy 2002), kus lastel vanuses 4-10 aastat paluti lähemalt rääkida löömisest (*smacking*) füüsilise karistuse kontekstis, selgus, et:

- laste füüsiline karistamine leiab aset eelkõige kodus;
- karistus sisaldab laste jaoks alandavat komponenti (piinlikkustunne, häbi) ja soodustab füüsilise vägivalla kasutamist laste endi vahel;
- füüsiline karistamine teeb haiget ja toob kaasa negatiivsed emotsionaalsed reaktsioonid (nt nutmine, kurbus, ebaõiglustunne, viha);
- suurem osa lastest arvab, et oma lapsi nad füüsiliselt ei karistaks;
- lapsed peavad efektiivsemateks mittevägivaldseid karistusviise, nt koduaresti, hoiatust, taskuraha äravõtmist, lemmiktegevuste ärakeelamist, majapidamistöde andmist jne;
- lapsed ei räägi löömisest kui millestki tühisest ja leebest, vaid seostavad seda negatiivsete emotsioonide, valu ja situatsiooniga, milles täiskasvanud on selgelt tugevamal positsioonil juba oma füüsilise jõu ja suuruse tõttu.

Laste füüsilise karistamise vastu võitlemine on oluline ka seda arvestades, et lapsed, keda kodus füüsiliselt karistatakse, on suurema tõenäosusega ka füüsilise väärkohtlemise (*physical abuse*) ohvrid (Henricson ja Grey 2001). Samuti on leitud, et vanemad, keda lapsena füüsiliselt karistatakse, kasutavad sama karistusviisi suure tõenäosusega ka oma laste kasvatamisel (Children's Commissioner for Wales 2002). On oluline lisada, et paljud vanemad tunnevad siiski ise kurbust ja kahetsust pärast laste füüsilist karistamist, paljud neist ei pea seda tegelikult õigeks distsiplineerimise viisiks.

On oluline rõhutada, et seaduste kehtestamisel lapse füüsilise karistamise ärakeelamiseks on mõju ainult juhul, kui seda toetavad ühiskonnas levinud arusaamad lapse kohtlemise kohta (Phillips ja

¹⁰ Füüsiline karistamine puudutab nt lapse õiguste konventsiooni artiklit 37, mille järgi peab kindlustama, et laps ei satuks piinamise või mõne muu julma, ebainimliku või alandava kohtlemise või karistuse ohvriks. Eesti Vabariigi lastekaitse seaduses puudutab karistamist §31, mille järgi on lubamatu lapse alavääristamine, hirmutamine või karistamine viisil, mis valmistab talle piina, tekitab talle kehalisi kahjustusi või ohustab kuidagi teisiti tema vaimset või kehalist tervist.

Alderson 2003). Sellest tulenevalt võib füüsilise karistamise keelu kehtestamine lapse õiguste ja seaduste raamistikus osutada suhteliselt jõuetuks. Ehkki vanemad võivad iseenesest pidada lapse õigusi oluliseks, võivad nad samal ajal pooldada ja kasutada füüsilist karistamist, mistõttu tuleks vanemlike karistuspraktikate puhul vaadelda lisaks lapse õiguste raamistikule sügavamalt üldisi praktikaid ja uskumusi, mis on seotud vanemaks olemisega (Brownlie ja Anderson 2006). Tegurid nagu vanemlik ärevus selle pärast, et tuntakse vastutust laste käitumise eest, uskumus, et vanemaks olemine on võrreldes varasemaga muutunud palju keerulisemaks ja stressirohkemaks, ning et vanemaks olemisega seotud tarkus ja oskused pole õpitavad, vaid n-ö kaasa antud, muudavad puhtalt lapse õiguste ja seaduste mängu toomise füüsilise karistamise keelustamise puhul ebapiisavaks. Muutma peaks vanemluse kuvandit ja praktikaid. Samuti tuleks arvestada sellega, millised arusaamad ja hoiakud on vanemate seas levinud laste ja nende kohtlemise kohta (vt lähemalt Takistused lapse õiguste tagamisel – arusaamad lastest ja lapse õigustest). Käesolevas monitooringus on vanemluse toetamise osas eraldi puudutatud karistamise teemat koos täiskasvanute hoiakute ja arusaamadega laste, lapse õiguste ja vanemluse osas.

Küsimus, kas laste füüsiline karistamine on aktsepteeritav ja parim laste distsiplineerimismeetod, tekitab diskussiooni mitmel pool maailmas. Kuivõrd paljud lapsevanemad kasutavad laste kasvatamisel meetodeid, millega jälgendavad oma vanemate kasvatusmeetodeid ning minevikus oli laste füüsiline karistamine ühiskonnas levinud distsiplineerimismeetod, ei mõista paljud lapsevanemad selle distsiplineerimismeetodi hukkamõistu. 2010. aasta Euroopa Sotsiaaluuring¹¹ näitas, et 47% Eesti elanikest nõustus väitega „Lapse füüsiline karistamine on mõnikord paratamatu“. Ka 2009. aastal läbi viidud soolise võrdõiguslikkuse monitooring näitas, et füüsilist karistamist pooldas 43% naisi ja 57% mehi (Vainu *et al.* 2010).

Durrant (2005) defineerib lapse kehalist karistamist kui tegevust lapsevanema, õpetaja või hooldaja poolt, mille eesmärk on põhjustada füüsilist valu või ebamugavust lapsele. See on karistuse rakendamine kehale. Wissow (2002) nimetab distsipliini protsessiks, millega õpetatakse lapsele ühiskonna väärtusi ja normatiivset käitumist. Karistamismeetodite puhul on eristatud:

- võimul põhinev (*ingl power-assertive*) distsipliini meetodit, näiteks nagu füüsiline karistamine, ähvardamine või privileegide keeld.
- Armastuse-võõrutus (*ingl love-withdrawal*) distsipliini meetodeid, milleks on näiteks mingitele tegevustele tähelepanu mitte-pööramine; kiindumuse, heakskiidu või pettumuse mitte-aktsepteerimise väljendamine.
- Samuti on ühe karistusmoodusena toodud selgitav (*ik. inductive*) distsipliin ehk põhjendamine, lapsele reeglite meeldetuletamine ja lapse käitumise mõju selgitamine teistele. (Halpenny *et al.* 2010).

Viimase meetodi puhul on leitud, et see on enam efektiivne tingimusel, kui võetakse arvesse laste moraalseid ja sotsiaalseid väärtusi (Kerr *et al.*, 2003, Holden (2002) toob distsiplineerimisviisina esile ka, kuivõrd tähtsat rolli mängib juhendamine teemadel, millistest väärtushinnangutest lähtuda ja

¹¹ Allikas: Euroopa Sotsiaaluuring 2010, Sotsiaalministeeriumi Sotsiaalpoliitika info ja analüüsi osakonna arvutused

samuti tegevuste tagajärgede selgitamise. Vaidlustes teemal, kas aktsepteerida laste füüsilist karistamist või mitte, püstitatakse sageli küsimus kust jookseb piir füüsilise karistamise ja füüsilise kuritarvitamise vahel (Durrant, 2005). Mõned uurijad kinnitavad, et on olemas tavalised, igapäevased viisid füüsiliseks karistamiseks, mis on kvalitatiivselt erinevad füüsilise kuritarvitamise tegevusest (Larzelere, 1993; Baumrind, 1997). Teisalt, teiste uurijate meelest saab füüsilist karistamist ja füüsilist kuritarvitamist võtta kui vägivalla üht vormi ja on võimatu eristada, kust lõpeb karistus ja kust algab kuritarvitamine (Cawson *et al*, 2000; Graziano, 1994).

2.2.3. Positiivse vanemluse põhimõtted

Nagu eelnevalt mainitud, tähendab Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitusel kohaselt positiivne vanemlus vanemlikku käitumist, mille puhul arvestatakse lapse huvidega ning mis on hoolitsev ja enesekindlust andev, vägivallavaba, tunnustav ja suunav, seades piire lapse täieliku arengu soodustamiseks. Seega on soovitustes toodud välja viis põhimõtet, millest positiivset vanemlust järgiv lapsevanem lähtuma peaks: **lapse huvidega arvestamine, hoolitsemine, enesekindluse andmine, vägivalla kui karistamise meetodi mittepooldamine, tunnustamine ja suunamine**. Pecnic (2007) on käsitlenud analoogset nelja põhimõtet, mida lapsevanemad, kes lähtuvad positiivse vanemluse meetodist, peaksid järgima. *Hoolitsev käitumine (ingl nurturing behaviour)* tähendab, et vanem pakub lapsele emotsionaalset turvalisust ning lapse ja vanema omavaheline suhe on soe ja tundlik. *Struktuur (ingl structure)* osutab piiride kehtestamisele ja lapse käitumise juhendamisele läbi positiivsete käitumismallide, kasutamata füüsilist või psühholoogilist vahelesekumist. Tunnustamine (ingl *recognition*) viitab lapse vajadusele olla hinnatud ja tunnustatud vanemate poolt, mistõttu on oluline edendada ühiseid arusaami ning mõjutada seeläbi lapse arengut. Neljandana toob Pecnic välja *jõustamise (ingl empowerment)*, mis osutab mõistmisele, kuidas saab mõjutada teiste käitumist läbi enese ohjamise; seda nähakse protsessina, mille puhul on oluline pidev vanema kohanemine lapse muutuvate arenguetappidega.

Positiivne vanemlus on Eesti ühiskonnas suhteliselt uus mõiste. Laste ja perede arengukava 2012-2020 näeb ühe strateegilise eesmärgina, et Eestist saab positiivset vanemlust toetav riik, kus pakutakse vajalikku tuge laste kasvatamisel ja vanemaks olemisel, et parandada laste elukvaliteeti ja tulevikuväljavaateid.

Seega on ka Eestis võetud Euroopa Komisjoni soovitusi kuulda ning laste kasvatamist täisväärtuslikeks ühiskonna liikmeteks ei nähta enam perekonna isikliku teemana, vaid soovitakse perepoliitika kaudu suunata vanemlikku käitumist ja laste kujunemist. Selle strateegilise eesmärgi täitmise mõõtmiseks on seatud Sotsiaalministeeriumi poolt koostatud Laste ja Perede arengukavasse kolm indikaatorit:

- 2010. aasta Euroopa Sotsiaaluuringute tulemuste kohaselt tunnistas 44% küsitluses osalenud lapsevanemat, et nad on viimase aasta jooksul kogunud, et vajaksid lapsevanemana nõu ja abi seoses lapse kasvatamisega, kuid ei tea kuhu/ kelle poole pöörduda. Läbi positiivse vanemluse toetamise soovitakse vähendada lapsevanemate teadmatust, kust laste kasvatamisega seotud küsimuste või probleemi korral nõu ja abi küsida.
- Euroopa sotsiaaluuring (2010) tulemuste järgi 40% lapsevanematest vastajaid hindas 5-10 palliga väidet: "Teatud olukorras on laste füüsiline karistamine vajalik ja õigustatud kasvatusmeetod" (10-pallisel skaalal vastanud 5-10 palli, kus 1 pall tähistas "ei ole üldse nõus" ja 10 palli "täiesti nõus"). Laste ja perede arengukava on seadnud sihiks, et laste füüsilise karistamise aktsepteerimine vanemate poolt langeks.
- Laste- ja perede arengukava üheks tegevuseks on Triple P vanemlusprogrammi kohandamine ja rakendamine, kuna Eestis on tõendus põhjustest vanemlusprogrammide puudus, on üks positiivse vanemluse toetamise ja levitamise mõõde ka see, et riiklikult on koordineeritud ja suurendatud vanemlusprogrammi kättesaadavus piirkonniti (Sotsiaalministeerium).

Ka lapse õiguste ja vanemluse monitooringus tuleb lähtuda eelnevalt toodud indikaatoritest, mõõtmaks positiivse vanemluse põhimõtete levikut ning teadlikkust.

2.2.4. Vanemlusprogrammid

Järgnevalt on välja toodud erinevad tõendus põhised vanemlusprogrammid, mis on maailmas kasutusele võetud toetava vanemluse levitamiseks. Eesti laste ja perede arengukava 2012-2020 seab üheks eesmärgiks vanemluse toetamise ning toob ühe meetmena välja vanemlike oskuste arendamiseks efektiivsete teenuste väljatöötamise ja pakkumise. Rahvusvaheliselt on välja töötatud mitmeid vanemlust toetavaid programme. Kahe kõige levinuma programmina kirjeldame siinkohal *Incredible Years*'i ja *Triple P* programme.

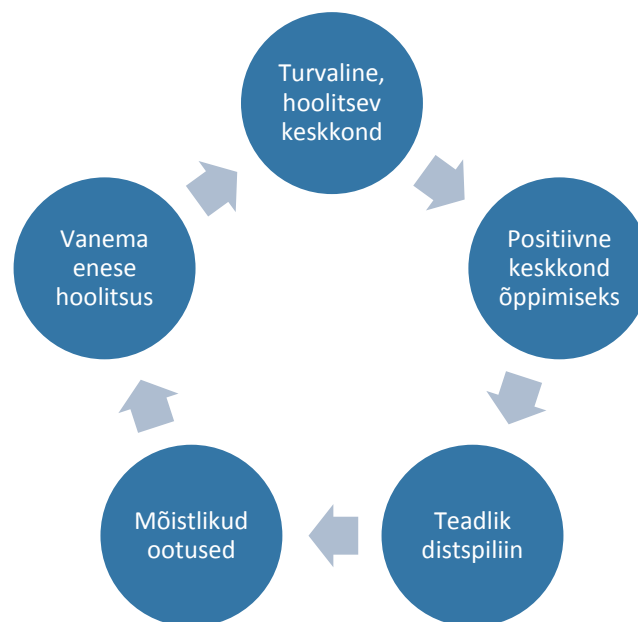
INCREDIBLE YEARS

Incredible Years programmide seeria on tõendus põhine ehk eksperimentaaluuringuga tõestatud lähenemine, mida on võimalik rahvatervise mudelist lähtuvalt süsteemselt rakendada. Incredible Years programmi sihtgrupp on 1 kuu kuni 12-aastased lapsed, kuid seeria koosneb erinevatest programmidest, mis on mõeldud nii lapsevanematele kui ka õpetajatele. Incredible Years on orienteeritud laste riskikäitumise vähendamisele. Täpsemalt on programm suunatud agressiivse käitumise ja tähelepanu- ja aktiivsushäire raviks, vägivalda ja sõltuvusainete kasutamise ennetamiseks, vanema-lapse suhete parandamiseks, laste sotsiaalse kompetentsuse ja emotsionaalse regulatsiooni edendamiseks, jne (Edovald 2010). Programm käsitleb erinevaid strateegiaid, millega lapsevanemad ja õpetajad abistavad lastel kontrollida oma tundeid ja arendada oma sotsiaalseid oskusi, et nad saaksid paremini läbi oma sõprade ja täiskasvanutega, ja nende sooritusel koolis oleksid paremad (www.incredibleyears.com).

TRIPLE P

Üks laste ja perede arengukavas välja toodud tegevustest positiivse vanemluse toetamiseks on Triple P (ehk Põhimõtted positiivseks vanemluseks, *inglise keeles Principles of Positive Parenting*) vanemlusprogrammi rakendamine. Triple P ehk Positiivse Vanemluse programm hõlmab strateegiaid, mis aitavad toime tulla käitumisraskustega lastega, kasutades tugevdamise põhimõtteid ja keskendudes samal ajal lapse ja vanema vahelisele emotsionaalsele suhtele. Triple P keskendub vanemate ja nende laste vaheliste positiivsete suhete edendamisele ning vanematele positiivsete ja tõhusate lapse käitumise suunamise strateegiatele läbi vanemate teadlikkuse, oskuste ja usalduse tõstmise (Sanders, Markie-Dadds, & Turner, 2001). Triple P tegeleb selliste teguritega, mis suure tõenäosusega mõjutavad vanema ja lapse vahelist suhet ning lapse arengut. Sellisteks teguriteks on näiteks lapse ja tema vanema vaheline side, distsipliini rakendamine ning laste tase olulistel arengulistel aladel.

Triple P programmi kohaselt mõjutab positiivset vanemlust nii keskkond, teadmised kui ka lapsevanema väärtushinnangud (vt ka Joonis 2).

JOONIS 2. POSITIIVSE VANEMLUSE PÕHIMÕTTED.

ALLIKAS: MATTHEW R SANDERS, ETTEKANNE 6. JUUNI, 2011 "MAKING A PUBLIC HEALTH APPROACH TO PARENTING SUPPORT REALLY WORK"

Triple P positiivse vanemluse programmil on viis erinevat toetuse taset vanematele laste kasvatamisel. Nendeks tasemeteks on: universaalne (ingl *universal*), valitud (ingl *selected*), esmane hoolitsus (ingl *primary care*), standartne (ingl *standard*) ja täiustatud (ingl *enhanced*) Triple P. Üldiselt pakub programm lapsevanematele praktilist infot ja soovitusi, kuidas positiivselt läheneda ja lahendada erinevaid situatsioone ja käitumismalle, millega lapsevanemad võivad oma laste kasvatamisel kokku puutuda (Morawska *et al.* 2010).

2.3. Laste uurimise põhimõtted

Järgnevalt anname ülevaate laste uurimise eripäradest, millest käesoleva uuringu planeerimisel ja läbiviimisel on lähtutud. Tutvustame peamisi uurimismeetodeid – fookusgrupi intervjuu, kognitiivne intervjuueerimine ning ankeetküsitlus – mida monitooringu ettevalmistamisel ja läbiviimisel kasutatakse ning seda, kuidas neid meetodeid laste uurimise eripärade valguses kasutada.

2.3.1. Laste uurimise eripärad

Laste uurimisele võib läheneda kahest vastandlikust seisukohas, mille kohaselt on laste uurimine kas täiskasvanute uurimisest olemuslikult erinev või laste ja täiskasvanute uurimise vahel erinevused puuduvad (Punch 2002a). Uurija paigutumine nimetatud skaalal mõjutab uuringut igas etapis meetodite valikust andmete analüüsi ja interpreteerimise ning uurimiseetikani (Christensen & Prout 2002). Sellest, millisena käsitletakse lapsi kui uuritavaid, sõltub uurimise metodoloogia (Punch 2002a). Christensen ja Prout (2002) toovad välja neli lähenemist lastele kui uuritavatele:

- *Laps kui objekt.* Traditsioonilise lähenemise kohaselt ei ole laps oma ebaküpsuse ja ebakompetentsuse tõttu täieõiguslik ühiskonnaliige ning vajab eestkostet. Kaheldakse laste aususes, võimes infost aru saada ja infot anda. Sellest tulenevalt uuritakse laste elu ja heaolu läbi täiskasvanud (lapsevanemad, õpetajad jne) vahendajate.
- *Laps kui subjekt.* Lapse subjektsust tunnistatakse ning laste elu ja heaolu uurimisel kaasatakse ka lapsi. Kaasamisel lähtutakse arusaamadest laste kognitiivse võimekuse ja sotsiaalse kompetentsuse kohta. Sellest tulenevalt on laste kaasamisel oluliseks teguriks nende vanus ning erinevas vanuses laste uurimiseks kasutatakse erinevaid spetsiifilisi uurimismeetodeid ja –tehnikaid.
- *Laps kui sotsiaalne aktor.* Lapsi käsitletakse sotsiaalsete tegutsejatena, kellel on omad kogemused ja arusaamad maailmast. Laste elu ja heaolu uurimisel antakse neile keskne roll ega eeldata olulisi erinevusi laste ja täiskasvanute kui uuritavate vahel. Uurimismeetodite ja –tehnikate valimisel ei lähtuta (eel)arvamustest laste võimete kohta, vaid konkreetsetest uuritavatest, uurimisküsimustest ja -situatsioonist.
- *Laps kui kaasuurija.* Selle, hetkel areneva lähenemise kohaselt konstrueerivad lapsed koos uurijaga teadmist ja on uuringu kaasautorid. Sellise lähenemise kohaselt võimaldatakse lastel uuringu sisu, vormi ning tulemuste esitamise juures kaasa rääkida.

Kuigi laste ja lapsepõlve uurijad leiavad, et laste hääl tuleb nende elu puudutavates küsimustes kuuldavaks teha, ollakse erinevatel seisukohtadel laste uurimiseks sobivate meetodite osas (Dockett *et al.* 2011). Osad uurijad pooldavad eriliste lastekesksete meetodite kasutamist, kuna lastel on ühiskonnas marginaliseeritud staatus ning vähem võimu (Punch 2002a). Samuti põhjendatakse nn lapsesõbralike meetodite kasutamist laste täiskasvanutest erineva kompetentsusega (nt visuaalse materjali eelistamine) ning leitakse, et lapsesõbralike meetodite kasutamine võimaldab uuritavatel ennast uurimissituatsioonis mugavalt tunda (ibid.).

Teise suuna esindajad leiavad aga, et laste uurimisel võib kasutada tavapäraseid uurimismeetodeid (nt Qvortrup 1994, viidatud Dockett *et al.* 2011), kuna uurimismeetodid peavad alati olema kooskõlas uuritavate kogemuste, huvide, väärtuste ja igapäeva eluga sõltumata sellest, kas uuritakse lapsi või

täiskasvanuid (Christensen ja Prout 2002). Samuti ei pruugi nn lastesõbralikud meetodid kõigile lastele tavapärastest tehnikatest enam sobida (Dockett *et al.* 2011). Tavapäraste uurimismeetodite kasutamine laste uurimiseks vähendab laste ja uurija vaheliste võimuhete asümmeetriat ja patroniseerimisohtu (Punch 2002a). Ka see, et nn lastesõbralikud uurimistehnikad on võrdlemisi uued ja nende mõjusid ei ole veel piisavalt põhjalikult analüüsitud, räägib tavapäraste uurimismeetodite kasutamise kasuks (*ibid.*).

Käesolevas uuringus tunnistatakse lapse subjektust ning lapse elu ja õiguste uurimisel kaasatakse ka lapsi, sealjuures lähtutakse arusaamadest laste kognitiivse võimekuse ja sotsiaalse kompetentsuse kohta. Samas kasutatakse laste uurimiseks samasuguseid uurimismeetodeid kui täiskasvanute uurimiseks – fookusgrupi intervjuusid, kognitiivset intervjueerimist ning ankeetküsitlust. Samas võetakse neid meetodeid rakendades arvesse siiski, et tegu on lastega.

2.3.2. Eetilised küsimused

Üldjoontes on laste uurijad seisukohal, et uurimise käigus tõstatuvad eetilised küsimused on laste ja täiskasvanute uurimise puhul sarnased (Lahman 2008). Siiski võimendab laste uurimisel eetikaküsimuste kaalu uuritavate laste ja täiskasvanud uurija võimuhete (Christensen & Prout 2002, Lahman 2008, Punch 2002a).

Uurimine ei toimu vaakumis ning uurimissituatsiooni tulevad kaasa üldised ühiskonnas ja kultuuriruumis levinud arusaamad võimust ning vanuse seostest võimuga (Christensen 2004). Kuna täiskasvanud on ühiskonnas laste suhtes võimupositsioonil, võib lastel uurimissituatsioonis olla keeruline uurijaga mitte nõustuda või väljendada arvamusi, mis võivad nende hinnangul olla täiskasvanule mitteaktsepteeritavad (Hill 2005). Seega võib uurija ja uuritava võimuhete laste uurimise puhul viia selleni, et lapsed ei väljenda siiralt oma arvamust (Christensen 2004). Laste ja täiskasvanute erinevat sotsiaalset staatust ei tohi ignoreerida, vaid sellega tuleb uuringuid planeerides ja läbi viies arvestada (Hill 2005).

Christensen ja Prout (2002) pakuvad laste ja täiskasvanute võimu asümmeetria tasakaalustamiseks välja eetilise sümmeetria kontseptsiooni. Eetilise sümmeetria lähtekohaks on arusaam, et uurija ja uuritava suhe on samasugune sõltumata sellest, kas uuritavaks on laps või täiskasvanu. Seega tuleb laste uurimisel lähtuda samadest eelistest standarditest nagu täiskasvanute uurimisel ning kasutada uurimismeetodeid, mis ei ole nn "lapsesõbralikud", vaid on kooskõlas konkreetsete uuritavate kogemuste, huvide, väärtuste ja igapäevaeluga (*ibid.*).

Hill (2005) tõdeb, et väljaspool meditsiiniuuringuid ei ole laste uurimise eetilised aspektid piisavalt tähelepanu ja diskussiooni pälvinud ning tõstatab neli peamist uurimiseetikaga seotud teemavaldkonda – laste kaasamine; nõusolek uuringus osalemiseks ja valikuvabadus osaleda; võimalik lastele tekitatav kahju; privaatsus ja konfidentsiaalsus.

Laste kaasamine. Enamus lapsi puudutavaid uuringuid on täiskasvanute poolt initsieeritud ja eesmärgistatud (Hill 2005). Ka selle üle, mil määral lapsed uuringus osalevad ning kuidas toimub andmekogumine, otsustavad tavaliselt täiskasvanud (Dockett & Perry 2007, Lahman 2008, Punch 2002a). Seoses lapsi senisest enam kaasavate uurimissuundade esilekerkimisega on aga tõusetunud ka küsimus laste osaluse üle otsustamise eetilisusest, mille lahendusena on mitmed uurijad

võimaldanud lastel uuringus osalemise, andmekogumise viiside jmt osas aktiivsemalt kaasa rääkida (Dockett & Perry 2007, Hill 2005).

Nõusolek uuringus osalemiseks ja valikuvabadus osaleda. Sageli kerkivad eetikaküsimused laste uurimisel seoses informeeritud nõusolekuga ehk sellega, kelle nõusolek on vajalik või piisav lapse uuringusse kaasamiseks (de Leeuw *et al.* 2004, Dockett & Perry 2007, Lahman 2008, Punch 2002a). Regulaatsioonid selle kohta, millise vanuseni tuleb laste uurimisel küsida hooldaja nõusolekut, on riigiti erinevad. Lisaks lapse seadusliku hooldaja nõusoleku saamisele peetakse oluliseks, et ka selleks võimeline olev laps ise annaks uuringus osalemiseks nõusoleku (de Leeuw *et al.* 2004, Dockett & Perry 2007, Hill 2005). Hill (2005) rõhutab, et nõusolekut uuringus osalemiseks peab laps saama igal ajahetkel tagasi võtta. Lapselt informeeritud nõusoleku saamine eeldab, et uuringu eesmärki ning läbiviimist puudutavaid detaile selgitatakse lapsele mõistetaval viisil ja keeles (de Leeuw *et al.* 2004, Hill 2005).

Võimalik lastele tekitatav kahju. Üldjuhul sotsiaaluuringute käigus respondentidele füüsilist kahju ei tekitata, kuid tähelepanelik tuleb olla uuringus osalejate emotsionaalse heaolu tagamisel (Hill 2005). Oht emotsionaalse kahju tekitamiseks on eriti kõrge juhul, kui uuritakse traumaatilisi sündmusi jmt sensitiivseid teemasid (*ibid.*). Uurijatel ei ole soovitatav puudutada valusaid ja ärritavaid teemasid, kui seda aga vältida ei saa, tuleb osalejatele pakkuda tuge ka uuringu andmekogumise järel. Oluline on tagada ka see, et uuringutulemuste avaldamine ei tekitaks respondentidele või teatud laste gruppide kahju (*ibid.*).

Privaatsus ja konfidentsiaalsus. Osalejate privaatsuse ja konfidentsiaalsuse tagamisel on olulised kolm elementi. Esmalt on oluline tagada respondentide avalik konfidentsiaalsus, st uuringuraportites, esitlustel jm peavad andmed olema esitatud anonümiseeritult vältimaks võimalikku respondentide tuvastamist (Dockett & Perry 2007, Hill 2005). Teiseks tuleb tagada osalejatele konfidentsiaalsus nende sotsiaalses võrgustikus, st uuringu käigus saadud infot ei tohi jagada teistele lapsi tundvatele isikutele (õpetajad, pereliikmed, sõbrad jne) (*ibid.*, *ibid.*). Kolmandaks tuleb vältida kolmandate osapoolte privaatsusrikkumisi ehk olukorda, kus üks grupp või isik avaldab uuringu käigus teiste gruppide või isikute kohta privaatselt teavet (Hill 2005). Nõudest respondentide privaatsusele ja konfidentsiaalsusele võib üle astuda vaid juhul, kui uuringu käigus antakse uurijale infot tõsisest väärkohtlemisest (*ibid.*).

Lisaks metodoloogilistele ja eetilistele küsimustele tuleb laste uurimisel tähelepanu pöörata **andmekogumise kontekstile**. Lapsed on väga kontekstitundlikud (Borgers *et al.* 2000, Dockett & Perry 2007, Hill 2006) ning seetõttu on uuringu läbiviimise koht, aeg ja korraldus olulised. Küsimusi ja täiskasvanute käitumist tõlgendavad lapsed vastavalt uuringu läbiviimise keskkonnale ning annavad vastuseid, mis on kooskõlas nende arusaamaga enda rollist vastava keskkonnas (nt klassiruumis, kodus, ülikoolis, noortekeskuses läbi viidud uuringud). (Christensen 2004, McKechnie 2002, viidatud Hill 2006).

2.3.3. Laste küsitlemine

Lapsi on võimalik edukalt süstemaatiliselt küsitleda alates umbes kaheksandast eluaastast (Borgers *et al.* 2000, de Leeuw 2005). Lapsi puudutavate teemavaldkondade uurimisel tuleb aga hoolega kaaluda, kas vajalikku informatsiooni on mõistlik ja võimalik koguda lastelt endilt või tuleks kasutada täiskasvanud vahendajaid (de Leeuw 2005). Kui uuritakse laste tundeid jt subjektiivseid fenomene või valdkondi, mille kohta lapsed ise omavad parimat infot, tuleb tingimata küsitleda lapsi, samas kui nt pere tarbimisharjumuste, põetud haiguste jmt kohta oskavad adekvaatsemat infot anda lapse hooldajad (Borgers *et al.* 2000).

Lisaks sellele, keda küsitleda, tuleb laste kohta info kogumisel tähelepanu pöörata ka küsitlemise viisile. Erinevas vanuses laste võime küsimustest aru saada ning neile adekvaatselt vastata, on erinev, kuna nende loogika, argumenteerimisoskuse, mälu, keeleoskus ja sotsiaalse võimekuse tase on erinevad (de Leeuw 2005). Väga noorte laste kohta info kogumiseks kasutatakse peamiselt vaatlusmeetodit ja hooldajate intervjuerimist (Borgers *et al.* 1999, viidatud de Leeuw *et al.* 2004). 4-6-aastaseid lapsi on teatud tingimustes võimalik intervjueerida, kuid see on võrdlemisi raske ülesanne; samuti on võimalik selles vanuses kasutada mängulisi ülesandeid, mille käigus lastelt teavet kogutakse (de Leeuw *et al.* 2004). Nagu ülal viidatud, on alates 8. eluaastast lapsi võimalik edukalt intervjueerida ja anketeerida.

Küsimus-vastus mudeli kohaselt käivitab hästi koostatud küsimus vastajas **neli kognitiivset operatsiooni** – mõistmine (st kasutatud terminite, kogu küsimuse ja vastajalt oodatava tegevuse mõistmine), vastamiseks vajaliku info meenutamine, vastamiseks vajaliku info hindamine ja oma vastuse kommunikeerimine (sh ka võimaliku vastuse toimetamine) (Tourangeau 1984). Kvaliteetsete andmete saamiseks peab küsitletav edukalt läbima kogu nimetatud operatsioone hõlmava protsessi. Seetõttu on küsimustike loomisel ning küsimuste ja vastuste sõnastamisel oluline arvestada sihtgrupi kognitiivse ja sotsiaalse arengu tasemega (de Leeuw *et al.* 2004). Samuti on oluline hoolikas küsimustike eeltestimine, milleks on soovitatav kasutada kognitiivse intervjuerimise meetodit (Borgers *et al.* 2000, de Leeuw 2005).

Keskmisses lapseas (7-12 aasta vanuses) on lapse keele- ja lugemisoskus tema intervjuerimiseks või anketeerimiseks piisavalt arenenud (de Leeuw 2005). Siiski tuleb uurimisinstrumentide loomisel lähtuda vanusegrupi eripäradest - arenevast keelest, piiratud lugemisoskusest, kalduvusest küsimusi sõna-sõnalt võtta (nt kooliekskursioon vs klassiekskursioon), raskustest umbisikulise vormi (ibid., Borgers *et al.* 2000) ja ebamääraste kvantifitseerijate (nt sageli, harva) mõistmisel (de Leeuw *et al.* 2004). Vältida tuleks eitavate ja negatiivsete küsimuste ning mitmetähenduslike väljendite kasutamist (Benson & Hoceavar 1985, Marsh 1986, viidatud Borgers *et al.* 2000), kaudseid, umbisikulisi ning "või" küsimusi (nt "Kas sinu isa või ema...") (de Leeuw 2005). Nii küsimused kui juhised peavad olema ühemõttelised ja selgelt sõnastatud (ibid.).

Kuna keskmises lapseas on mälu maht ja kiirus veel täielikult välja arenemata, tuleb hoolega jälgida küsimuste keerukust ja vastusevariantide hulka (ibid.). Holaday ja Turner-Henson (1989) soovivad kuni 10-aastastele lastele pakkuda maksimaalselt kolme, vanematele lastele kuni viite vastusevarianti. Probleemaatilised on ka retrospektiivsed küsimused, kuna mõne sündmuse käigu mittemäletamise korral võivad lapsed sobiva vastuse tavapärasele käitumisele põhinedes konstrueerida (ibid.). Tähelepanelik tuleb olla ka kontsentreerumisvõimest ja motivatsioonipuudusest

tulenevate probleemide suhtes, näiteks kalduvusest anda nn juhuslik või minimaalne sobiv vastus (ingl. k. *satisficing*)¹² (Holaday & Turner-Henson 1989, viidatud Borgers *et al.* 2000). Vastamise konkretiseerimiseks ja huvitavamaks muutmiseks soovitatakse kasutada visuaalseid stiimuleid ja vastuste kaarte (Borgers *et al.* 2000, de Leeuw 2005).

De Leeuw (2005) paneb uurijatele südamele, et 7-10 aastased lapsed tahavad väga olla täiskasvanule meele järgi ning kardavad valesti käituda, mistõttu selles vanuses respondendid kalduvad kergemini nn minimaalsete sobivate ja sotsiaalselt soovitatavate vastuste andmisele (ibid.). Alates 10. eluaastast hakkab soov täiskasvanule meeldida asenduma vajadusega ennast kaaslastega võrrelda, tuues kaasa suurema sõprade surve ja püüde ennast teatud gruppi kuuluvana näidata (ibid.).

Varajases noorukieas (12-16 aastat) laste küsitlemiseks võib kasutada täiskasvanute küsitlustele sarnaseid küsimustikke ja standardiseeritud andmekogumist (Borgers *et al.* 2000, de Leeuw 2005). Kuigi selles vanusegrupis laste kognitiivsed funktsioonid on väga hästi arenenud, tuleb endiselt küsimuste sõnastamisel olla tähelepanelik ning vältida mitmetähenduslikkust (de Leeuw 2005, Scott 1997, viidatud Borgers *et al.* 2000). Ka varajases noorukieas vastajatele tuleb küsimustike täitmiseks anda piisavalt aega.

12-16-aastased lapsed on väga vastuvõtlikud kaaslaste survele ja grupinormidele (de Leeuw 2005) ning kontekstitundlikud (Borgers *et al.* 2000). Seetõttu muutuvad küsimuste tundlikkus ja küsitlusolukorra privaatsus väga oluliseks (de Leeuw 2005). Konteksti mõjutusi aitab vähendada konfidentsiaalsuse suurendamine, st küsitlemine klassikaaslastest, õdedest-vendadest ja vanematest eemal või isetäidetavate küsimustike kasutamine (Borgers *et al.* 2000).

Peale 16. eluaastat käsitletakse noorukeid küsitlustes üldjuhul täiskasvanutega võrdväärsena, kuid küsitlemise kontekst on noorukite sotsiaalsest tundlikkusest ja grupinormidest tulenevalt endiselt äärmiselt oluline (Beebe *et al.* 1998 viidatud Borgers *et al.* 2000, de Leeuw 2005).

Bell (2007) võtab kirjandusele toetudes kokku põhipunktid, millele tuleks lastele küsimustikke luues erilisel tähelepanu pöörata:

¹² St küsimusele vastamiseks ei läbi respondent kogu küsimus-vastus protsessi (ehk nelja kognitiivset operatsiooni), vaid lähtub vastuse leidmisel mingist muust printsiibist, nt valib nimekirjast esimese vastuse, vastab kõigile küsimustele positiivselt vmt (Bell 2007).

- **Küsimuste pikkus ja sõnastus.** Lastele mõeldud küsimustikud peavad olema lihtsad – lühikesed ja lihtsa süntaksiga küsimused töötavad kõige paremini. Kuna lapsed töötlevad infot täiskasvanutest aeglasemalt, soovitatakse küsimustele või küsimuste blokkidele lisada ka lihtne sissejuhatav tekst. Vältida tuleb umbisikulisust, kaudseid küsimusi, mitmetähenduslikkust jmt.
- **Keerulised formuleeringud.** Keerulise struktuuriga, nt hüpoteetilised küsimused on laste jaoks tavaliselt problemaatilised. Samuti tuleb vältida negatiivseid väiteid, kuna nendele vastamine võib tekitada lastes segadust.
- **Käitumise mõõtmine.** Laste mälu ja meenutamisvõime ei ole võrreldavad täiskasvanutega, mistõttu laste puhul tuleks võimalusel vältida retrospektiivseid küsimusi. Retrospektiivsetele küsimustele antud vastuste kvaliteet sõltub sellest, kui palju on juhtumist aega möödunud, millisel detailsusastmel tuleb juhtumit meenutada ning kui oluline on nimetatud juhtum respondentile. Samuti peab küsimuste sõnastus olema väga lihtne ja selge (nt mitte “Kui sageli sa vaatad telekat?”, vaid “Kui mitu korda oled sa viimase seitsme päeva jooksul telekat vaadanud?”).
- **Vihjed ja konnotatsioonid.** Väikesed lapsed püüavad täiskasvanutele meeldida nendega nõustudes või ülemäära positiivseid vastuseid andes. Samuti võivad nad eeldada, et intervjuueerija või küsimustiku koostaja teab kõiki “õigeid vastuseid” ning on seetõttu ärevil võimaliku “vale vastuse” andmise pärast. Seetõttu tuleb küsimuste sõnastamisel olla väga ettevaatlik ning vältida soovituslikke ja vihjavaid sõnastusi. Samuti tuleb tähelepanelik olla küsimuste ja küsimusteblokkide järjestuses, et eelnevad ja järgnevad teemad vastuseid ei kallutaks.
- **Vastusevariantide arv ja järjestus.** Lastele ei tohi pakkuda vastamiseks liiga palju või üksteisest vaid nüanssides erinevaid vastusevariante. Kõige eelistatumad on jah/ei küsimused. Kui aga vastusevariante vältida ei saa, soovitab autor kuni 10-aastastele lastele 3-4 vastusevarianti, 11-aastastele ja vanematele 4-5 vastusevarianti. Ka vastusevariantide järjestus on oluline, kuna kirjalike vastusevariantide puhul eelistavad respondendid valida esimesi, suuliselt ettelõetud vastusevariantide puhul aga viimaseid vastusevariante. Üheks võimaluseks on paigutada eeldatavalt sagedamini valitavad või meeldivamad vastusevariandid vastavalt nimekirja lõppu või algusesse.
- **Skaalade kasutamine.** Laste uuringutes tuleb skaalade kasutamisel olla ettevaatlik. Eelistada tasub neid skaalasisid, mille kõik punktid (vs äärmused) on nimetatud ja verbaalseid nimetusi (vs numbrilised). Häid tulemusi on andnud ka naerunägude ja teiste visuaalsete kujundite kasutamine skaalapunktidel.
- **“Ei tea” ja “Ei oska öelda” vastusevariandid.** Neutraalseid vastusevariante soovitatakse laste küsimustikesse lülitada vaid juhul, kui küsimus ise eeldab selle olemasolu ning see annab uurijatele lisa infot. Muudel juhtudel tasub sedalaadi vastusevariante vältida.

3. Fookusrühma intervjuud lastega

Järgmise sammuna viidi läbi fookusrühma intervjuud, et kaasata lapsed uuringu ettevalmistusse ning saada ülevaade, millised on laste endi arusaamad ja seisukohad lapse õigustest. Fookusrühma intervjuude käigus selgitati, millist sõnavara erinevas vanuses lapsed kasutavad ning kas tavapärastelt lapse õigustega seonduvas kirjanduses kasutusel olevad mõisted ja kontseptsioonid on laste jaoks aru saadavad.

3.1. Põhimõtted ja teoreetilised kaalutlused

Fookusgrupi intervjuu on kvalitatiivse uurimise meetod, mida on defineeritud kui “hoolikalt planeeritud diskussioonide seeria, mille eesmärgiks on sõbralikus ja vabas õhkkonnas koguda infot selle kohta, kuidas inimesed tajuvad teatud nähtuseid” (Krueger ja Casey 2000:5)¹³.

Fookusgrupi intervjuul on mitmeid eeliseid teiste uurimismeetodite ees. Näiteks on leitud, et fookusgrupi intervjuudel on inimesed avameelsemad, respondentidel puudub surve igale küsimusele vastata, fookusgrupid on paindlikud ning võrreldes individuaalintervjuudega odavamad (vt Hennessy & Heary 2005).

Lisaks üldistele positiivsetele omadustele peetakse fookusgrupi meetodit eriti sobivaks laste uurimisel. On leitud, et lapsed eelistavad täiskasvanud uurijaga suhelda pigem väikeses grupis kui individuaalselt (Hill 2006). Kuna täiskasvanu rolliks fookusgrupis on diskussiooni suunamine ning lapsi käsitletakse ekspertidena, ei tunnetata grupiintervjuul osalevad lapsed, et nad vastavad täiskasvanu küsimustele, vaid tajuvad end eakaaslastega kogemusi vahetamas (Levine & Zimmerman 1996, viidatud Hennessy & Heary 2005). Grupiintervjuu soodustab laste avatust, võimaldades neil oma seisukohti paremini väljendada; samuti võivad teiste laste sõnavõttud aidata oma kogemusi paremini meenutada (Borland *et al.* 2001, viidatud *ibid.*). Grupidiskussioonid on sageli tavapärastest intervjuudest lõbusamad ning seetõttu lastele atraktiivsemad (Punch 2002b). Fookusgrupi intervjuu formaat vähendab tänu kaaslaste toetusele ja respondentide eksperdistaatusele ka uurija-uuritava võimu asümmeetriat (Hennessy & Heary 2005, Hill 2006).

Kuna fookusgrupi intervjuudel saadav informatsioon ei ole väga detailne, on selle meetodi kasutamine eriti viljakas just uuringu planeerimise faasis küsimustiku lülitatavate teemade tarbeks ideede kogumiseks, planeeritud andmekogumisprotseduuride sobivuse hindamiseks ja teatud teemade vastuvõetavuse või tundlikkuse väljaselgitamiseks (de Leeuw *et al.* 2004)¹⁴.

Fookusgrupi intervjuusid on võimalik edukalt läbi viia juba kaheksa-aastaste lastega, kuid nii väikeste respondentidega soovitatakse diskussiooni asemel kasutada pigem mängulisi grupitegevusi (Hennessy

¹³ Kuna tegemist küllaltki sageli kasutatava ning hästi tuntud uurimismeetodiga, ei anta siin üldist tutvustust fookusgrupi intervjuu kohta, vaid keskendutakse lastega läbi viidavate fookusgrupi intervjuude eripäradele. Soovi korral on võimalik fookusgrupi meetodiga põhjalikumalt tutvuda viidatud teoses.

¹⁴ Ülevaate fookusgrupi meetodi kasutamisest lastele suunatud uuringute ettevalmistusfaasis annab de Leeuw *et al.* (2004).

& Heary 2005). Vanemate last ja noorukite jaoks on tavapärase grupidiskussiooni formaat väikeste modifikatsioonidega sobiv (ibid.).

De Leeuw *et al.* (2004) hindab, et üldjuhul on laste ja noorukitega läbi viidud fookusgrupid võrreldes täiskasvanute fookusgruppidega struktureeritumad ning kindlale ülesandele keskendunud. Ka Morgan *et al.* (2002) rõhutavad, et lastega läbiviidud fookusgrupi intervjuud peavad olema hästi ette valmistatud ja struktureeritud ning osalejatele tuleb intervjuu eesmärgid ja läbiviimist põhjalikult selgitada. Lisaks peab moderaator laste fookusgruppide puhul pöörama täiskasvanutega võrreldes suuremat tähelepanu toimuvale meta-kommunikatsioonile (de Leeuw *et al.* 2004).

Laste fookusgruppidesse planeerimisel ja läbiviimisel tuleb silmas pidada järgmisi tegureid:

- **Grupi suurus.** Hennesey ja Heary (2005) on erinevate autorite analüüsi kokku võttes välja toonud, et optimaalne grupi suurus laste fookusgruppide puhul võiks olla 5-8 osalejat. Mida väiksemad on lapsed, seda väiksem peaks olema ka grupp – 7-10-aastaste laste fookusgruppides võiks osaleda kuni viis, vanemate laste gruppides kuni kaheksa, 16-18-aastaste noorte fookusgruppides 8-10 last (de Leeuw *et al.* 2004).
- **Moderaatorid.** Väiksemate laste grupiintervjuude läbiviimisel on soovitatav kasutada kahte moderaatorit – ühe ülesandeks on ülal hoida laste motivatsiooni ja diskussiooni, teise ülesandeks on assisteerimine (näidismaterjalide jagamine vmt) (de Leeuw *et al.* 2004). Väikseimate laste fookusgrupi intervjuude juurde ei ole võimuhete tasakaalu rikkumise tõttu soovitatav kutsuda üle kahe täiskasvanu (sh moderaatorid) (Annon 1994). Vanemate laste gruppides (10-aastased ja vanemad) ei ole teist moderaatorit vaja (de Leeuw *et al.* 2004).
- **Grupi koosseis.** Fookusgrupis osalejad võiksid olla üheeaalised, maksimaalne lubatav vanusevahe on kaks aastat (Hennesey & Heary 2005). Erinevate autorite seisukohtadele viidates võtavad de Leeuw *et al.* (2004) kokku, et laste fookusgruppide sooline koosseis – st kas grupp peaks koosnema samasoolistest lastest või mitte - oleneb laste vanusest. Kuni kümneaastaste laste gruppide puhul ei ole samasoolisus oluline, samas kui vanemate laste ja noorukite puhul soovitatakse samasooliste gruppide moodustamist (ibid.). See, kas grupp moodustada omavahel tuttavatest või võõrastest lastest, sõltub uurimistest ja laste vanusest (Hennesey & Heary 2005). Sensitiivsete teemade puhul soovitatakse pigem võõrastest lastest koosnevaid gruppe, väga noorte laste puhul võib paremini töötada omavahel tuttavate laste grupp (ibid.). De Leeuw *et al.* (2004) on aga seisukohal, et igal juhul tuleks võimaluse korral eelistada võõrastest lastest koosnevaid gruppe. Võõrastest lastest koosnev fookusgrupp võib kesta pisut kauem, kuna lapsed soovivad enne diskussioonis osalemist tutvuda (Hennesey & Heary 2005).
- **Grupidünaamika.** Kuigi osalejate vahelist interaktsiooni peetakse fookusgrupi meetodi üheks tugevuseks, võivad selle tulemused olla ka negatiivsed (Hennesey & Heary 2005). Näiteks ebakindlus või soov gruppi sobituda võivad osaleja sõnavõtte (või nendest loobumist) mõjutada (ibid.). Seega on fookusgruppide puhul oluline grupidünaamika, mille määravad osalejate isikuomadused ja omavahelised suhted. Näiteks aremad lapsed võivad end võõrastest lastest koosnevas grupis ebakindlalt tunda ja tahaplaanile jääda (ibid.), mistõttu viiakse vahel laste fookusgrupi intervjuusid läbi omavahel tuttavate laste hulgas (Hill 2006).

Nooremate laste (7-10-aastased) puhul soovitatakse grupiühtsuse saavutamiseks ning diskussioonis kaasalöömise soodustamiseks sessiooni alustada grupimängudest (de Leeuw et al. 2004). Nn soojendusmängud annavad ka moderaatorile infot laste kognitiivse ja verbaalse arengu kohta ning võimaldavad tal nende keelekasutusega kohaneda (CARES 1999, viidatud de Leeuw et al. 2004). Ka 10-12-aastaste laste fookusgruppide puhul on nn soojendusmängud olulised (de Leeuw et al. 2004). Lisaks peaks moderaator selles vanusegrupis iga alateema järel tegema lühikokkuvõtte räägitust ning pakkuma osalejatele võimalust öeldut täiendada (Delfos 2000, viidatud de Leeuw et al. 2004). Noorukite puhul on oluline tagasihoidlikumatele osalejate kõnelemisvõimaluse pakkumine, mida võib teha näiteks paludes osalejatel diskussiooni vahepeal täita muid ülesandeid (nt lasta osalejatel individuaalselt kirja panna arutlusteema tähtsad aspektid ning küsida vaiksemate osalejate arvamust) (de Leeuw et al. 2004). Võrreldes täiskasvanute fookusgruppidega tuleb noortele võimaldada rohkem aega soojenemiseks ja tutvumiseks; samuti tuleb meeles pidada, et noored on väga vastuvõtlikud grupisurvele (ibid.)

- **Sessiooni kestus ja pausid.** Mida väiksemad on lapsed, seda lühemat aega suudavad nad keskenduda ning seetõttu on 7-10-aastaste laste fookusgruppide korral mõistlik iga 20-minutilise diskussiooni järel teha mängulise tegevuse või suupistete paus (de Leeuw et al. 2004). 10-12-aastaste laste fookusgruppides tuleks suupistete pause korraldada iga 30-45 minuti tagant, noorukitele iga tunni tagant (ibid.). Hennessy ja Heary (2005) hindavad, et 10-14-aastaste laste fookusgrupid võivad kesta maksimaalselt ühe tunni, kuid nt Scott et al. (1995, viidatud de Leeuw et al. 2004) on selles vanusegrupis läbi viinud ka kaks tundi kestnud sessioone. Juhul, kui lapsed väsivad või tüdinevad varem, tuleb diskussioon katkestada või lõpetada (Hennessy & Heary 2005). Laste tähelepanu ja keskendumisvõime toetamiseks võib kasutada erinevaid aktiivseid harjutusi (nt rollimängud, joonistamine jmt)(ibid., de Leeuw et al. 2004).
- **Fookusgrupi läbiviimise keskkond.** Kuigi Hennessy ja Heary (2005) toovad teiste autorite arvamusi kokku võttes välja, et fookusgrupi intervjuu võiks toimuda lastele tuttavas keskkonnas (nt koolis), hoiatab de Leeuw et al. (2004) noorukite (12-aastased ja vanemad) intervjuude läbiviimise eest koolis või noortekeskuses, kuna see toob kaasa neis keskkondades kehtivate võimuhete ülekandumise ka grupidiskussiooni. Intervjuu läbiviimise keskkond peaks lastele olema võimalikult mugav – väiksemad lapsed võivad istuda põrandal või nende suurusele sobivatel toolidel (Hennessy ja Heary 2005) ning moderaatorite ja laste silmad peaksid asuma ühel tasandil (Annon 1994). Fookusgrupi intervjuu läbiviimise ruumi asetus ning istumiskorraldus mõjutavad ka võimudünaamikat grupis, seetõttu võiks just väiksemate laste puhul kasutada vähemformaalset istumiskorraldust (nt põrandal patjadel istumine) (Morgan et al. 2002, viidatud de Leeuw et al. 2004).

Hennessy ja Heary (2005) rõhutavad, et laste fookusgruppide läbiviimisel, eriti tundlike teemade käsitlemisel, tuleb tähele panna kahte olulist aspekti:

- Kogu osalejate poolt antud informatsioon saab teatavaks kõigile grupis osalejatele. Konfidentsiaalsuse suurendamiseks soovib Hill (1998, viidatud Hennessy & Heary 2005) moderaatoril lapsi enne diskussiooni algust vastavast võimalusest informeerida, instrueerida neid andma teatud teemadel vaid üldist informatsiooni ning paluda grupidiskussiooni käigus räägitut kõrvalistele isikutele mitte edastada. Väga tundlike teemade käsitlemisel soovitatakse võimalike infolekete tõttu grupe moodustades jälgida, et osalevad lapsed ei oleks omavahel tuttavad (Hennessy & Heary 2005).
- Intensiivsed grupidiskussioonid võivad esile kutsuda erinevaid emotsioone ning mõjuda stressitekitavalt. Kuigi moderaatoril ei ole võimalik tagada, et diskussiooni käigus öeldu ei ärrita ega solva ühtegi osalejat, soovib Smith (1995) mitmeid viise olukorra leevendamiseks. Näiteks võiksid grupid olla väikesed, moderaator peab pidevalt olukorda jälgima ja vajadusel sekkuma, tundlike teemade ja intensiivsete diskussioonide puhul peaks grupidiskussioonile järgnema võimalus intervjuu käigus toimunut analüüsida ja läbi arutada.

3.2. Valim ja läbiviimine

Monitooringu seisukohalt aitasid fookusrühma intervjuud otsustada, milliseid valdkonnad ankeediga katta ning millised teemad võiks Eesti kontekstis olulised olla. Fookusrühma tulemused olid aluseks laste ankeetküsitluse koostamisele.

Intervjueeritavate laste värbamisel fookusrühma intervjuudele lähtuti sellest, et lapsed tunneksid üksteist, et nad ei häbeneks, ning oluline oli ka, et intervjuud toimuksid lastele tuttavas keskkonnas – nende endi kooli ruumides. Koolide valikul lähtuti sellest, et tegu oleks suuruselt ja asukohalt erinevate koolidega, mistõttu olid kaks kooli Eesti suurematest linnadest (Tallinn ja Tartu) ning kaks väiksemat kooli Tallinna ja Tartu lähistelt. Koolide juhtkondadele saadetud kirjas paluti, et kool valiks õpilased, kes fookusrühma intervjuus osaleda võiks. Selgitati, et intervjuule kaasatavad lapsed ei oleks n.ö. musterõpilased ega klassiliidrid, kes võiksid vestluse ajal liialt teiste üle domineerida. Soovitatavalt oli intervjueeritava rühma kokkupanemise tingimus, et tegu oleks n.ö. tavaliste lastega, kes omavahel läbi saaksid, kuid kes samas ei oleks ka väga vaiksed ja sõnaahtrad. Laste osalemine oli vabatahtlik, kuid vajalik oli selle õpetaja nõusolek, kelle tunnist laps puudus.

Fookusrühma intervjuud viidi läbi uuringu meeskonna poolt detsembris 2011. Kokku tehti kolm fookusrühma intervjuud 10-15-aastaste lastega. Üks intervjuu toimus 4. klassi poistega (10-11-aastased), teine intervjuu 6. klassi tüdrukutega (12-13-aastased) ning kolmas intervjuu 8.-9. klassi tüdrukute ja poistega (14-15-aastased). Igal intervjuul osales korraga 4-6 last. Lisaks uuringumeeskonna poolt korraldatud fookusrühma intervjuudele toimus rühmavestlus ka lasteombudsmani nõuandva koguga, kuhu kuulusid 16-17-aastased noored.

Fookusrühma intervjuude aluseks olid intervjuukavad (vt lisad 1-3). Algselt tehti kaks fookusrühma kava – üks 4. klassi jaoks, teine 6. klassi ning 8.-9. klassi jaoks. Esimesena viidi läbi intervjuu 4. klassi lastega ning intervjuu järgselt tehti intervjuukavasse mõningad muudatused, võttes arvesse uue rühma vanust ning eelnevast fookusrühmast saadud infot. Näiteks kasutati 4. klassi puhul intervjuus nii mängulisi tegevusi (näiteks enese tutvustamine väikese palli viskamisega teineteisele) kui ka kirjutamist ja joonistamist, et muuta õhkkonda pingevabamaks ning võimaldada ka tagasihoidlikumatel lastel ennast väljendada. Suuremate laste puhul otsustati sellistest tegevustest

loobuda. Teise erinevusena võib tuua näiteks intervjuu esimese küsimuse, mida küsiti 4. ja 6. klassi puhul ühtemoodi (Kas on hea olla laps? Kas teile meeldib olla laps?), kuid suurte puhul otsustati teisiti (küsimuse sõnastus: Eestis nimetatakse kõiki, kes on nooremad kui 18 aastat, lasteks. Mis te sellest arvate? Kas te olete lapsed? Kas teile meeldib, kui teid nimetatakse lapseks? Miks mitte?). Sellise erinevuse põhjuseks oli vajadus välja selgitada, kas 15-17-aastaste jaoks on aktsepteeritav nende nimetamine „lapseks“ või peavad nad seda ebakohaseks ning pigem peaks ankeedis kasutama vanema rühma jaoks sõna „noor“. Selgus, et sõna „laps“ kasutamine oli selle rühma laste jaoks aktsepteeritav. Teise olulise muudatusena toodi 6. klassi ja 8.-9. klassi laste fookusrühma intervjuudes tugevamalt sisse otseselt mõiste „lapse õigused“, mille üle paluti arutleda ning selle sisu avada. Nooremate laste puhul peeti otstarbekamaks läheneda üldisemalt küsides lastelt täiskasvanute ja laste erinevuste kohta, kuidas täiskasvanud lastesse suhtuvad, kuidas võiks suhtuda jms sarnaste teemade kaudu. Sellise valiku taga oli eeldus, et väiksematel lastel on keerukam arutleda suhteliselt abstraktse mõiste „lapse õigused“ teemal. Lasteombudsmani nõuandva kogu rühmavestlus toimus samasuguse kava järgi kui oli kasutusel 14-17-aastaste laste puhul.

4. klassi laste vanuserühmas oli fookusrühma intervjuude keskmise kestvus 45 minutit kuni tund, vanemate laste puhul ligikaudu poolteist tundi. Intervjuud salvestati diktofoniga ning konfidentsiaalsuse eesmärgil peale transkriptsiooni koostamist salvestused hävitati. Kõigile intervjuul osalenud lastele anti kaasa infokiri lapsevanematele (vt lisa 4), milles selgitati lapsevanemale fookusrühma intervjuu eesmärki, selgitati anonüümsuse ja vabatahtlikkuse põhimõtet ning anti ka uuringumeeskonna kontakt lisaküsimuste puhuks.

Fookusrühma intervjuud sujusid ladusalt, lapsed olid üldjuhul varmad oma arvamust avaldama ning rühma dünaamika toomis, eriti nooremate laste gruppides, kus lapsed ennast eriti vabalt tundsid. Siiski on allpool esitatud tähelepanekud rühmaintervjuude korralduse ja läbiviimise kohta, mis mõnevõrra võisid mõjutada saadava info iseloomu ja kvaliteeti:

- Segarühmas, kus viibis erinevast vanusest tüdrukuid ja poisse (8. ja 9. klass), ei tekkinud sellist grupidünaamikat, mis on vajalik tulemusliku fookusrühma toimimiseks, nagu nooremate laste rühmades, kus osalesid ühevanused lapsed. Rühmas, kus koos olid nii 8. kui 9. klassi lapsed, kippusid domineerima ja rohkem arvamust avaldama vanemad lapsed. Tunda oli mõningast vanuselist hierarhiat, kus nooremad lapsed kippusid jääma tahaplaanile ning nende aktiivsemaks kaasamiseks oli tarvis otsesemalt nende poole pöörduda ning arvamuse avaldamist julgustada.
- Teisalt ei pruugi selline suunamine, kus järjepanu antakse kõigile sõna ning iga laps järjepanu seatakse fookusesse, lasterühma puhul toimida. Kõigis fookusrühmades oli vähemalt üks laps, kes oli eriti häbelik ja kinnine, kuid otsene tähelepanu küsimuse otsese suunamisega lapsele ei osutunud tulusaks ning võis lapse panna veelgi rohkem kohmetuma ning viia endast välja. Kuigi antud uuringu käigus seda võimalust ei kasutatud, võiks edaspidi kaaluda, kas oleks võimalik keset intervjuud seada ümber istekohti selliselt, et intervjuerijal oleks sellise lapsega pidev silmside, mis julgustaks leebemal ja vähem otsesel viisil last vastama.
- Mänguliste tegevuste kasutamine nooremate laste intervjuerimisel toimis hästi ning aitas maandada pinged, mis algselt võisid lastel seoses eesseisva fookusrühma intervjuu kui nende jaoks tundmatu kogemusega olla tekkinud. Ka võimalus kirjutada ühiselt suurele paberile vastuseid andis mõningatele tagasihoidlikumatele lastele võimaluse end väljendada.
- Kuigi kolme intervjuu põhjal ei ole võimalik teha üldistusi, hakkas silma, et käesoleval juhul kontrollisid vanemad lapsed oma väljaöeldud mõtteid oluliselt rohkem, kui nooremad. 4. klassi poisid tundsid end väga vabalt, olid elevil, elavad ning rääkisid siiralt oma mõtetest. Kahe täiskasvanud intervjuerija kohalolek ei pannud neid sõnu valima, mistõttu oli nende tekstis nii slängi kui teinekord ka ebatsensuurseid väljendeid. Vanemate lastega vestlused kulgesid reserveeritumas õhkkonnas ning osalejad olid suhteliselt tagasihoidlikud. 6. klassi tüdrukute intervjuul osales vähem õpilasi, algselt lubatud kuue lapse asemel osales neli, mistõttu võis see grupidünaamikat vähendada ning pigem vastati täiskasvanud intervjuerija küsimustele. Teisalt võib arvata, et 6. klassi tüdrukud on ka täiskasvanulikud ning sellest tingitult ka vaoshoitumad. Kaheksanda ja üheksanda klassi lapsed oli kõige reserveeritumad.

Järgnevalt on toodud välja põhilised tulemused, mis olid aluseks laste ankeetküsitluste koostamisel. Fookusrühma intervjuude materjalide sügavamat analüüsi aja- ning muude ressursside piiratuse tõttu käesoleva uuringu raames läbi ei viidud. Silmas tuleb ka pidada, et tegemist on fookusrühmaintervjuude kokkuvõttega, mille tulemused ei ole üldistatavad kogu vastavale vanusrühmale.

3.3. Tulemused

LASTE JA TÄISKASVANUTE KOHUSTUSED JA ÕIGUSED

Intervjuudest selgus, et lapseks olemises näevad lapsed nii head kui halba. 4. klassi lapsed tõid näiteks sageli esile piiranguid oma tegevustele, samas kui 8.-9. klassi lapsed nägid lapseks olemist positiivsemalt ning piiranguid niivõrd ei rõhuta - nad tajusid ka täiskasvanute suurt koormust ning vastutust, millest lapsed on vabad. Täiskasvanute kohustused seonduvad lastel peamiselt töö käimise, rahaliste kohustuste ja vastutustega, mida nähti ühelt poolt negatiivse ning koormavana, kuid teisalt ka vabadusena. Lapsea miinusena märgiti küll vähest otsustusvõimalust, ent võrreldes täiskasvanutega toodi esile suuremat vabadust.

„Lapsed ei saa peaaegu üldse enda eest otsustada, et mida teha. Nad saavad natukene, aga täiskasvanuna sa võid ükskõik, mida otsustada.“ (6. klassi tüdruk)

Teisalt oli 8.-9. klassi lastel ka arvamus, et kohati oodatakse lastelt rohkem, kui nad võimelised on. Sarnaselt teistele vanusegruppidele, tundsid ka 8.-9. klassi lapsed, et nende peamine kohustus on koolis käia ning et peamine vastutus oli seotud kooli ja õppimisega. Täiskasvanute ja laste erinevustena toodi välja laste õigus vigu teha. Lapsed tunnevad, et nende tehtud vead on ühiskonnas enam aktsepteeritud kui täiskasvanute omad.

Mõistet **”lapse õigus”** seletasid lapsed eelkõige läbi tegevuste, mida võib teha ja mida ei või. Konkreetsete õiguste all mainiti õigust ja kohustust koolis käia, õigust abi paluda ning üldiselt elus olemist. Lapsed teavad, et on asju, mis on lastele keelatud ning tunduvad ka mõistvat põhjuseid, miks see nii on. 9. klassi noored tõid esile, et nad on teadlikud sellest, et nad võivad olla veel mõnevõrra naiivsed. Seega peavad nad põhjendatuks, et vanematel on laste keelamise, käskimise ja suunamise õigus, kuna vanemad peavad silmas laste huve. Samuti peaksid vanemad laste heaolu nimel nende eest hoolitsema, andes samas lastele vabadust otsustada lapsi puudutavateid küsimusi, näiteks millises huvialaringis käia.

Laste jaoks on oluline, et vanemad selgitaksid ja põhjendaksid oma otsuseid. Noored nägid seost vabaduse ja usalduse vahel: nad saavad suurema vabaduse, kui nad on võitnud lapsevanemate või ka õpetajate usalduse. Usalduse võitmine kaasneb aga lubadustest kinnipidamisega.

MIDA LAPSED TEHA EI TOHI?

4. klassi poistele seostusid lastele mittelubatud tegevustega eelkõige asjad, mis on seadustega lastele keelatud, kuid on lubatud täiskasvanutele. Näiteks alkoholi tarbimine, öine pidutsemine, suitsetamine, auto juhtimine, üksi reisimine, abiellumine, mõningate vanusepiirangut omavate filmide vaatamine jne. 4. klassi poiste puhul ilmses ka, et kuigi mõisteti, et seadusega on tegevus keelatud, leidsid nad, et enamikku keelatud tegevusi saab tegelikkuses ikka teha. Näiteks autoga sõitmine (kuna üks poistest oli kõrvalisel teel isa süles autot juhtinud), vanusepiiranguga filmide vaatamine (kuna piletimüüjad ei küsi dokumenti), alkoholi joomine (sest vanemad võivad anda) või ilutulestiku ostmine.

„Ilutulestik. Müüakse küll, lastele müüakse. Jaa! Alla 12-aastased ei tohi osta. Nad ei küsi kui vana sa oled. Balti Jaamas müüakse lastele alkoholi ka. Mul naaber ostis. 12-aastane oli.“ (4. klassi poiss)

Kuigi mitmed tegevused pole lastele lubatud, on need tegevused siiski erandjuhtudel võimalikud, mistõttu ei pruugi laste jaoks olla üks-üheselt selge, mida tegelikult tähendab põhimõte, kui midagi teha ei tohi, kui midagi on keelatud. Näiteks arutleti pangaröövi üle:

Poiss: Lapsed ei tohi panka röövida.

Intervjueerija: Aga suured tohivad?

Poiss: Ei. Jaa, võivad.

Intervjueerija: Võivad panka röövida?

Poiss: See ei ole lubatud, aga nad võivad. Nad võivad, aga see ei ole lubatud.

Mõneti võib öelda, et tegu on normikonfliktiga – täiskasvanute käitumine ja reeglid annavad lastele segasid signaale. Näiteks, kui poiste poolt nimetatud Balti Jaamas olev müüja müüb liialt noortele lastele ilutulestikku või alkoholi või kui lastakse kinno filmi vaatama, mis on tegelikult lastele keelatud, ei pruugi lapsed mõista, et need on tegelikult keelatud, kuivõrd täiskasvanu ju neile seda müüs. Seda normikonflikti illustreerib väga hästi vestlus 4. klassi poistega:

Intervjueerija: „Ma saan aru, et kõik asjad, mis on keelatud, tegelikult ikkagi kuidagi saab?“

Poisid: „Jaa. Jaa. Absoluutselt.“

Intervjueerija: „Kas see tähendab, et nad ikkagi on lubatud?“

Poisid: „Tegelikult nad ei ole lubatud. Kõike saab teha, aga see...kõike on võimalik teha, kui sa oskad ja teed ise, aga .. Aga see on karistatav. Saad trahvi, või pannakse vanglasse.“

Üldiselt võib öelda, et 4. klassi poistel oli huvi tegevuste vastu, mida lapsed teha ei tohi, kuid mida täiskasvanud tohivad, kuid seda ennekõike põnevuse tõttu. Näha oli, et riskikäitumine ja sellest teistele rääkimine oli seotud teiste poiste tunnustusega. Selline riskikäitumine seostub julgusega, mis on ilmselt sellises vanuses poiste maskuliinsuse üks osa. Teisalt oli näha lastes vastutustunnet ning paljude asjade osas nad siiski leidsid, et isegi kui nad saaksid, ei sooviks nad järgi proovida näiteks narkootikumide tarvitamist, mis on tervistkahjustav, ega ka purju joomist. Ka rääkisid poisid sellest, et neil ei lubata kaua üleval olla ning õhtul hilja arvutimänge mängida. Kui uurisime, kas selliste piirangute puudumisel nad mängiksidki öö läbi arvutimänge ja ei läheks üldse magama, ei olnud nad ka sellega nõus ning mõistsid, et vanemate poolt seatud reeglid on kehtestatud nende endi heaolu eesmärgil.

6. klassi tüdrukute vastused küsimusele "Mida lapsed teha ei tohi, aga täiskasvanud võivad" olid mõneti erinevad kui poiste arvamused. Nad tõid samuti esile tegevusi, mis pole sageli ka täiskasvanutele lubatud (näiteks varastamine, kiusamine, kellegi vara rikkumine), kuid tõid välja vähem tegevusi, mis on lastele seaduse alusel keelatud, küll aga täiskasvanutele lubatud. Tütarlastel paistis olevat oma vanematega juba suurem usaldusel baseeruv suhe ning tüdrukud ei tunneta oma vanemate poolt niivõrd piiravaid reegleid. Näiteks tõid tüdrukud esile, et kuigi vanemad teinekord soovivad magama minna, ei pane nad pahaks ka, kui tütar ise magamaminekuaja valib. Tüdrukutel polnud ka muret arvutikasutamise piirangutega nagu 4. klassi poistel, kuna neil polnud sellist arvutihuvi. Kokkuvõttes tundsid intervjueeritud 6. klassi tüdrukud tunnevad end täiskasvanumana kui 4. klassi poisid ning see väljendus ka nende usaldusväärsemas suhtes vanematega. Siiski ei ole

võimalik öelda, kas tegu oli vanuselise, soolise või individuaalsete eripäradega, mis selliseid erinevusi põhjustas.

TÄISKASVANUTE JA LASTE SUHE

See, kuidas laste suhe täiskasvanutega toimib, oleneb intervjueeritavate jutu järgi väga palju osapoolte iseloomudest ning samuti sotsiaalsetest rollidest. Lapsed mainivad, et paremini saadakse läbi oma perekonnaliikmetega, kellega on suurem mõistmine kui võhivõõrastega. Suhe võõraste täiskasvanutega on laste arvates raskemini etteaimatav, kuna puudub ettekujutus iseloomudest ja nende motivatsioonist. Just väiksemad lapsed märkisid, et nad on sattunud olukorda, kus neisse oleks suhtunud teisiti, kui oleks suhtunud siis, kui nad oleksid olnud täiskasvanud. Näitena töid nii 4. kui ka 6. klassi õpilased poesituatsioone, milles neid on tüsastatud.

„Ükskord oli niimoodi, käisin poes, maksin seal ja mu peale saadi vihaseks, et ma ei maksa täpset raha, et ma annan rohkem raha ja siis pärast raha tagasi ei antud.“ (4. klassi poiss)

Samuti töid lapsed välja poemüüjate kahtlustava suhtumise, mis jätab neile mulje, et neid kahtlustatakse pahatahtlikkuses juba enne, kui nad on midagi halvasti teinud. Suuremad lapsed leidsid, et sellised juhtumid, kus poes antakse raha valesti tagasi, ei tulene sellest, et tegu on lastega ning tõenäoliselt koheldakse ka täiskasvanuid samamoodi. Võõraste suhtumist lastesse nimetati teinekord ka hoolimatuks. Näiteks ei oota bussijuhid neid, kui nad bussile jooksevad, ning sõidavad vahetult enne bussini jõudmist ära.

Kõigis fookusrühmades leidis neid lapsi, kes oli koolis tajunud õpetajate ebaõiglast kohtlemist. Näiteks 8.-9. klassi laste hulgas oli neid, kes oli koolis kogenud, et õpetajad suhtuvad mõnesse õpilasesse paremini kui teisesse, või et mõnikord hindavad õpetajad laste töid lähtudes eelarvamustest, mitte töö tegelikust väärtusest. Noored peavad lugu õpetajatest, kes võtavad nende muresid kuulda ja kes üritavad olukordi lahendada. Seega võib öelda, et nii nagu täiskasvanutelegi, meeldib ka lastele, kui neisse suhtutakse võrdväärselt ning nende arvamusega arvestatakse.

Lapsi häirib, kui neisse suhtutakse täiskasvanute poolt üleolevalt. Lasteombudsmani nõuandev kogu (15-17-aastased noored) tõdes, et neid häirib, kui lastesse suhtutakse halvustavalt ning lapsi ja lapsikust võrdsustatakse rumaluse ja abitusega. Näiteks kasutatakse väljendit „Sa oled nagu laps!“ või „Ära käitu nagu laps! Ära ole nii lapsik!“

Lapsed arvasid, et täiskasvanud peaks andma lastele rohkem vabadust iseseisvalt otsustada. Eriti tugevalt on selline tundmus levinud vanemate laste seas, kes leiavad, et on juba piisavalt elukogenud, et teatud asju mõista, ent sageli leidub täiskasvanuid, kes kohtlevad neid väikeste lastena, kes ei taju veel reaalsust. Just vanemad lapsed ootavad, et nendesse suhtutaks kui täiskasvanutesse, ent siiski peaks arvestama ka veel nende lapsestaatus. Teise äärmusena hindavad täiskasvanud laste võimeid üle ning ootavad rohkemat kui laps tegelikult suuteline on.

„Meid koheldakse täiskasvanult, aga laps tahaks ikka olla, täiskasvanu veel ei tahaks.“ (9. klassi tüdruk)

4. klassi lapsed tõid välja, et lapsevanemad ei võta küll alati arvesse laste soove, ent vanemate sekkumist otsusetegemisse nägid lapsed nii miinuse kui ka plussina. Väidet ilmestab näide huvialaringidesse suunamise kohta, mille kohta lapsed ise ütlesid, et mõnikord on siiski vaja vanemlikku sundi või suunamist, et hobisid leida või hoida. Kuid teisalt toodi ka näiteid, kus lapse arvamuse arvessevõtmist õigeks ei peeta. Näiteks kirjeldas 4. klassi poiss vanemate survet käia laulukooris, kus ta ise käia ei soovi:

„Kogu aeg ütlevad, et aasta käid ära, siis ei pea käima, aga järgmine aasta jälle, et mine-mine. Ma olen laps. Lapsel on enda õigus, ma tahan ära minna. Ei, sa pead veel ühe aasta käima.“ (4. klassi poiss)

8.-9. klassi lapsed kinnitasid, et lapsevanemad üldjuhul küsivad ja arvestavad nende arvamusega peresiseste asjade otsustamisel.

„Jah, arutavad isegi mingite asjade ostu, ükskõik, mis mind vähegi puudutab, küsivad üle.“ (9. klassi tüdruk)

See, et lapsele antakse õigus kaasa rääkida, meeldib neile. Nooremad uuringus osalejad tundsid end rohkem piiratud vanemate otsustest, kuna lapsevanemad siiski alati ei arvesta nende soovidega. Vanemad lapsed aga leidsid, et nendega arvestatakse otsustamisel ning lastakse neil vabalt arvamust avaldada, eelkõige küsimustes, mis lapse elukorraldust puudutavad, näiteks lapse hobide valik.

AJAKASUTUS

Pea kõik intervjuueeritud lapsed rääkisid, et nad on väga hõivatud koolikohustuste ning huvialaringidega, mistõttu jääb neil vabast ajast palju puudu. Mõned 4. klassi poisid arutlesid, et parem oleks olla lasteaiaaeline kui kooliealine. Põhjuseid oli mitmeid - alates võimalusest teha lõunauinakut, lõpetades võimalusega rohkem mängida. Samas lasteaia vastu rääkis laste jaoks asjaolu, et lasteaialapsi usaldatakse veelgi vähem - ei tohi näiteks üksi õues käia ega muid asju omapead teha. Seega leiab taaskord kinnitust asjaolu, et lapsed hindavad usaldust nende vastu.

Ka teistest intervjuudest selgus, et lapsed tunnevad ajapuudust. 6. klassi tüdrukud kurtsid, et vaba aega või ka aega lihtsalt välja puhkamiseks on liialt vähe ning kooli ja erinevate huviringidega tegelemine võtavad suure osa ajast. 8.-9. klassi lapsed olid samuti seda meelt, et aega jääb neil väga väheks ning ootused nende vanuses lastele on kohati suuremad kui neile jõukohane. Üks 9. klassi tüdruk kurtis, et ta ei leia aega nende sõpradega kohtumiseks, kes ei käi temaga samas koolis. Samas tõdesid lapsed, et nad ei sooviks ka ühestki huviringist loobida ning nad on ise valinud, kas ja millise hobiga nad tegeleda soovivad. Teisalt oldi ka seda meelt, et kui mõni laps ei soovi üheski huvialaringis käia, tuleks sellist last siiski suunata lapsevanemate poolt.

MIDA PEAKSID TÄISKASVANUD INIMESED TEGEMA SELLEKS, ET LASTEL OLEKS HEA?

Kui üldistada laste ütlust, võib öelda, et lapsed ootavad õpetajatelt suuremat mõistmist ning erapooletumat suhtumist, oma vanematelt aga rohkem tähelepanu, hoolt, armastust, suuremat usaldust ning vähem hukkamõistvat suhtumist, head läbisaamist. Mõned näited sellest, mida lapsed oma vanematelt ootavad:

„Laskma lastel rohkem otsustada.“ (4. klassi poiss)

„Armastama ja hoidma sind. Olema hea. Toeks olema just. Isegi kui nad ei saa su probleemist nii hästi aru, siis nad vähemalt üritavad mõista, et miks sa just nii arvad.“ (tüdruk, 9. klass)

„Vanemad peaksid lastega hästi läbi saama. Suhtlema nendega ja. Järjest rohkem usaldama ka. Ja lihtsalt koos olema näiteks.“ (9. klassi tüdruk)

Konkreetsete näidetena võib tuua olukorra, kus 4. klassi lapsed kurtsid, et kui vanematel on rahaliselt raske, siis laenavad või võtavad nad sageli lapse raha (mis on talle kingitud või teenitud tema poolt) ja see häirib neid. Selline suhtumine näitab mõneti, et ühest küljest on perel üks rahakott. Teisalt võib järeldada, et lapsevanemad tunnevad, et neil on õigus oma lapse rahale, kuna tegu on nende lapsega ning lapsel ei ole veel nii suurt vajadust oma raha järgi. Rahaga seoses leidsid lapsed ka seda, et oleksid igati nõus taskuraha teenimiseks tööd tegema, näiteks lühiajaliselt suvevaheajal, ning eelistaksid seda isegi mängimisele. Mõneti võib 4. klassi intervjuus näha laste soovi olla rohkem täiskasvanute sarnased ning ihaldavad nende õigust käia tööl, teenida raha, teha enda eest rohkem otsuseid. Samas mõistavad lapsed ka vajadust käia koolis, omandada haridust ning ei soovi sellest ka loobuda. Vanemad lapsed soovivad tööl käimist ja raha teenimist veel ei ihaldanud.

6. klassi tüdrukud olid seda meelt, et täiskasvanud peaksid laskma lastel rohkem otsustada. Avaldati ka arvamust, et lapsevanemad peavad oskama oma lapsi kasvatada niivõrd hästi, et nad iseseisvas elus hakkama saaksid. Üks tingimus selle eesmärgi täitmiseks on, et laps ei tohi ära hellitada. Selline mõttekäik viitab ilmselt täiskasvanutel kuulnud jutule, kuna lapsed ei pruugi osata analüüsida täiskasvanu edukuse ja lapsepõlve seostest lähtuvalt.

Selleks, et lastel oleks hea olla, leidsid 8.-9. klassi lapsed, et kõige olulisem on vanemate tingimusteta armastus ja tugi. Lapsevanemad peaksid last usaldama, ära kuulama ning mitte iial hukka mõistma, samuti aega lapsega koos veetma. Õpetajate poolt ootavad lapsed rohkem mõistmist ja samuti nende ära kuulamist. Eelkõige seostub see sellega, et õpetajad lähtuvad iseenda huvidest ning ei võta arvesse, kui lapsed paluvad ühele päevale mitut kontrolltööd mitte kuhjata. Samuti häirib lapsi, kui õpetajad noomivad neid teiste klasside või ka õdede-vendadega võrreldes.

KARISTAMINE

Füüsiline karistamine (näiteks lapsel kraest kinni võtmine, tutistamine) oli laste jaoks alandav ja mitteaktsepteeritud karistamisviis. Samas, mõned poisid olid seda meelt, et tutistamine on lubatud, kui rääkimine ei mõju. Ükski laps ei rääkinud oma füüsilise karistamise kogemustest, vaid avaldasid pigem üldist arvamust. Parima karistamise viisina nimetasid 4. klassi lapsed privileegide keelamist ning koduste tööde tegemist:

„10 kätekõverdust. Enda toa koristamine. Ja terve toa koristamine. Pesed nõud ära. Võetakse see asi ära. Ei tohi nii ja nii kaua arvutis või telekas olla. Ei, või õue mängima minna.“ (4. klassi poiss)

Et nimetati ka koduste kohustuste andmist võimaliku karistusviisidena, viitab see asjaolule, et üldjuhul lastel koduste tööde kohustusi ilmselt pole. Vanemate aitamine kodus ei ole neile igapäevane tegevus, vaid pigem ühekordne karistusviis.

Teisalt, vanema vanuserühma lapsed leidsid, et karistamine privileegide keelamise, koduaresti ja ka karjumise näol ei ole tõhusad ning ei õpeta last teisiti käituma. 14-15-aastased lapsed olid kõige enam seda meelt, et lastega tuleb rääkida ning selgitada, miks tema käitumine pole olnud õige. Samas vastandati ennast noorematele lastele ning leiti, et füüsiline karistamine (nt tutistamine) võib väiksemate laste puhul olla õige, sest „väikesed lapsed ei pruugi rääkimisest ja selgitamisest aru saada“. Rääkimine ei pruugi olla piisav ja karmimate karistusviiside mittekasutamisel võivad lapsed saada hellitatud. Samas tõdeti, et neid ei ole lapsepõlves füüsiliselt karistatud ja pigem on kasutatud hirmutamismeetodit (nt „Kui sa õigesti ei käitu, toon vitsa õuest“). Sellega, et lapsi võib ja peaks mingil viisil karistamisega piirama, on nõus kõik vastanutest. Selgitusena mainivad lapsed, et see distsiplineerib ja suunab.

KUIDAS MÕISTAVAD LAPSED MÕISTEID

Mõiste „ebaõiglane“ seletamisel tõid lapsed erinevaid näiteid sellest, kuidas üks vanem kohtleb ühte last teisiti kui teist. Seda tundis üks laps oma õdedele-vendadele lubatud privileegide taustal.

„Ja siis mina, näiteks, kui mu vend sai endale palju uusi asju, sai vabalt ringi joosta [samas vanuses], siis mina pean varem kodus olema ja rohkem õppima ja raamatuid lugema ja midagi sellist.“ (4. klassi poiss)

Sagedamini toodi näiteid koolist, kus näiteks õpetaja kohtleb ühte last paremini kui teist, näiteks annab kergemini andeks või tunnevad lapsed, et nad väärivad paremat hinnet kui ta tegelikult sai. Intervjuudest lähtuvalt võib arvata, et õiglane kohtlemine tähendab eelkõige võrdsust ja õigust rääkida asjades kaasa.

„Õiglane kohtlemine. Nagu sobiv kohtlemine, kellelegi või nagu... Et sa ei ütleks midagi paha. /../ Et inimestega suhtlema või rääkima. Viisakalt rääkima. Et halba sõna ei räägi.“ (4. klassi intervjuu)

Näitena tõid 4. klassi poisid ka olukorda, kus näiteks puudumise tõttu pole nad osanud kontrolltööd teha. Samas tõdesid poisid, et sellisel juhul on võimalik halb hinne ka parandada ja kontrolltöö järele teha. Sellega lahendatakse ebaõiglane olukord. Samuti pidasid 8.-9. klassi lapsed väga oluliseks seda, kui koolis võetakse arvesse kõiki asjaolusid ning neid ära kuulatakse ja vajadusel teine võimalus antakse kas järgi vastata või parandatakse hinnet, kui see on olnud ebaõiglane. 8.-9. klassi lastele seostus õiglane kohtlemine ka õigusega kaasa rääkida. 6. klassi tüdrukutele seondus ebaõiglus peamiselt sellega, et koolis ei tohiks õpetajad suhtuda paremini ühte või teise õpilasse, kellest neil on kujunenud oma arvamus, ning alati tuleks hinnata õpilasi võrdselt.

„Vastutust“ seostavad kõik intervjuueeritud lapsed ennekõike kooliga ja enda õppimise eest hoolitsemisega. Vastutusega kaasneb seega mure hinnete, saavutuste ja ka oma asjade pärast (mida ei tohiks kaotada).

Mõiste „turvaline“ seostub lastele väga erinevate asjadega ning siin on selgemalt näha, kuidas erinevad rühmad erinevalt vastavad. Kõige väiksemad lapsed seostasid seda vägivalla ja kuritegevusega. Nad seostasid mõistet ümbritsevate inimeste ja turvatundega alles peale täpsustavat küsimist, ent leidsid kiirelt, et turvaline on nii terve pere kui ka lihtsalt isadega koos olla. 6. klassi tüdrukutele seostus turvalisus koduga ning kartusega üksi olla. Samuti vägivalla vähenemisega koolikeskkonnas. „Kindlustunne“ seostus mõnele lapsele aga isaga - ehk kui pere on koos ja isa ka on, siis tundsid lapsed end turvalisena.

8.-9. klassi laste jaoks on mõiste „turvalisus“ laiem - seda seostatakse pere, kodu, kooli ja ka ühiskonnaga. Nii kodus kui ka koolis peab hea olema, et seal end turvaliselt tunda. Seoses kooli ja turvalisusega mainitakse ka sõna „kiusamine“, millest võib järeldada, et turvalisus koolis tähendab seda, et kedagi ei kiusata. Üldiselt tunnevad lapsed ennast koolis hästi. Nii vastas 9. klassi tüdruk küsimusele „Kas teil on koolis hea käia?“:

„Jaa. Sellist tunnet ei ole, et keegi kiusab sind. Lõbus on tegelikult koolis. Jah. Meil nagu, ma ei oska öelda, mis teistes klassides on, aga meil on küll siuke, hea on käia, kõik hoiavad kokku, kõik saavad läbi ja siuksed. Ikka on omad naljad tekkinud, tunned juba 9 aastat.“ (9. klassi tüdruk)

Teiseks töid 14-15-aastased välja, et ebaturvaliselt tunnevad nad end pimeduses üksi liikudes ning turvatunnet tekitaks juurde oskus ennast füüsiliselt kaitsta.

„Kiusamine“ seostub 4. klassi poistele solvamisega. Ka 6. klassi tüdrukute jaoks seondus kiusamine vaid verbaalse tegevusega - näiteks sõimamise ja norimisega. Tütarlastel ei olnud ka ühest seisukohta, kuidas kiusamisega toime tulla, sellele lõpp teha. 8-9. klassi lastel oli mitmeid strateegiaid välja pakkuda - endast väiksemate laste kaklemist või kiusu pealt nähes oldi üksmeelselt valmis vahele astuma. Endavanuste osas aga leiti, et kui on näha, et kedagi koheldakse halvasti - näiteks kodus - siis tuleks ohvriga vestelda, et veenda teda abi otsima ning täiskasvanutele probleemist rääkima. Ise sekkumist õigeks ei peetud ning kardeti, et tagajärjed võivad olla halvad, kui nad olukorda on valesti tõlgendanud.

„Ma võin sellele inimesele samamoodi äkki midagi halvemat, äkki ta... Ma ei tea ju, mis tal juhtunud on. Äkki ta ei ütle mulle, et... Ta võib ju mulle öelda küll, et näiteks kodus sain... Äkki ta ise tegi midagi palju hullemat või ise viis selleni. Ma võin asja palju hullemaks teha ja sellele perekonnale midagi teha. Sest see võetakse ikka käsile, et mis teil toimub seal kodus. Teise eest ikka ei tasu niimoodi rääkida, võid, jah, valesti aru saada, siis pärast katastroofini võib see asi tegelikult minna.“ (9. klassi tüdruk)

Mõiste „lapse õigused“ töid laste hulgas esile erinevaid reaktsioone. 4. klassi poistele seostus see termin sellega, mida laps tohib teha ning kuivõrd palju täiskasvanud võivad piire seada laste tegevusse, samuti mainiti Lastekaitse Liitu. 4. klassi lapsed ütlesid, et nad on hiljuti lapse õiguste kohta koolis tunde saanud. Tütarlastele seostus termin „lapse õigused“ õigusega koolis käia, elus olla. Viimane seostus perega ja hoolitsusega. 8.-9. klassi jaoks oli lapse õiguste mõiste hägune ning esmalt ei osanud või ei sõندانud nad ühtegi seost välja tuua. Viimaks leiti, et ilmselt on lapse õigus seotud võimalusega abi saada.

„Õigusi nagu kuskile pöörduda, abi kellegi poolt saada. Ega palju ei tea küll midagi selle kohta.“ (9.klassi poiss)

Küsimuse peale, et kas koolis või kusagil mujal ei ole neile räägitud lapse õigustest, anti vastus, mis viitab asjaolule, et isegi kui räägitakse lapse õigustest, ei pruugita seda teha piisava detailsusega ning mõiste sisu võib jääda noorte jaoks häguseks:

„Kogu aeg räägitakse, aga, noh, spetsiifiliselt, ma arvan, mina küll ei tea. Lähemalt ei tea midagi.“ (9.klassi tüdruk)

„Hoolitsemine“ on 6. klassi tüdrukute jaoks seotud asjade ja loomade eest hoolitsemisega. Samuti lapsevanemate ja laste vahelise suhtena, mis väljendub kallistamise ja armastuse avaldamisega.

„... et sa ütled ikka oma lastele, et nad armastavad sind.“ (6. klassi tüdruk)

8.-9. klassi jaoks oli mõiste „hoolitsemine“ laiema tähendusega - leiti, et see seostub lisaks vanemate hoolitsemisega ka iseenese eest hoolitsemisega. Viimane tähendab seda, et on vaja tegutseda mõtestatult ja teha otsuseid, mis ei oleks iseendale kahjulikud. Vanemate hoolitsemine seostus sellega, et nad kaitsevad oma last halva eest ja suunavad, et lapsest hea inimene kasvatada.

4. Lapse õiguste ja vanemluse toetamise indikaatorid

Monitooringu ettevalmistavas etapis töötati kirjandusest ning fookusgruppiintervjuudest saadud teadmiste baasil välja lapse õiguseid ja vanemlust kirjeldavad indikaatorid. Eelpool kirjeldatud teoreetilised lapse õiguste ja positiivse vanemluse käsitlused operatsionaliseeriti. Teisisõnu otsustati, milliseid teemasid on tarvis käsitleda, millised küsimused on kõige sobivamad selleks, et kirjeldada eelpool esitatud lapse õiguste valdkonnad (nii hoiakud, kogemused kui teadlikkus) ning vormistada ankeedi küsimuste ning vastuste sõnastused. Selleks, et olulisemad teemad oleks ka ajas jälgitavad, loodi indikaatorid, mis olid ankeedi koostamise üheks aluseks. Ankeedid koostati lähtudes teoreetilistest lähtekohtadest ning kasutades peamisi väljatöötatud indikaatoreid, kuid lõplikud ankeedid sisaldavad lisaks indikaatoritele ka uuringumeeskonna ning tellijapoolse meeskonna poolt oluliseks peetud küsimusi, mida ühekordselt otsustati uurida.

4.1. Mis on indikaatorid?

Sotsiaalsed indikaatorid on mõõdikud (ingl *measurements*) või muul kujul esitatud tõendusmaterjal, mis võimaldab hinnata ühiskonnas levinud hoiakuid ning suundumusi ja paiknemist seatud eesmärkide suhtes (Casas 2011). Seega on indikaatorid statistilised markerid, mida saab kasutada mustrite ja trendide üle aja jälgimiseks, populatsiooni kirjeldamiseks, sotsiaalsete muutuste eesmärkide seadmiseks (Brown ja Corbett 2003 Moore *et al.* 2008 kaudu) või programmide ja nende mõju hindamiseks (Casas 2011).

Lapse õiguste olukorda jälgivaid indikaatoreid on maailmas sõnastatud juba mõnda aega, kuid nende indikaatorite iseloom on läbi aja mõnevõrra teisenenud. Ben-Arieh (2000) käsitleb laiemalt laste heaolu indikaatoreid ja toob välja järgmised trendid:

- Indikaatorid ei keskendu enam puhtalt elus püsimisele (nt imikusuremus) ja eluspüsimiseks vajalikele miinimumstandarditele, vaid ka heaolule laiemalt (ingl *survival and beyond*). Paljud algselt kasutatud indikaatorid on arenenud ühiskondades seoses ühiskonna heaolu taseme tõusuga aegunud ning muutunud laste heaolu ja elukvaliteedi mõõtmiseks ebapiisavaks. Seega on nüüd olulisem keskenduda laste arengule.
- Indikaatorid saavad olla oma iseloomult nii n.ö. positiivsed kui negatiivsed sõltuvalt sellest, kas jälgitakse õiguste rikkumist või õiguste tagamist. Negatiivse suunitlusega indikaatorite kasutamine on nende selguse tõttu olnud sageli eelistatud - negatiivsete sündmuste ilmumine on selge ja üheselt mõistetav (mõrv, teismelise vanemaks saamine, koolist väljalangemine jms). Enamikes kultuurides valitseb sarnane arusaam sellest, et tegu on soovimatute sündmustega ning lapse õiguste rikkumisega. Samas ei ole selles, millisel juhul on lapse õigused parimal võimalikul viisil tagatud, samaväärset konsensust. Viimasel ajal on mindud üle kombineeritud lähenemisele, kus kasutatakse lisaks negatiivsetele ka positiivseid indikaatoreid. Seda suundumust on näha eriti lääneriikides ja rahvusvahelistes uuringutes. Samas on positiivseid indikaatoreid kritiseeritud selle eest, et nad on n.ö. „pehmed“ (Moore *et al.* 2004), kuna nad mõõdavad nähtusi, mis ei ole nii üks üheselt mõõdetavad ja mõistetavad kui n.ö. negatiivsed sündmused ja nähtused.

- Muutus on toimunud selles, kas keskendutakse lapse heaolule nüüd või heaolule tulevikus (ingl *wellbeing* või *well-becoming*). Varem oli levinum lähenemine, kus keskenduti ennekõike heaolule tulevikus, nüüd kombineeritakse tuleviku-lähenemisele rohkem ka praegust heaolu mõõtvate indikaatoriteid.

Lähtuvalt lapse õiguste kontseptsiooni mitmetahulisusest on aja jooksul lapse õiguseid ja heaolu puudutavate indikaatorite fookus ja valdkond laienenud. Lisaks traditsioonilistele lapse õigusi käsitlevatele teemadele nagu haridus ja tervis, on hakatud indikaatoreid koostama ka uuemate valdkondade, nt kodanikuuskused ja sõnaõigus, kohta.

Sageli uuritakse lapse heaolu nn „defitsiidilähenemist“ (ingl *deficit approach*) kasutades. See keskendub teatud väiksematele lastegruppidele, näiteks käitumishäiretega või vanemliku hoolitsuseta lapsed ning erinevatele puudujääkidele nende laste heaolus. Keskendumine üksnes väikestele erigruppidele jätab varju positiivsed arengud lapse õiguste kaitsmisel ning ei võimalda välja selgitada neid laste tugevusi ja oskuseid, millele ühiskond peaks laste heaolu parandamisel toetuma. Seetõttu soovitatakse uuemate lähenemiste kohaselt jälgida kõigi laste heaolu ning õiguste kaitstust (OECD 2009).

Eelnevast lähtuvalt keskendutakse käesolevas lapse õiguste ja vanemluse monitooringus laiematele heaolu indikaatoritele ning traditsioonilisi valdkondi, mille kohta Eestis juba regulaarselt informatsiooni kogutakse, käsitletakse vähem. Samuti püütakse leida tasakaalu positiivsete ja negatiivsete indikaatorite vahel ning lapsi käsitletakse indiviididena praeguses hetkes, mitte vaid nn tuleviku täiskasvanutena (ingl *human-becomings*). Monitooring keskendub kõigile lastele, toomata välja juhtumid, kus lapse õiguste kaitse on eriliselt ohus (nt kodutud või vanemliku hoolitsuseta lapsed, erivajadustega lapsed).

4.2. Indikaatorite koostamise põhimõtted

Monitooringu raames on indikaatorite loomise ja valimise eesmärgiks lapse õiguste operatsionaliseerimine näitajateks, mille abil on võimalik konkreetse õigusega seotud hoiakuid, teadmisi ja kogemusi uurida ning jälgida nende muutumist ajas. Kuna lapse õiguste loetelu on väga pikk ning nende kaitstus või rikkumine võib avalduda väga erineval moel ja erinevates olukordades, ei ole kõike ülevaate saamine ühe monitooringuga võimalik. Seetõttu peab valima välja need näitajad, mis annavad kõige selgema indikatsiooni lapse õiguste tagatuse olukorrast Eestis ning selle positiivsest või negatiivsest muutumisest ajas.

Indikaatorite valimise ja sõnastamise eelduseks on selge arusaam soovitatavast olukorrast ning sellest, millised muutused inimeste hoiakutes, teadmistes või kogemustes peaksid toimuma soovitava olukorra saavutamiseks. Seega on lapse õiguste ning vanemluse toetamise indikaatorite väljatöötamisel oluline lähtuda Eesti riigi poolt seatud eesmärkidest. Antud juhul lähtuti ennekõike ÜRO lapse õiguste konventsioonist, mis sõnastab lapse õigused, ning Laste ja perede arengukava 2012-2020 raames seatud lapse õiguseid ja vanemluse toetamist puudutavatest eesmärkidest.

Monitooring keskendub neile lapse õiguse aspektidele, mille osas on Eestis hetkel kõige vähem informatsiooni. Kuigi kõik kolm lapse õiguste rühma, st hoolitsuse, kaitse ja autonoomia ning osalemisega seotud õigused (vt ka ptk 2.1 Lapse õigused) on laste heaolu ning õiguste tagamise seisukohalt äärmiselt olulised, selgub Eesti andmete ning uuringute analüüsist, et kõige vähem on seni

tähelepanu pööratud kolmandale õiguste grupile - autonoomia ja osalemisega seotud õigustele. Samasugust trendi on täheldatud ka mujal maailmas (Landsown 2010). Seega on käesoleva monitooringu fookuses just see õiguste grupp, kuid lisaks täidetakse ka mitmed lüngad hoolitsuse ja kaitsega seotud õiguseid puudutavas informatsioonis.

Vanemlust ning vanemluse toetamist käsitletakse samast lähtekohast lähtudes - ennekõike vaadatakse lapsevanemate rolli osaluse ja autonoomiaga seotud lapse õiguste tagamisel. Lisaks pööratakse tähelepanu vanemluse toetamisele, kuna vanemahariduse arendamine on üheks Laste ja perede arengukavas püstitatud riiklikuks eesmärgiks.

Indikaatorite koostamisel arvestatakse sellega, et lapse õiguste uurimisel tuleb lähtuda nii laste endi kui täiskasvanute perspektiivist. Teisisõnu on indikaatorid koostatud arvestades vajadust katta kõik teemad nii täiskasvanute kui ka laste küsitluses. Mõningatel juhtudel on valimi suuruse või muude aspektide tõttu küsimustike üks-ühese vastavuse saavutamise keeruline, mistõttu teatud lapse õiguste aspekte kajastatakse laste ja täiskasvanute küsitluses erinevalt. Iga õiguse puhul on võimalik analüüsida vähemalt kolme tasandit - teadlikkust, hoiakuid ja kogemusi. Indikaatorite koostamisel on jälgitud kõigi kolme tasandi kaetust.

Järgnevalt vaadatakse, mida hõlmavad endas eelpoolnimetatud kolm tasandit - teadlikkus, hoiakud ja kogemused - ning millised on vastavate indikaatorite ning ankeediküsimuste loomisel dilemmad ja võimalikud valikukohad.

4.2.1. Teadlikkus

Esimene analüüsitase ehk teadlikkus teemadest, nähtustest või objektidest, jaguneb omakorda kaheks - teadmiseks ja teadlikkuseks. Teadmised on võrdlemisi konkreetsed, st inimesel on kas teoreetiline või praktiline arusaam teemast ning ta on võimeline mõistma teemat teatud detailsuse tasemeni. Teadlikkus seevastu on üldisem ja vähem konkreetne teemast arusaamine, sellest teadlik olemine. Seega võib öelda, et teadmine on tugevam kontseptsioon kui teadlikkus. Inimene võib olla mingist teemast või nähtusest teadlik ilma, et tal oleks konkreetsed teadmised, kuid mitte vastupidi – inimesel ei saa olla mingist nähtusest teadmisi, kui ta pole selle olemasolust teadlik. Meager *et al.* (2002) hinnangul on teadmiste mõõtmine teadlikkuse mõõtmisest kergem.

Meager *et al.* (ibid.) eristavad Briti tööõiguse käsitlemise baasil järgnevaid teadlikkuse mõõtmisviise, mida monitooringu indikaatorite ning neil põhinevate ankeetide koostamisel ka arvesse võeti:

- spontaanne informeeritud teadlikkus (ingl *unprompted or partly prompted*) - inimesed on võimelised tooma näiteid seadustest, mis nende õiguseid kaitsevad ilma, et neile oleks näiteid esitatud;
- informeeritud teadlikkus (ingl *prompted*) - inimesed vastavad otsestele küsimustele spetsiifiliste seadusevaldkondade kohta, väites, et nad on sellest seadusest teadlikud;
- sisuline teadmine (ingl *substantial knowledge*) - inimesed oskavad spetsiifiliste seaduse aspektide kohta püstitatud küsimustele õigesti vastata;
- õiguste tajumine (ingl *perception of entitlements*) - inimesed on võimelised hindama, kas mingi hüpoteetiline olukorda kirjeldav stsenaarium on seadusega kooskõlas.

Küsimusi ning indikaatoreid sõnastades peab otsustama, millisel puhul on oluline inimeste teadlikkus ning üldine arusaam mingi valdkonna põhimõtetest, millal konkreetsemad teadmised. Küsimused peavad olema sõnastatud nii, et need ei suunaks antavat vastust.

Monitooringu raames saab kontrollida, milline on inimeste teadlikkus lapse õigustest, milles lapse õigused seisnevad ja millised on inimeste kohustused lapse õiguste tagamisel. Konkreetsemaid teadmisi lapse õiguste kohta saab kontrollida esitades väiteid, mille paikapidavust palutakse vastajal hinnata. Samuti on võimalik küsida inimeste hinnangut oma teadmiste ja teadlikkuse kohta lapse õigustest ja vanemaharidusest. Monitooringut kujundades kaaluti kõiki nimetatud võimalusi ning valik langetati iga konkreetse valdkonna ja indikaatorite sõnastamise korral eraldi.

4.2.2. Hoiakud

Fishbein ja Ajzen (1975) defineerivad hoiakuid kui „õpitud eelsoodumusi, reageerimaks püsivalt soodsal või ebasoodsal viisil teatud objekti, isiku või sündmuse suhtes“. Hayes (2002) ütleb, et hoiakud on eelsoodumus reageerimiseks ja hoiakutel on kolm omadust: nad on õpitud, püsivad ja seotud soodsate või ebasoodsate reaktsioonidega. Siiski ei ole hoiakute ja käitumise vaheline seos üks-ühene ja selge, hoiakute põhjal ei saa inimeste tegelikku käitumist kindlalt ennustada. Ajzeni teooria kohaselt kujundavad käitumist lisaks hoiakutele ka sotsiaalne surve ja ühiskondlikud normid, inimese enda hoiakud ja tema kontroll käitumise üle (Ajzen 2005). Hoiakuid tõlgendades tuleb silmas pidada, et tegu on vaid ühe käitumist mõjutava teguriga. Samuti on oluline asjaolu, et hoiakuid peetakse õpitudeks - seega on võimalus ümber õppimiseks ning hoiakute muutmiseks (hoiakute muutmise kohta vt nt Hayes 2002). Laste hoiakute puhul on oluline, et lapsed õpivad hoiakuid ümbritsevatelt inimestelt (Hayes 2002).

Hoiakute mõõtmine on keerukas. Hoiakut millegi suhtes mõjutavad mitmed erinevad vastava objekti või nähtusega seonduvad asjaolud, millel kõigil võib olla antavale hinnangule mõju. Kui küsida ühte konkreetset hoiakut, peab inimene erinevad seosed ühtseks hoiakuks formuleerima, isegi, kui ta seda kunagi varem teinud pole (nt vastates küsimusele, kas sulle meeldib su naaber, võib vastajale meenuda naabri segamini aed ja tüütu koer, kuid konkreetne formuleeritud hoiak kujuneb alles küsimusele vastates). Kuna ühtset hinnangut inimese peas valmis ei ole, sõltub saadud vastus nt kontekstist, milles hoiakut küsitakse, või vastaja hetkeolukorrast (Krosnick *et al.* 2005).

Hoiakute olemasolu kohta on uurijate hulgas vastandlikud arvamused. Eelnevalt tulenevalt on vahel leitud, et inimestel ei olegi kindlaid püsivaid hoiakuid, vaid need kujundatakse selleks hetkeks, kui hoiakut küsitakse; samuti on väidetud, et inimestel on ühe ja sama nähtuse või objekti suhtes mitmeid erinevaid hoiakuid. Krosnick *et al.* (2005) leiavad samas, et inimestel on nähtuste ja objektide kohta üldine kokkuvõttev hoiak, mis võib sõltuvalt kontekstist ajas mõnevõrra muutuda, kuid põhineb suhteliselt püsivatel hinnangutel.

Hoiakute mõõtmisviise on mitmeid. Kasutatakse nii kaudsed mõõtmisviise, kus inimesed ise väljendavad oma hoiakuid ning neid väiteid käsitletakse kui latentseid hoiakute indikatsioone, kui ka otsesed mõõtmisviise, kus hoiakuid mõõdetakse ilma, et inimestel palutaks neid otseselt väljendada. Varem oldi seiskohal, et hoiakuid saab mõõta vaid mitmetest sama hoiakut käsitlevatest küsimustest koosnevate blokkidena, kasutades erinevaid spetsiaalselt välja töötatud skaalasid (nt Likert, Thurstone meetodid, semantiline diferentsiaal). Väga oluliseks peeti ka küsimuste hoolikat eeltestimist.

Tänapäeval on aga kõige tavapärasemaks viisiks mõõta hoiakut ühe lihtsalt sõnastatud küsimuse kaudu ning eeltestimisest on loobutud (Krosnick *et al.* 2005). Ükskõik, millise mõõtmisprotseduuriga hoiakuid mõõdetakse, ei ole saadavad hoiakute väljendused samad, mis hoiakud ise (*ibid.*).

Üheks peamiseks probleemiks hoiakute uurimisel on nn sotsiaalselt soovitaval viisil vastamine - st inimeste soovimatus väljendada hoiakuid, mille kohta nad teavad, et need on vastuolus uurija või ühiskonnas levinud hoiakutega (Krosnick *et al.* 2005) ning kalduvus vastata küsimustele viisil, mis on vastaja hinnangul kooskõlas ühiskonnas levinud või uurija isiklike hoiakute ja väärtustega. Samuti on hoiakute uurimisel võimalikuks probleemiks hoiakutega seotud väidete interpreteerimine, kuna sageli ei ole hoiakute sõnalised väljendused ühetähenduslikud (*ibid.*). Hoiakute kompleksust pole sageli võimalik uuringutes kajastada ning hoiakute tugevuse kvantitatiivne mõõtmine on keerukas. Seetõttu on hoiakute uurimisel küsimuste hea sõnastus ja disain väga olulised.

Monitooringu raames uuritakse, millised on laste ja täiskasvanud elanikkonna hoiakud lapse õigustesse ja vanemluse toetamisse. Uuritakse, mis peaks Eesti elanike arvates lastele olema tagatud või lubatud, millele võiks lastel olla õigus ning millisel viisil peaks laste ja täiskasvanute hinnangul lastega käituma.

4.2.3. Kogemused

Kogemuste analüüsimine ankeedi kaudu on keerukas, kuna käitumise ja kogemuste otsene uurimine küsitlusuuringus ei ole võimalik, vaid kasutada tuleb nn *self-reported* ehk inimeste ütlustel põhinevat uurimisviisi.

Valikuid, kuidas sündmuste esinemist ja kogemusi uurida, on mitmeid. Võimalik on uurida teatud sündmuste või suhtumiste kogemist ja mittekogemist, hinnangut kogemuse või käitumise sagedusele, selle piisavusele või kvaliteedile. Sellisel juhul on tegu inimeste subjektiivsete hinnangutega, mis peegeldavad lisaks tegelikule kogemusele ja käitumisele ka inimese soove, ootusteid ja ellusuhtumist. Seega on keeruline analüüsida, millised on tegelikud hinnangute taga peituvad kogemused. Teatud juhtudel on võimalik kogemusi analüüsida objektiivsemalt mõõdetavate näitajate kaudu - näiteks on võimalik küsida eluaseme ruutmeetreid, sissetulekuid jmt. Kuid selliste küsimuste põhjal ei ole võimalik anda hinnangut sellele, kui võrd nimetatud objektiivsed näitajad mõjutavad inimese heaolu või elukvaliteeti. Normi ja piisavuse piiri määramine on uurija kätes, kuid paljudel juhtudel on piisavuse kriteeriumit väga raske määratleda.

Bradburn *et al.* (2004) rõhutavad, et käitumist käsitlevad küsimused ei tohi olla vastajat ohustavad või mõjuda sellisena, et õige vastus paneb vastaja halba valgusesse. Seega on oluline sõnastada küsimused selliselt, et ei oleks võimalik tuvastada „õiget“ ja „vale“ vastust. Samuti juhivad nad tähelepanu sellele, et võib osutuda vajalikuks sõnastada küsimused pikemalt, et julgustada vastajat meenutama erinevaid olukordi. Mälu ja meenutamist tulenevad vead on üks laialtlevinuid probleeme kogemusi ja käitumist puudutavate küsimuste puhul (*ibid.*). Lisaks rõhutavad Bradburn *et al.* (*ibid.*), et küsimustele vastamisel rakenduvad kognitiivsed protsessid on äärmiselt olulised. Näiteks juhivad nad tähelepanu sellele, et vastates mingite sündmuste esinemise sageduse kohta, ei loe inimesed kokku sündmusi, vaid annavad pigem nende esinemissageduse kohta hinnangu. Mida sagedamini on mingi sündmus aset leidnud, seda suurema tõenäosusega pigem hinnatakse sündmuse esinemissagedust, kui loetakse sündmused kokku. Samal põhjusel on väga oluline ka ajaperioodi valik

- kui uurida sageli toimuva sündmuse esinemissagedust liiga pikal ajaperioodil, kipuvad vastajad meenutama lühemat perioodi ning seda üldistama. Pikk periood sobib vaid ebaregulaarsete ja harvaesinevate sündmuste korral.

4.3. Monitooringu aluseks olevad indikaatorid

Alljärgnevalt on esitatud indikaatorid lapse õiguste gruppide kaupa. Kirjeldatud on indikaatorid, mida kasutatakse käesoleva monitooringu ankeetide koostamisel ning mille jälgimiseks vajaolev info tuleb monitooringust. Tekstis on raamiga ümbritsetud ning nummerdatud indikaatorid, mis on aluseks monitooringu ankeetidele. Need indikaatorid käsitlevad selliseid teemasid, mille kohta uuringu autorite teadmiste ja hinnangute kohaselt ei ole hetkel olemas häid andmeid, millega vastavat aspekti analüüsida ja arengut jälgida. Indikaatorikirjelduses on eristatud, kas küsimus esitatakse lastele, lapsevanematele või kõigile täiskasvanud inimestele ning ära toodud ka ankeediküsimus. Igale indikaatorile vastab reeglina üks küsimus, kuid igale ankeediküsimusele ei ole alati vastavuses indikaatorit, kuna mõningast infot kogutakse taustaks ning lisainformatsiooniks. Indikaatorite järjekord ei vasta ankeediküsimuste järjekorrale.

Lisaks on indikaatorite peatükis nimetatud ka valdkonnad ja indikaatoriteemad, mida ei ole monitooringus käsitletud. Et lapse õiguste kõiki aspekte jälgida, on oluline terviklik lahendus, kuid kõiki aspekte ei ole otstarbekas (kuna informatsioon on olemas) ning mõnikord ka võimalik uurida käesoleva monitooringu raames. Need indikaatorid on kontseptsioonis ära märgitud selleks, et näidata, milliseid teemasid ja indikaatoreid võiks lapse õiguste ja vanemluse terviklikuks käsitlemiseks teiste andmeallikate põhjal lisaks monitooringu indikaatoritele jälgida. Arvestades ankeetküsitluse mahupiiranguid, on indikaatorite väljapakkumisel olnud konservatiivne ning püütud hoida nende arv minimaalne.

4.3.1. Teadlikkus lapse õigustest

1. INDIKAATOR: Teadlikkus lapse õigustest

Definitsioon: Laste/täiskasvanute osakaal, kes on midagi kuulnud lapse õigustest ja kes tunnevad lapse õiguste põhimõtteid.

Põhjendus: Lapse õiguste tagamine ja kaitsmine eeldab teadlikke ühiskonnaliikmeid, kes teavad, milles lapse õigused seisnevad ja millal neid rikutakse. Teadlikkus lapse õigustest on oluline nii täiskasvanute hulgas, kes on lapse õiguste tagajad ja rikkumiste märkajad, kui ka laste hulgas, kes teadlikuna on võimelised oma õiguste eest teatud määral seisma ja väärtustama ning märkama olukordi, kui kaaslaste õiguseid rikutakse.

Andmed: Laste/täiskasvanute küsitlus

Küsimused: Kas te olete kunagi midagi kuulnud lapse õigustest (jah/ei)? (küsimus nii lastele kui täiskasvanutele).

Täiskasvanute ja vanema vanuserühma laste teadmisi lapse õiguste kohta kontrollitakse väidete kaudu, paludes vastajatel hinnata, kas väites öeldu kuulub lapse õiguste hulka või mitte (sh laste puhul kasutatakse mõnevõrra lihtsamat sõnastust – vt all).

Täiskasvanutel: Nii nagu on inimõigused, on olemas ka lapse õigused. Näiteks ÜRO Lapse õiguste konventsiooni kohaselt on lapsel õigus elule, ja arengule, abile ja hoolitsusele. Täiskasvanutel on kohustus neid õiguseid tagada. Loetlen erinevaid väiteid, mis Teie arvates kuuluvad ja millised mitte lapse õiguste hulka?

Lastel: Mis sa arvad, millised allpool esitatud näidetest on lapse õigused? Tõmba igas reas sobiva vastuse numbrile ring ümber

	Kuulub/ See on lapse õigus	Ei kuulu/ See ei ole lapse õigus	Ei oska öelda
Lapsel on osalusõigus - õigus avaldada arvamust ja ennast väljendada	1	2	3
Lapsel on õigus vabale ajale, mida ta saab kasutada meelepäraseks tegevuseks	1	2	3
Nii nagu laps peab austama täiskasvanut, peab täiskasvanu austama ka last	1	2	3
Lapsel on õigus riigi abile, kui ta on perekonnast ilma jäänud	1	2	3
Lapsel on õigus, et vanem tema arengut toetaks	1	2	3
Lapsel, kes on lahus ühest või mõlemast vanemast, on õigus säilitada isiklikud suhted ja kontakt oma vanemaga	1	2	3
Kõigil lastel on ühesugused õigused	1	2	3

4.3.2. Hoolitsusega seotud õigused

Hoolitsusega seotud õiguste (ingl *provision rights*) hulka kuuluvad lapse õigus tervisele, haridusele, sotsiaalsele turvalisusele, perekonnale, puhkusele, vabale ajale, kultuuritegevustele.

Kuna osaliselt on hoolitsusega seotud õiguste kandjaks riik, kes pakub universaalseid teenuseid (nt haridus, tervishoid, vanemliku hoolitsuseta laste hoolekanne jmt), on mitmete selle valdkonna õiguste tagamise kohta olemas riiklik statistika. Samuti on hoolitsusega seotud õiguste, eelkõige baasvajaduste, tagamise kohta kogutud andmeid uuringutega. Seetõttu on käesoleva monitooringu raames asjakohane keskenduda pigem nende õiguste tagamise uurimisele, mis ületavad baasvajadusi (ingl *survival*). Järgnevalt ongi nimetatud indikaatorid, mida uuringu autorid peavad oluliseks lapse õiguste seisukohalt, kuid mille kohta on erinevatest allikatest piisav informatsioon olemas ning lapse õiguste ja vanemluse monitooringusse neid ei kaasata.

LAPSE ÕIGUS ELULE JA TERVISELE

Elu ja tervisega seotud baasvajaduste jälgimiseks on Eestis olemas päris head andmed. Hulgaliselt on olemas tervise ja haigestumisega seotud informatsiooni¹⁵, näiteks laste haigestumus, suremus, tervisteenuste kasutamine. Väärtuslikku lisainfot annab Tervise Arengu Instituudi kooliõpilaste tervisekäitumise uuring, mis katab ka näiteks toitumise ning erineva tervisega seotud riskikäitumise temaatika. Võrdleval tasandil on võimalik vaadata OECD indikaatoreid ja statistikat,¹⁶ OECD publikatsioone¹⁷ ja statistikat Unicefi lehel¹⁸. Lapse õiguste jälgimiseks võiks selle teema puhul lisaks käesoleva seire raames koostatud indikaatoritele kasutada ka järgmisi indikaatoreid:

INDIKAATOR: Laste suremus.

Statistikaameti surmade statistika hõlmab Eesti kodanike ja mittekodanike isikusündmusi, samuti Eesti kodanike isikusündmusi, mis registreeriti Eesti välisesindustes. Statistika sisaldab ka isikute vanust ja sugu.

INDIKAATOR: Laste surmade põhjused.

Andmed pärinevad Statistikaameti surmade statistikast. Siinkohal on oluline jälgida õnnetusjuhtumite, uppumiste jms tagajärjel toimunud surmade hulka.

INDIKAATOR: Laste haigestumus.

Tervise Arengu Instituut kogub andmeid haigestumise kohta kõigilt tervishoiuteenuse osutamise tegevusluba omavatel asutustel ja nimistuga töötavatel perearstidel. Olemas on detailne haigestumuse informatsioon vanuse ja soo lõikes, mida kasutades saab välja töötada laste haigestumuse indikaatori.

¹⁵ Kõige parem ülevaade on kättesaadav Tervisestatistika ja terviseuuringute andmebaasist Tervise Arengu Instituudi kodulehelt <http://pxweb.tai.ee/esf/pxweb2008/dialog/statfile2.asp>

¹⁶ http://www.oecd.org/docum ent/19/0,3746,en_2649_37419_48500755_1_1_1_37419,00.html

¹⁷ OECD (2009) Doing better for children.

¹⁸ http://www.unicef.org/infobycountry/estonia_statistics.html

INDIKAATOR: Teismelised lapsevanemad.

Sündide statistikat kogutakse sünniakti koostamisel täidetavaid statistilisi sünnilehti kasutades. Kogutakse ka andmeid vanemate vanuse kohta.

INDIKAATOR: Laste vaimne tervis.

Parimaks allikaks laste vaimse tervise kohta on Tervise Arengu Instituudi Kooliõpilaste Tervisekäitumise Uuring. Uuringus sisalduvad küsimused laste vaimse tervise kohta, näiteks depressiivsete episoodide esinemine. Uuringu puuduseks on asjaolu, et küsitletakse lapsi vanuses 11, 13 ja 15 eluaastat, kuid mitte vanemaid. Samuti toimub uuring suhteliselt suure intervalliga (2005/2006; 2009/2010). Seetõttu võib kaaluda ka indikaatori lisamist monitooringusse eraldi moodulina mõnel järgneval aastal.

INDIKAATOR: Laste ülekaalulisus ja alakaalulisus.

Allikaks Tervise Arengu Instituudi Kooliõpilaste Tervisekäitumise Uuring, mille andmete abil on võimalik analüüsida laste kehamassi indeksit.

4.3.3. Lapse õigus mõlemale vanemale

Õigus perekonnale ja sealt lähtuvalt ka mõlemale vanemale on Eesti kontekstis väga oluline küsimus, kuna üksi lapsi kasvatavaid vanemaid on palju ning lahutuste tase kõrge. Varasemate uuringute kohaselt (nt Hansson 2007) võib Eestis olla probleemiks lapsele tagada õigus mõlemale vanemale juhul, kui vanemad elavad lahus. Ka Eurobaromeetri (2010) kvalitatiivne üle-euroopaline lapse õiguste uuring tõi välja, et laste jaoks on oluline õigus kaasa rääkida perekondade lagunemisel selles osas, mis puudutab neid endid ja nende suhet vanematega.

Vabariigi valitsuse tegevusprogrammis on sõnastatud eesmärk: „Soovime tõhusama nõustamise teel ennetada paarissuhete (nii abieluliste kui vaba-kooseluliste) purunemist ja toetada senisest enam vanemluse toetamist.“ **INDIKAATOR:** Üksi last kasvatavate vanemate osakaal ühiskonnas.

Jälgida arenguid olemasolevate küsitlusuuringute põhjal, mis võimaldavad perestruktuuri analüüsida (näiteks Statistikaameti Leibkonna Eelarve uuring).

INDIKAATOR: Vanemliku hoolitsuseta laste osakaal.

Sotsiaalministeeriumi poolt kogutava statistika alusel mõõdetav indikaator.

2. INDIKAATOR: Lapse kontakt lahuselava vanemaga

Definitsioon: Laste osakaal, kes ei kohtu kunagi lahuselava vanemaga.

Selgitus: Lapsel on õigus mõlemale vanemale. On leitud, et lapse kontakt mõlema vanemaga suurendab laste rahulolu oma elukorraldusega ja nad kohanevad vanemate lahkuminekuga paremini (Bauserman 2002). Indikaator mõõdab kõige negatiivsemat olukorda, kui see õigus on täielikult rikutud. Samas tuleb arvestada, et teatud hulga laste puhul võib selline olukord lapse huvidest lähtuvalt olla põhjendatud.

Andmed: Laste küsitlus

Küsimus: Kumb sinu vanematest elab sinust lahus, kas ema või isa? (vastusevariandid: ema/isa/mõlemad, nii ema kui isa).

Kui sageli sa temaga/nendega kohtud? (vastata saab ema ja isa kohta eraldi; vastusevariandid: peaaegu iga päev/vähemalt paar korda nädalas/ vähemalt üks kord nädalas/vähemalt kord kuus/mõni kord aastas/harvem/mitte kunagi).

Märkused: Täiskasvanute puhul ei ole võimalik monitooringuga mõõta vanemate kohtumissagedust oma eemal elavate lastega, kuna valimi maht jääb sellist kogemust mõõtvat indikaatori jaoks liialt väikeseks. Kuna täiskasvanu küsitluses ei osale üksnes lapsevanemad, vaid kogu täiskasvanud, siis on eeldatavasti nende lapsevanemate hulk, kelle lapsed ei ela nendega koos, liiga väike, et teha sellest järeldusi kogu Eesti kohta. Võiks kaaluda selle indikaatori lisamist mõnda suuremahulisse küsitlusuuringusse.

3. INDIKAATOR : Lapse arvamuse arvestamine vanemate lahkuminekul mõlema vanemaga suhtlemise õiguse osas

Definitsioon: Laste/täiskasvanute osakaal, kes peavad vanemate lahkuminekul vajalikuks lapse arvamuse arvestamist mõlema vanemaga suhtlemise õiguse osas (pigem nõustunute ja täiesti nõustunute osakaal).

Põhjendus: Tegu on ühelt poolt indikaatoriga, mis kajastab inimeste üldisemat hoiakut lapse osalusega ja lapse arvamusega arvestamise kohta. Teisalt näitab indikaator seda, kuivõrd levinud on ühiskonnas hoiak selle kohta, et lapsevanemad oskavad paremini otsustada seda, mis on lapse jaoks hea ning kuivõrd võib seetõttu olla piiratud lastel õigus mõlemale vanemale.

Andmed: Laste küsitlus/täiskasvanute küsitlus.

Küsimus: Kui vanemad lähevad lahku, tuleb alati küsida ka lapse arvamust, kelle juures ta elada soovib (Vastusevariandid: üldse ei ole nõus/pigem ei ole nõus/pigem nõus/täiesti nõus/ei oska öelda).

4.3.4. Pereliikmete vahelised suhted

Nii lapse ÜRO lapse õiguste konventsiooni kui Eesti Vabariigi lastekaitse seaduse järgi lasub perekonnal ja vanematel esmane vastutus laste heaolu tagamise osas. Perekond on seejuures ka keskkond, kus pannakse alus laste teadlikkusele ja teadmistele õigustest ning kus lapsed omandavad kogemusi selles osas, kuidas oma õigusi kasutada. Teisisõnu mõjutab laste reaalne kogemus perekonna igapäevaste rutiinide ja praktikate osas seda, kuivõrd nad on teadlikud ja teavad oma õigustest ja nende tähendusest, millised on nende hoiakud õiguste suhtes ja kuidas neid kasutatakse.

Euroopa Komisjoni soovitusel peetakse oluliseks, et lapsed kasvaksid üles positiivses pere õhkkonnas ning riigi vastutusena nähakse tingimuste loomist, kus vanemlus on hinnatud ning toetatud. Soovitusel tuleks lapsevanemaid ka julgustada, et nad otsiks abi, kui puutuvad kokku raskustega laste kasvatamisel, ning hukka mõista laste distsiplineerimismeetodid kehalise karistamise läbi ja võtma distsiplineerimiseks kasutusele alternatiivsed meetodid (Rodrigo 2010).

Positiivse vanemluse põhimõtete alla kuulub vanemlik käitumine, mis on hoolitsev, suunav ja piire seadev. Seega on olulised perekonnaliikmete vahelised suhted ja vanemate aeg lastele. Kasearu ja Rootalu (2011) on välja toonud, et perekonnasüsteem on tervik ja ei saa vaadata lihtsalt kahe indiviidi (st lapse ja ühe vanema) omavahelist suhet, vaid oluline on terve suhete võrgustik. Seepärast vaadatakse nii lapse suhteid emaga kui ka isaga ning mõlemaid nii lapse kui vanema perspektiivist.

4. INDIKAATOR: Vanemate aeg lastele – laste hinnang

Definitsioon: Laste osakaal, kes tunnevad, et vanematel ei ole piisavalt aega nende jaoks (pigem nõustunud ja täiesti nõustunud laste osakaal).

Põhjendus: Lapsel on õigus vanemlikule hoolele.

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Emal/kasuemal ei ole minu jaoks piisavalt aega; Isal/kasuisal ei ole minu jaoks piisavalt aega (Vastusevariandid: täiesti nõus/pigem nõus/pigem ei ole nõus/üldse ei ole nõus). (Esitatud väidetena vaid vanemale vanusegrupile).

Märkus: Laste käest küsitakse ema ja isa kohta eraldi, kuna eeldatavasti võivad siin ilmnedada traditsioonilistest soorollidest tulenevad erinevused.

5. INDIKAATOR: Vanemate aeg lastele – lapsevanemate hinnang

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes tunnevad, et neil ei ole piisavalt aega lapse jaoks („sageli“ ja „pidevalt“ vastanud vanemate osakaal).

Põhjendus: Lapsel on õigus vanemlikule hoolele. Lapsevanemate seisukohalt on tegu ka töö-ja pereelu ühitamist kirjeldava indikaatoriga.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus täiskasvanutele: Kui sageli te tunnete, et Teil ei ole lapse jaoks piisavalt aega? (Vastusevariandid: mitte kunagi/harva/sageli/pidevalt/ei oska öelda).

6. INDIKAATOR : Lapse ja vanema ühistegevused – lapsevanemate hinnang

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes vähemalt kord nädalas või sagedamini midagi koos lapse või lastega ette võtab.

Põhjendus: Indikaator on täienduseks eelnevale ning iseloomustab laste ja vanemate suhet. Erinevate tegevuste koostegemist on sageli kasutatud vanema-lapse suhte kirjeldamiseks (vt erinevate isa-lapse suhte uuringute ülevaadet nt Lamb 2010).

Andmed: Täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus: Kui sageli võtate vabal ajal koos lapsega midagi toredat ette, näiteks käite kinos, jalutate, matkate, meisterdate ja mängite koos, külastate sugulasi, teete koos sporti? (Vastusevariandid: peaaegu iga päev/vähemalt paar korda nädalas/vähemalt kord nädalas/vähemalt kord kuus/harvem kui kord kuus/mitte kunagi/ei oska öelda).

7. INDIKAATOR : Lapse ja vanema ühistegevused – laste hinnang

Definitsioon: Laste osakaal, kes vähemalt kord nädalas või sagedamini vanematega koos midagi ette võtab.

Põhjendus: Indikaator on täienduseks eelnevale ning iseloomustab laste suhet vanematega. Erinevate tegevuste koostegemist on sageli kasutatud vanema-lapse suhte kirjeldamiseks (vt erinevate isa-lapse suhte uuringute ülevaadet nt Lamb 2010).

Andmed: Laste küsitlus

Küsimus: Kui sageli võtad koos vanematega midagi toredat ette, näiteks käite koos kinos, jalutate, matkate, meisterdate ja mängite koos, külastate sugulasi, teete koos sporti?

	Peaaegu iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvemini, kui kord kuus	Mitte kunagi	Sellist inimest minu peres ei ole
1. emaga	6	5	4	3	2	1	0
2. kasuema	6	5	4	3	2	1	0
3. isaga	6	5	4	3	2	1	0
4. kasuisaga	6	5	4	3	2	1	0

8. INDIKAATOR: Lapse ja vanema suhtlus – lapsevanemate hinnang

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes vähemalt kord nädalas või sagedamini lastega erinevatel teemadel vestlevad.

Põhjendus: Indikaator on täienduseks eelnevale ning iseloomustab laste ja vanemate suhet. Indikaator annab aimu, kui sageli lapsed ja vanemad erinevatel igapäevaelu ja maailma laiemalt puudutavatel teemadel vestlevad.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus.

Mõelge viimase kuu aja peale ning ikka sellele lapsele, kelle osas me kokku leppisime. Kas ja kui sageli on Teil viimase kuu aja jooksul tulnud ette järgmist?

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvem	Mitte kunagi	Ei oska öelda
Räägime lapsega sellest, kuidas tal koolis või lasteaias läheb	1	2	3	4	5	6	7
Räägime lapsega ühiskonnas toimuvast	1	2	3	4	5	6	7
Arutame telesaateid, filme või raamatuid	1	2	3	4	5	6	7

Räägin lapsele oma päevast ja tegemistest	1	2	3	4	5	6	7
Ajame niisama juttu	1	2	3	4	5	6	7
Kiidan last	1	2	3	4	5	6	7

9. INDIKAATOR: Lapse ja vanema suhtlus – laste hinnang

Definitsioon: Laste osakaal, kes vähemalt kord nädalas või sagedamini vanematega erinevatel teemadel vestlevad.

Põhjendus: Indikaator on täienduseks eelnevale ning iseloomustab laste ja vanemate suhet. Indikaator annab aimu, kui sageli lapsed ja vanemad erinevatel igapäevaelu ja maailma laiemalt puudutatavatel teemadel vestlevad.

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Kui sageli oled sa viimase kuu aja jooksul isa või kasuisaga (ema või kasuemaga) teinud järgmist? Kui sul on nii isa kui kasuisa (ema kui kasuema), siis vasta selle vanema kohta, kellega koos sa elad. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Mitte kordagi
1. Räägime sellest, kuidas mul koolis läheb	5	4	3	2	1
2. Räägime Eestis või maailmas toimuvast	5	4	3	2	1
3. Arutame telesaateid, filme või raamatuid	5	4	3	2	1
4. Isa (ema) räägib mulle oma päevast ja tegemistest	5	4	3	2	1
5. Ajame niisama juttu	5	4	3	2	1
6. Isa (ema) kiidab mind	5	4	3	2	1

10. INDIKAATOR: Lapse ja vanema konflikt – laste hinnang

Definitsioon: Laste osakaal, kes vähemalt kord nädalas või sagedamini vanematega erinevatel teemadel vestlevad.

Põhjendus: Indikaator on täienduseks eelnevale ning iseloomustab laste ja vanemate suhet. Indikaator annab aimu, kui sageli lapsed ja vanemad erinevatel igapäevaelu ja maailma laiemalt puudutavatel teemadel vestlevad.

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Kui sageli oled sa viimase kuu aja jooksul isa või kasuisaga (ema või kasuemaga) teinud järgmist? Kui sul on nii isa kui kasuisa (ema kui kasuema), siis vasta selle vanema kohta, kellega koos sa elad. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Mitte kordagi
Vaidleme, sest oleme eriarvamusel	5	4	3	2	1
Tülitseme	5	4	3	2	1

11. INDIKAATOR: Lapse ja vanema konflikt – lapsevanemate hinnang

Definitsioon: lapsevanemate osakaal, kes pea iga päev lastega tülitsevad.

Põhjendus: Indikaator on täienduseks eelnevale ning iseloomustab laste ja vanemate suhet. Indikaator kirjeldab laste ja vanemate suhete pahupoolt, näidates nende vanemate osakaalu, kes oma lastega pea igapäevaselt tülitsevad.

Andmed: täiskasvanute küsitlus.

Küsimus: Mõelge viimase kuu aja peale ning ikka sellele lapsele, kelle osas me kokku leppisime. Kas ja kui sageli on Teil viimase kuu aja jooksul tulnud ette järgmist?

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvem	Mitte kunagi	Ei oska öelda
Vaidleme, sest oleme eriarvamusel	1	2	3	4	5	6	7
Tülitseme	1	2	3	4	5	6	7

4.3.5. Elatustase

Täiskasvanud elanikkonna materiaalse toimetuleku uurimisel keskendutakse sageli lastega peredele, mistõttu on lastega perede elatustaseme kohta mingil määral info olemas. Näiteks on võimalik Statistikaameti leibkonna eelarve uuringu põhjal saada ülevaade lastega perede toimetuleku, eluasemetingimuste, erinevate teenuste kauguste jms kohta. Kindlasti ei ole olemasolev info kõikne ning võib tekkida küsimus, kas ja kui hästi kirjeldavad laste olukorda leibkondi käsitlevad uuringud ja andmed. Teisisõnu, jääb vajaka teadmised, milline on perekondade sisene ressurside jaotus - kuivõrd kasutatakse perekonnal olemasolevad lapse heaolu tagamiseks. Samas on tegu teemaga, mille kohta objektiivsete andmete kogumiseks ei ole monitooringu formaat kõige sobivam, kuna sellega saab koguda ennekõike hinnanguid ja arvamusi, kuid tegelik ressurside jagunemine vajaks pigem päevikmeetodil andmekogumist.

Erinevad rahvusvaheliselt võrreldavad sotsiaalse kaasatuse indikaatorid on olemas Eurostati andmebaasis¹⁹, sealhulgas on ka mitmeid indikaatoreid, mis on arvatud kas lastega perede kohta või esitatud alla 18-aastaste laste kohta eraldi.

INDIKAATOR: Lastega perede suhtelise vaesuse määr peretüübi lõikes (ühe täiskasvanuga lapse või lastega perede, ühe lapsega, kahe lapsega, kolme ja enama lapsega pered).

INDIKAATOR: Lastega perede absoluutse vaesuse määr.

INDIKAATOR: Ülerahvastatuse määr. Eluasemetingimuste jälgimiseks on võimalik kasutada näiteks Euroopa tasandil kasutatavat ülerahvastatuse indikaatorit ülerahvastatuse määra (ingl *overcrowding rate*)²⁰. Võrdlevstatistika näitab, et Eestis on alla 18-aastaste puhul ülerahvastatus tõsine probleem. Aastal 2010 oli ülerahvastatuse määr alla 18-aastaste seas 59.9%, samas kui Euroopa Liidu keskmine oli 29.9% (14.6% EU15 keskmine). Tuleks analüüsida, kuivõrd sellised rahvusvahelised normid sobivad Eesti ühiskonda ning vajadusel kaaluda Eestile sobilikuma indikaatori väljatöötamist.

4.3.6. Lapse õigus puhkusele ja vabale ajale

Laste ajaga seonduvat on ennekõike uuritud läbi institutsioonide - Statistikaamet kogub andmeid laste koolis, lasteaias, pikapäevarühmades, huviringides osalemise määra ja kestuse kohta. Huviringides ja pikapäevarühmades osalemise kohta käiv info on aga kogutud ühekordselt Eesti tööjõu-uuringu mooduliga „Töö ja pereelu kokkusobitamine“ 2010. aastal, mis käsitleb teemat pigem tööealise rahvastiku hoolduskohustuse perspektiivist. Seetõttu on Statistikaameti andmetes puudu info selle kohta, milline on laste ajakasutus päevade lõikes ning kui palju on selles ruumi puhkusele ja mängimisele. Teisalt on uuringuid, mis käsitlevad laste ja noorte vabaaja kasutust lapsevanemate ja laste vaatenurgast, kuid need keskenduvad ennekõike kohaliku omavalitsuse poolt pakutavatele

¹⁹

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_social_policy_equality/omc_social_inclusion_and_social_protection/social_inclusion_strand

²⁰ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Housing_statistics

teenustele. Näiteks Pärnu (Rannala, Taru 2009) ja Tartu linna (Taru *et al.* 2010) uuringud, milles käsitleti rahulolu noorsootöoga (s.h. huvitegevus, noorteorganisatsioonid).

Seega keskendutakse laste vaba aja sisustamise uurimisel ennekõike organiseeritud tegevustele, kuid puudub tervikvaade selle kohta, milline on laste ajakasutus päevade ja nädalate lõikes, milline on nende koormus õpilaste ja lasteaialastena, palju on aega puhkamiseks ja mängimiseks ning millised on nende endi ja täiskasvanute seisukohad vaba aja veetmise kohta. Käesoleva monitooringu raames läbi viidud fookusrühma intervjuud näitasid, et sõltumata vanusest tunnetavad lapsed ajapuudust. Erinevad rahvusvahelised uuringud viitavad laste aja ja ruumi institutsionaliseerimisele, mis väljendub muuhulgas selles, et lapsed veedavad vähem aega väljas mängides ja rohkem aega täiskasvanute juhendamise ja kontrolli all (vt Lester ja Russell 2010). Laste ajakasutus sõltub suuresti täiskasvanutest ning nende otsustest. Lester ja Russell (2010) märgivad ka, et lääneühiskondades on viimasel ajal vaadeldud laste ajakasutust lähtudes vanemate võimest kontrollida oma laste ajakasutust.

12. INDIKAATOR: Laste vaba aeg – laste hinnang vaba aja piisavusele

Definitsioon: Laste osakaal, kes tunnevad, et neil on vähemalt paar korda nädalas või sagedamini piisavalt vaba aega.

Põhjendus: Lastel on õigus puhkusele ja vabale ajale. Subjektiivne hinnang vaba aja piisavusele on heaks mõõdupuuks, kuna inimeste eelistused erinevad ning pole võimalik anda objektiivset hinnangut sellele, kui palju vaba aega on piisav.

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Mõttele viimase kuu aja peale ja vasta, kui sageli sa oled ennast tundnud järgmiselt? Olen tundnud, et mul on piisavalt vaba aega (Vastusevariandid: Pea iga päev/vähemalt paar korda nädalas/vähemalt kord nädalas/vähemalt kord kuus/harvem/mitte kunagi).

13. INDIKAATOR: Laste vaba aeg – lapsevanemate hinnang vaba aja piisavusele

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes hindavad (pigem nõustuvad või nõustuvad täiesti), et nende lapsel on piisavalt vaba aega.

Põhjendus: Lastel on õigus puhkusele ja vabale ajale. Subjektiivne hinnang vaba aja piisavusele on heaks mõõdupuuks, kuna inimeste eelistused erinevad ning pole võimalik anda objektiivset hinnangut sellele, kui palju vaba aega on piisav.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus.

Küsimus: Kui mõtlete oma lapse vaba aja peale, siis kuivõrd te nõustute järgmiste väidetega? Lapsel on piisavalt vaba aega (Vastusevariandid: Ei ole üldse nõus/pigem ei ole nõus/pigem nõus/täiesti nõus/ei oska öelda).

14. INDIKAATOR: Lapsevanemate surve laste vaba aja korraldamisel: arendavad tegevused

Definitsioon: lapsevanemate osakaal, kes leiavad (pigem nõustuvad või nõustuvad täiesti), et laps peaks kulutama oma vaba aja ennekõike arendavate tegevuste peale.

Põhjendus: Uuringud (vt nt Darbyshire 2007, Ginsburg 2007) on näidanud (s.h. käesoleva uuringu fookusrühma intervjuud), et lapsed tajuvad ajapuudust, väsimust, survet tegeleda paljude asjadega (ingl *overbooked childhood*). Indikaatori mõte on kirjeldada, kui võrd lapsevanemad seda olukorda teadvustavad ja milliseks nemad hindavad laste elu. See seondub laste kuvandiga, kus lapsi nähakse tuleviku täiskasvanutena (ingl *human becomings*) ning sellega, kui võrd vanemad avaldavad survet lastele pidevalt valmistuda tulevikuks, arendada ennast, saada edukaks. Lisaks on indikaator seotud osaluse ja otsustamisega seotud õigustega, kirjeldades, kui võrd lapsevanem peab õigeks, et tema kujundab lapse vaba aja ning mil määral peaks laps ise otsustama.

Andmed: täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus: Mõelge oma lapse vaba aja peale, kui ta ei käi koolis või lasteaias ega tegele õppimisega. Kui võrd te nõustute järgmiste väidetega?

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
Laps peaks kulutama oma vaba aja ennekõike arendavate tegevuste peale	1	2	3	4	5

15. INDIKAATOR: Lapsevanemate surve laste vaba aja korraldamisel – mängimine ja sõbrad

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes leiavad (pigem nõustuvad või nõustuvad täiesti), et lapse vaba aeg on mängimiseks või sõpradega koos olemiseks.

Põhjendus: Uuringud (vt nt Darbyshire 2007, Ginsburg 2007) on näidanud (s.h. käesoleva uuringu fookusrühma intervjuud), et lapsed tajuvad ajapuudust, väsimust, survet tegeleda paljude asjadega (ingl *overbooked childhood*). Indikaatori mõtte on kirjeldada, kuidas vanemad seda olukorda teadvustavad ja milliseks nemad hindavad laste elu. See seondub laste kuvandiga, kus lapsi nähakse tuleviku täiskasvanutena (ingl *human becomings*) ning sellega, kuidas vanemad avaldavad survet lastele pidevalt valmistuda tulevikuks, arendada ennast, saada edukaks. Lisaks on indikaatori seotud osaluse ja otsustamisega seotud õigustega, kirjeldades, kuidas vanemad peab õigeks, et tema kujundab lapse vaba aja ning mil määral peaks laps ise otsustama.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus: Mõelge oma lapse vaba aja peale, kui ta ei käi koolis või lasteaias ega tegele õppimisega. Kuidas te nõustute järgmiste väidetega?

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
Lapse vaba aeg on mängimiseks või sõpradega koos olemiseks	1	2	3	4	5

16. INDIKAATOR: Lapsevanemate surve laste vaba aja korraldamisel – lapse otsustusõigus

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes leiavad (pigem nõustuvad või nõustuvad täiesti), et laps peaks ise saama oma vaba aja sisustamise üle otsustada.

Põhjendus: Uuringud (vt nt Darbyshire 2007, Ginsburg 2007) on näidanud (s.h. käesoleva uuringu fookusrühma intervjuud), et lapsed tajuvad ajapuudust, väsimust, survet tegeleda paljude asjadega (ingl *overbooked childhood*). Indikaatori mõtte on kirjeldada, kuivõrd lapsevanemad seda olukorda teadvustavad ja milliseks nemad hindavad laste elu. See seondub laste kuvandiga, kus lapsi nähakse tuleviku täiskasvanutena (ingl *human becomings*) ning sellega, kuivõrd vanemad avaldavad survet lastele pidevalt valmistuda tulevikuks, arendada ennast, saada edukaks. Lisaks on indikaatori seotud osaluse ja otsustamisega seotud õigustega, kirjeldades, kuivõrd lapsevanem peab õigeks, et tema kujundab lapse vaba aja ning mil määral peaks laps ise otsustama.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus: Mõelge oma lapse vaba aja peale, kui ta ei käi koolis või lasteaias ega tegele õppimisega. Kuivõrd te nõustute järgmiste väidetega?

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei oska öelda
Laps peaks saama ise otsustada, mida ta oma vaba ajaga teeb	1	2	3	4	5

4.3.7. Lapse õigus haridusele

Seda, kui hästi on kaetud kõigi laste õigus haridusele, näitab Eestis riiklik haridusstatistika - nt, õpingute katkestamine jms informatsioon. Rahvusvaheline õpilaste uuring PISA (*OECD Programme for International Student Assessment*) annab ülevaate hariduse kvaliteedi kohta läbi õpitulemuste²¹. Nende allikate põhjal saadav informatsioon nimetatud hariduse aspektide osas põhineb kas registriandmetel või põhjalikel küsitlusuuringutel. Seetõttu ei ole selle informatsiooni lisamine monitooringu küsimustikku otstarbekas.

²¹ <http://www.pisa.oecd.org>

4.4. Indikaatorid: Kaitsega seotud õigused

Kaitsega seotud õigused (ingl *protection rights*) hõlmavad selliseid õiguseid nagu olla kaitstud diskrimineerimise, füüsilise ja seksuaalse väärkohtlemise, ekspluateerimise ja ebaõiglase kohtlemise eest. Lisaks toob ÜRO lapse õiguste konventsioon esile, et lastele, kes on ilma jäetud perekonnast, on puudega või seadustega pahuksis, on õigus spetsiaalsele kaitsele, abile ja hoolitsusele (artiklid 20, 22, 23, 37, 39-40).

Kuna keskendutakse väga olulistele ning suhteliselt harva esinevatele õiguste rikkumisele, on tegu märksa keerukamalt analüüsitava teemaga kui hoolitsusega seotud õiguste puhul. Ühest küljest on siingi riiklikud institutsioonid võtnud vastutuse lapse heaolu tagamise eest osaliselt enda kanda - teemaga tegelevad lasteombudsman, lastekaitsetöötajad, kohtud jmt. Selliste väärkohtlemise juhtumite kohta, kus laste kaitsega seotud õiguseid on juba rikutud, saab infot kohtustatistikast ja näiteks lastekaitse ja -hoolekande statistikast. Teisalt on suur osa väärkohtlemise ennetuse, selle märkamise ning lastele kaitse pakkumise puhul lapsevanemate ning teistel ühiskonnaliikmete kanda. Seetõttu on laste kaitsega seotud temaatika all välja pakutud kahesugused indikaatorid: esmalt rikkumisi kajastav riiklik statistika, teisalt ühiskonnaliikmete teadlikkuse näitajad. Oluline on analüüsida, milline on inimeste arusaam ja hoiakud selle kohta, mis on õige käitumisviis, kui ollakse tunnistajaks lapse õiguste rikkumisel.

INDIKAATOR: Laste vastu suunatud kuriteod. Andmetena saab kasutada politsei- ja/või kohtustatistikat.

Ametlik statistika laste vastu suunatud kuritegude kohta annab indikatsiooni probleemi kohta, kuid selliste andmete kasutamisel on mitu kitsaskohta. Ühest küljest jõuavad politseisse vaid kõige äärmuslikumad juhtumid, mistõttu sellised andmed alahindavad nähtuste tegelikku levikut. Teisalt tõstatub küsimus, kuivõrd näitab see indikaator kuritegude levikut, kuivõrd aga hoopis ühiskonna teadlikkust ja aktiivsust laste vastu suunatud kuritegude märkamise ning teatamise osas, kuivõrd politsei ja teiste lastekaitse eest vastutavate institutsioonide efektiivsust. Nende aspektidega tuleb nimetatud indikaatori puhul arvestada.

4.4.1. Vägivald

17. INDIKAATOR: Koolikiusamine kaasõpilaste poolt

Definitsioon: Laste osakaal, kes on kogenud koolikiusamist kaasõpilaste poolt.

Põhjendus: Uuringud on näidanud, et koolis on lapse õigused halvemini tagatud kui näiteks kodus Eelkõige on lapsed koolis vähem kaitstud füüsilise ja vaimse vägivalla eest (vt nt Pavlovic ja Leban 2009, European Commission 2011).

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Kas sinuga on viimase aasta (12 kuu) jooksul juhtunud midagi allpool loetletust? Ära kirjuta asju, mis on juhtunud sinuga ammu. Mõttele viimase aasta peale (2011. aasta kevadest kuni praeguseni).

	Pidevalt juhtub	Mõned korrad	Ühe korra	Ei ole juhtunud
Sind on koolis kiusatud (narritud, alandatud, alavääristatud või kaaslaste poolt ignoreeritud)?	4	3	2	1
Sind on koolis kaaslaste poolt löödud?	4	3	2	1

18. INDIKAATOR: Õpetajate ebaõiglane käitumine – laste hinnang

Definitsioon: Laste osakaal, kes on kogenud ebaõiglast käitumist õpetajate poolt.

Põhjendus: Uuringud on näidanud, et koolis on lapse õigused halvemini tagatud kui näiteks kodus Eelkõige on lapsed koolis vähem kaitstud füüsilise ja vaimse vägivalla eest (vt nt Pavlovic ja Leban 2009, European Commission 2011). Lisaks kaaslaste kiusamisele ja ebaõiglasele kohtlemisele on oluline ka see, kui võrd lapsed tajuvad ebaõiglast kohtlemist õpetajate poolt. Suhteid õpetajatega kajastab ka PISA uuring (15-16 aastaste osas).

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Kas sinuga on viimase aasta (12 kuu) jooksul juhtunud midagi allpool loetletust? Ära kirjuta asju, mis on juhtunud sinuga ammu. Mõttele viimase aasta peale (2011. aasta kevadest kuni praeguseni).

	Pidevalt juhtub	Mõned korrad	Ühe korra	Ei ole juhtunud
Oled tundnud koolis, et õpetajad käituvad sinuga ebaõiglaselt (nt ei kohtle teiste lastega võrreldes õiglaselt, on pannud hindeid ebaõiglaselt)?	4	3	2	1

19. INDIKAATOR: Koolikiusamise tagajärjed: koolist puudumine

Definitsioon: Laste osakaal, kes on kiusamise kartuses koolist puudunud või puudunud õpetajatepoolse halva kohtlemise kartuses.

Põhjendus: Uuringud on näidanud, et koolis on lapse õigused halvemini tagatud kui näiteks kodus. Eelkõige on lapsed koolis vähem kaitstud füüsilise ja vaimse vägivalla eest (vt nt Pavlovic ja Leban 2009, European Commission 2011). Lisaks kaaslaste kiusamisele ja ebaõiglasele kohtlemisele on oluline ka see, kuivõrd lapsed tajuvad ebaõiglast kohtlemist õpetajate poolt. Suhteid õpetajatega kajastab ka PISA uuring (15-16 aastaste osas).

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Kas sinuga on viimase aasta (12 kuu) jooksul juhtunud midagi allpool loetletust? Ära kirjuta asju, mis on juhtunud sinuga ammu. Mõtle viimase aasta peale (2011. aasta kevadest kuni praeguseeni).

	Pidevalt juhtub	Mõned korrad	Ühe korra	Ei ole juhtunud
Sa oled puudunud koolist, sest kartsid teiste laste kiusamist?	4	3	2	1
Sa oled puudunud koolist, sest kartsid õpetajapoolset halba kohtlemist?	4	3	2	1

20. INDIKAATOR: Laste langemine kuriteo ohvriks

Definitsioon: Laste osakaal, kes on kuritegevuse ohvriks langenud.

Põhjendus: Kohtute ja politsei statistika ning koolikiusamise ülevaade kajastavad tõenäoliselt vaid väikese hulga olukordadest, kus laste ja noorte õiguste kaitse on rikutud. Indikaator kirjeldab üldist laste turvalisust ühiskonnas.

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Kas sinuga on viimase aasta (12 kuu) jooksul juhtunud midagi allpool loetletust? Ära kirjuta asju, mis on juhtunud sinuga ammu. Mõtle viimase aasta peale (2011. aasta kevadest kuni praeguseni).

	Pidevalt juhtub	Mõned korrad	Ühe korra	Ei ole juhtunud
Sinult on vägivaldaga ähvardades nõutud raha või midagi muud (nt kella, riideid, telefoni)?	4	3	2	1
Keegi on sind nii kõvasti löönud või vigastanud nii, et sa vajasid arstiabi?	4	3	2	1
Sinult on viimase aasta jooksul midagi varastatud (nt raamat, raha, telefon, spordivarustus, jalgratas)?	4	3	2	1
Sa oled kodus näinud pealt vägivalda (kuigi sulle keegi haiget ei teinud)	4	3	2	1

4.4.2. Abi vajavast lapsest teatamine**21. INDIKAATOR: Valmisolek teatada abi vajavast lapsest**

Definitsioon: Täiskasvanute/laste osakaal, kes peavad õigeks abi vajavast lapsest teatamist. Täiskasvanute puhul võib kasutada kahte varianti: 1. osakaal täiskasvanutest, kes kõigi pakutud olukordade puhul vastab „teataksin“ või „pigem teataksin“; 2. osakaal täiskasvanutest, kes vähemalt poolte olukordade puhul vastab „teataksin“ või „pigem teataksin“. Laste küsitluse puhul on valmisoleku indikatsiooniks see, kui laps midagi ette võtab. Ehk nende laste osakaal, kes räägiks selle lapsega või oma vanematega või õpetaja või mõne teise täiskasvanuga; teeks midagi muud, pöörduks kellegi teise poole.

Põhjendus: Lastekaitseeadus paragrahv 59 kohustab igaühte teatama abi vajavast lapsest. Indikaator näitab seda, kui suur osakaal inimestest peab õigeks/vajalikuks abi vajavast lapsest teatamist.

Andmed: Täiskasvanute/laste küsitlus.

Küsimus täiskasvanutele: Kujutlege, et Te märkate mõne lapse puhul märke, mis võivad viidata sellele, et laps on hädas ja vajab abi. Kirjeldame erinevaid olukordi. Hinnake palun, kas Te räägiksite või teataksite kellelegi sellistes olukordades olevatest lastest. Kellele Te räägiksite või teataksite?

	12A Kas teatakse					12B Kellele teatakse?									
	Teatakse	Pigem teatakse	Pigem ei teatakse	Kindlasti ei teatakse	<i>Ei oska öelda</i>	Lapse vanemad	Lapse vanavanemad või muud sugulased	Õpetaja või lasteaiakasvataja	Lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja	Politsei	Arst, perearst, lastearst	Psühholoog, psühhiaater	Muu, täpsustage	<i>Ei oska öelda</i>	
1 Üksi kaubanduskeskuses või tänaval nuttev laps	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
2 Laps on pidevalt räpane ja tundub olevat hooletusse jäetud	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
3 Naabrite juurest kostub pidevalt asjade loopimist, karjumist ja nuttu. Peres on ka lapsed	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
4 Laps on pelglik, kardab täiskasvanuid justkui need tahaks talle haiget teha	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
5 Laps räägib, et tal ei ole kodus süüa ja on näljane	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
6 Laps hulgub öösiti üksi väljas	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
7 Laps kerjab tänaval	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
8 Teile tundub, et laps tegeleb enesevigastamisega	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
9 Teised lapsed kiusavad last pidevalt	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
10 Lapse vanemad kohtlevad last Teie	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	

arvates liiga julmalt														
11 Lapsel on tõsised terviseprobleemid ja ta ei saa vajalikku arstiabi	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9
12 Vanemad on kolinud ära ja lapse üksi jätnud	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9
13 Lapse vanematel on sõltuvusprobleemid	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9

Küsimus lastele: Mida sa teeksid, kui näed mõnda last, kes on tõsises hädas ja sulle tundub, et tal oleks abi vaja ei teeks midagi (Vastusevariandid: ei teeks midagi, räägiksin selle lapsega/räägiksin oma vanematega/räägiksin õpetajaga või mõne teise täiskasvanuga/ teeksin midagi muud, pöörduksin kellegi teise poole)

22. INDIKAATOR: Abi vajavast lapsest teatamine

Definitsioon: Täiskasvanud elanikkonna osakaal, kes on abi vajavat last näinud ning temast teatanud.

Põhjendus: Kui eelmine küsimus kirjeldas abi vajavast lapsest teatamise hoiakut ning aitas selgust saada sellesse, mis on inimeste arvates piisav põhjus abi vajavast lapsest kellelegi teatamiseks, siis käesolev indikaator aitab kirjeldada, kui suur osa inimestest on täitnud oma kohustust teatada abi vajavast lapsest.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus.

Küsimus: Kas te olete kunagi näinud last, kes on olnud mõnes eelpoolkirjeldatud olukorras? (jah/ei/ei oska öelda, ei mäleta); Kas Te teatasite kellelegi? (Vastusevariandid: jah/ei/ei oska öelda, ei mäleta).

23. INDIKAATOR: Teadlikkus kohustusest teatada abi vajavast lapsest

Definitsioon: Täiskasvanud elanikkonna osakaal, kes on teadlikud oma kohustusest teatada abi vajavast lapsest (täiesti nõus vastajad).

Põhjendus: Lastekaitseeadus paragrahv 59 kohustab igaühte teatama abi vajavast lapsest. Soo, Ilves ja Strömpl (2009) uuringu kohaselt oli laste ja peredega töötavate ametnike teadlikkus oma kohustusest teatada väärkoheldud või abivajavast lapsest puudulik. Abi vajava lapse abi saamine võib oluliselt paraneda, kui inimesed teadvustavad oma kohustust abi vajavast lapsest teatada ja õpivad abi vajavat last ära tundma.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus.

Küsimus: Kuivõrd te olete nõus järgmiste väidetega? Iga inimese kohustus on teatada politseile, sotsiaaltöötajale või mõnele teisele abi andvale asutusele abi vajavast lapsest (Vastusevariandid: ei ole üldse nõus/pigem ei ole nõus/pigem nõus/täiesti nõus/ei oska öelda).

4.5. Indikaatorid: Autonomoomia ja osalemisega seotud õigused

Autonomoomia ja osalemisega seotud (ingl *participation rights*) ehk lapse kodaniku- ja poliitilised õigused on näiteks sõna-, mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadus; õigus avaldada arvamust teda puudutavates asjades, omada juurdepääsu informatsioonile, moodustada ühinguid ja rahumeelselt koguneda.

Üheks ÜRO lapse õiguste konventsiooni põhiprintsiibiks on lapse osalemine ja lapse arvamuse austamine – lapsel on õigus oma seisukohale igas teda puudutavas küsimuses, õigus ärakuulamisele ja arvesse võtmisele lähtuvalt tema eest ja küpsusest (artikkel 12). See õigus võimaldab lastel edasi anda oma vaateid ja kogemusi ning osaleda otsuste tegemisel, mis muidu nende eest ära tehtaks. Selles mõttes toimib laste osalemisõiguste kaitsmine tegutsemisena laste hüvanguks (Lockyer 2008, Howe ja Covell 2005).

4.5.1. Osalemine ja otsustamine

Kui nooremad lapsed peavad olulisemaks kaitse ja hoolitsusega seotud õigusi, siis vanemate laste seas kasvab autonomoomia ja tegutsemisega seotud õiguste tähtsustamine²² (Pavlovic ja Leban 2009). Selle õiguste grupi tagamise olulisust on kõige hiljem teadvustatud. Ühtlasi on Eesti kontekstis tegu õiguste grupiga, mille kohta on kõige vähem uuringuid ja informatsiooni. Seetõttu on oluline nende õiguste tagatuse olukorda ja inimeste hoiakuid monitooringu raames uurida.

²² Vanusegruppideks 8-10, 12-14 ja 16-18 aastat vanad lapsed (Pavlovic ja Leban 2009)

24. INDIKAATOR: Hoiakud lapse osalemise ja otsustamise kohta

Definitsioon: Täiskasvanute/laste osakaal, kes peavad õigeks (täiesti ja pigem nõus) seda, et lapsed saavad osaleda neid puudutavates otsustes.

Põhjendus: Lapsele otsustus- ning sõnaõiguse andmine on üheks kaasaegse lapse kuvandi ja lähenemise aluseks, samuti on tegu ühe põhiõigusega.

Andmed: Laste küsitlus/täiskasvanute küsitlus.

Küsimus lastele: Kui sa mõtled laste käest arvamuse küsimise peale, siis kuivõrd sa nõustud nende väidetega?

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus
Lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine	4	3	2	1
Lapse arvamust võib küsida, kuid sellega ei pea arvestama	4	3	2	1
Last puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks lapse tuba, kool, riietus, vaba aeg jne) tuleb alati küsida lapse arvamust	4	3	2	1
Tervet perekonda puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks elukohavalik, puhkuseplaanid, elukorraldus, kodused reeglid) tuleb alati küsida lapse arvamust	4	3	2	1
Kui vanemad lähevad lahku, tuleb alati küsida ka lapse arvamust, kelle juures ta elada soovib	4	3	2	1
Lapsed peaks saama kaasa rääkida koolielu puudutavates küsimustes (nt kooli kodukorra kehtestamine)	4	3	2	1
Lapsed peaksid saama kaasa rääkida nende ümber toimuva elu küsimustes (näiteks mänguväljakute ehitamine, bussigraafikud, huvitegevus)	4	3	2	1
Poliitikud peaksid küsima laste arvamust enne, kui nad teevad lapsi puudutavaid otsuseid	4	3	2	1

Küsimus täiskasvanutele: Järgmisena räägime laste kaasamisest ja laste arvamuse küsimisest. Palun hinnake, kuivõrd Te nõustute allpool esitatud väidetega.

	Üldse ei ole nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei oska öelda
Lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine	1	2	3	4	5
Lapse arvamust võib küsida, kuid sellega ei pea arvestama	1	2	3	4	5
Last puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks lapse tuba, kool, riietus, vaba aeg jne) tuleb alati küsida lapse arvamust	1	2	3	4	5
Tervet perekonda puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks elukohavalik, puhkuseplaanid, elukorraldus, kodused reeglid jms) tuleb alati küsida lapse arvamust	1	2	3	4	5
Kui vanemad lähevad lahku, tuleb alati küsida ka lapse arvamust, kelle juures ta elada soovib	1	2	3	4	5
Lapsed peaks saama kaasa rääkida koolielu	1	2	3	4	5

puudutavates küsimustes (nt kodukorra kehtestamine)					
Lapsed peaksid saama kaasa rääkida kohalikus omavalitsuses lapsi puudutavates küsimustes (nt mänguväljakud, bussigraafikud, huvitegevus)	1	2	3	4	5
Lapsed peaksid saama kaasa rääkida lapsi puudutavate seaduste kujundamisel	1	2	3	4	5
Täiskasvanud panevad tänapäeval lastele liiga suure vastutuse	1	2	3	4	5

25. INDIKAATOR: Lapse kaasrääkimisvõimalused neid puudutavates teemades

Definitsioon: Laste osakaal, kes saavad alati või enamasti kaasa rääkida neid puudutavate teemade üle otsustamisel.

Põhjendus: Lapsele otsustus- ning sõnaõiguse andmine on üheks kaasaegse lapse kuvandi ja lähenemise aluseks, samuti on tegu ühe põhiõigusega.

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Kui Sa mõtled erinevatele teemadele, mis Sinu elu puudutavad, siis kui sageli saad Sa enda arvates nendes küsimustes kaasa rääkida? Märki palun enda kogemus iga näite puhul. Kui mõnda asja ei ole sinuga kunagi juhtunud, siis märki vastus kõige viimasesse veergu (Ma pole selle teemaga kokku puutunud).

	Saan alati kaasa rääkida	Saan enamasti kaasa rääkida	Enamasti ei saa kaasa rääkida	Ei saa kunagi kaasa rääkida	Ma pole selle teemaga kokku puutunud
Mida oma vaba ajaga teha	5	4	3	2	1
Millistes trennides, ringides käin	5	4	3	2	1
Kooli valik või vahetus	5	4	3	2	1
Milliseid riideid ma kannan	5	4	3	2	1
Oma toa kujundamine ja sisustamine	5	4	3	2	1
Pere puhkuseplaanide tegemine	5	4	3	2	1
Mida kodus süüa	5	4	3	2	1
Koduste reeglite kehtestamine	5	4	3	2	1
Kooli reeglite kehtestamine	5	4	3	2	1
Kooli ürituste korraldamine	5	4	3	2	1
Koolitoidu valik	5	4	3	2	1
Koduste ülesannete hulk	5	4	3	2	1
Kohad, kus lapsed saavad vaba aega veeta (nt mänguväljakud, noortekeskused jm vaba aja veetmise kohtade loomine ja kujundamine)?	5	4	3	2	1
Et bussid sõidaksid mulle sobivatel kellaegadel	5	4	3	2	1
Lapsi puudutavate seaduste tegemine	5	4	3	2	1

26. INDIKAATOR: Lapse võimalus privaatsuseks kodus

Definitsioon: Laste osakaal, kellel on kodus koht, kus rahulikult lugeda või õppida.

Põhjendus: Indikaator, mis näitab lapse elukvaliteeti mitmes aspektis. Ühest küljest näitab see, kuidas on rahuldatud lapse õigus privaatsusele, teisalt on tegu kaudse indikaatoriga eluaseme sobivusele perekonnale. Oluline ei ole teada saada, kas tegu on eraldi toaga, jagatud toaga või hoopis lauaga elutoas, ega ka see, kas seda kohta kasutatakse õppimiseks või millekski muuks. Rõhusaetus on sõnal „rahulikult“ ning sellel, et see koht on lapse/lapsevanema hinnangul olemas. Tegemine on laialdaselt kasutatava küsimusega, mida soovitatakse ka spetsiaalselt küsimuste disainimisele keskenduvates teostes „Asking questions“ (Bradburn *et al.* 2004).

Andmed: Laste/täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus täiskasvanutele: Kas teie lapsel on kodus koht, kus ta saab rahulikult omaette olla ja näiteks lugeda või õppida? (Vastusevariandid: jah/ei/ei oska öelda).

Küsimus lastele: Kas sul on kodus koht, kus sa saad rahulikult omaette olla ja näiteks lugeda või õppida? (Vastusevariandid: jah/ei).

4.5.2. Lapse kuvand

Lapsepõlve mõiste ja lapse eristamine täiskasvanutest tekkis alles 18. sajandil ning lapse kuvand on sellest hetkest siiani oluliselt muutunud (Veerman 1991). Selle kohta, milline on laps, kuidas lastesse suhtuda, mil viisil teda kasvatada, mida lubada, keelata jne, on erinevad seisukohad. Paljud lastega seotud arusaamad ja stereotüüpsed hoiakud, nt arvamus sellest, kuidas lapsed maailma tajuvad, milline on nende võime otsustada, aru saada ja hinnanguid anda, pärsivad laste õiguste ellurakendamist, eelkõige just osalusega seotud õiguste puhul. Ka uskumus, et lapsed on hea fantaasiaga ning kipuvad asju välja mõtlema ja valetama ning „lähevad paha peale“ kui neid piisavalt ei kontrolli, on laste õiguste tagamise seisukohast negatiivsed. Seetõttu on monitooringu raames oluline kasutada indikaatorit, mis kirjeldab Eesti elanikkonna kuvandit lastest.

27. INDIKAATOR: Kompetentse lapse kuvandit pooldavate inimeste osakaal

Definitsioon: Kompetentse lapse kuvandit pooldavate täiskasvanute osakaal (kõigi nelja väite puhul pigem või täiesti nõus vastajad).

Põhjendus: Eristatud on nelja lapse kuvandit: 1) ebaküps laps - oskamatu, vastutusvõimetu, abitu (Goldson 1997); 2) haavatav laps - süütu, puhas, rikkumata, habras (ibid.); 3) vastutustundetu laps - vastutustundetu, egoistlik, karmi distsipliini ja karistusteta väljub kontrolli alt (Scraton 2005); 4) kompetentne laps - laps kui täiskasvanu partner otsuste tegemisel, lapsel on oma arvamus, huvid, kogemused. Domineeriv lapse kuvand määrab seega ära lapse üldise tegevusruumi ühiskonnas ja võib ka takistada lapse õiguste tagamist. Kaasaegse lapse kuvand aitab kaasa lapse õiguste (ennekõike osalusega seotud õiguste) tagamisele ja kaitsele. Uuring on näidanud, et Eestis domineerib lapse kuvand, mis rõhutab lapse ebaküpsust, ebapädevust ja sõltuvust täiskasvanust (Suvi 2009).

Andmed: Täiskasvanute/laste küsitlus.

Küsimus: Küsimus sisaldab tervet rida lapsi iseloomustavaid väiteid, millega saab suuremal või vähemal määral nõustuda või mitte. Küsimuses on siinkohal toodud ära, millise lapse kuvandi juurde väited kuuluvad, ankeedis on esitatud vaid väited. Samuti on need järjestatud juhuslikkuse alusel. Iga kuvandi kohta on neli väidet.

Kui te mõtlete sellele, millised on lapsed üldiselt, siis kuivõrd te nõustute nende väidetega?

	Üldse ei ole nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei oska öelda
Lapsed on taibukad	1	2	3	4	5
Lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema	1	2	3	4	5
Lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli	1	2	3	4	5
Laste on oma arvamus ja eelistused, millega on oluline arvestada	1	2	3	4	5

4.6. Indikaatorid: Vanemus ja vanemluse toetamine

Vanemluse teemat käsitletakse mitme külje alt. Ühelt poolt on loodud indikaatorid, mille eesmärgiks on välja selgitada, kuidas levinud on erinevate vanemlusstiilide pooldamine Eestis – vaadatakse nii laste kui täiskasvanute kogemusi ja perspektiivi selles osas. Teisalt vaadatakse konkreetsemalt erinevate distsiplineerimisviiside kasutamist ning füüsilise karistamise pooldamist. Viimase aspektina vanemluse teema all käsitlevad indikaatorid Eesti elanike suhtumist ja kogemusi vanemluse toetamisse.

Vanemlusstiil ja distsiplineerimine

28. INDIKAATOR: Vanemlusstiil – laste hinnangud oma vanematele

Definitsioon: laste osakaal, kes on kogenud oma vanemate poolt autoriteetset/autoritaarset/järelandlikku/mittepühendunud vanemlusstiili. Ühe stiili pooldajaks võib pidada inimest, kes on täiesti või pigem nõus mõlema stiili kirjeldava väitega.

Põhjendus: Eristatakse nelja vanemlusstiili (Maccoby & Martin, 1983): autoritaarset, autoriteetset, järelandlikku, mittepühendunud stiili. Autoriteetne vanemlusstiil on selline, mis loob kõige paremad eeldused lapse osalemise ja autonoomiaga seotud õiguste tagamiseks perekonnas ja järgib samuti vanemluse põhimõtteid. Autoritaarne vanemlusstiil on nimetatud lapse õiguste kaitsmisel aga kõige halvem, kuna eeldab reeglite ja korralduste vaikumisi järgimist.

Andmed: Laste ankeet.

Küsimus: Loe läbi väited ja märgi igaühe kohta, kas see kehtib sinu ja su vanemate kohta ja ütle, kas sa oled selle väitega nõus.

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus
Autoritaarne				
Vanemad nõuavad, et ma kuulaks nende sõna vastu vaidlemata	4	3	2	1
Vanemad püüavad kontrollida kõike, mis ma teen	4	3	2	1
Autoriteetne				
Vanemad suhtuvad hästi sellesse, kui ma teen ise otsuseid	4	3	2	1
Vanemad selgitavad ja põhjendavad mulle oma nõudmisi	4	3	2	1
Järelandlik				
Vanemad ei sea mulle piiranguid või reegleid	4	3	2	1
Saan alati oma tahtmise	4	3	2	1
Mittepühendunud				
Vanemad suhtlevad minuga ainult käske ja korraldusi jagades	4	3	2	1
Mu vanemad arvavad, et minuga ei ole mõtet rääkida, sest ma ei saa nagunii aru	4	3	2	1

29. INDIKAATOR: Vanemlusstiili pooldamine – täiskasvanud elanikkond

Definitsioon: Täiskasvanute osakaal, kes oma hoiakutes väljendavad poolehoidu autoriteetset/autoritaarset/järeleandlikku/mittepühendunud vanemlusstiili väljendavatele väidetele. Ühe stiili pooldajaks võib pidada inimest, kes on täiesti või pigem nõus mõlema stiili kirjeldava väitega.

Põhjendus: Eristatakse nelja tüüpi vanemlusstiili (Maccoby & Martin, 1983): autoritaarset, autoriteetset, järeleandlikku, mittepühendunud stiili. Autoriteetne vanemlusstiil on selline, mis loob kõige paremad eeldused lapse osalemise ja autonoomiaga seotud õiguste tagamiseks perekonnas. Samuti järgivad autoriteetset stiili iseloomustavad arusaamad kõige paremini positiivse vanemluse põhimõtteid. Autoritaarne vanemlusstiil on nimetatud lapse õiguste kaitsmisel aga kõige halvem, kuna eeldab reeglite ja korralduste vaikimisi järgimist. Seda vanemlusstiili viljelevad vanemad pole avatud diskussioonideks ja arvamused avaldusteks. On leitud, et vanemlusstiil mõjutab lapse heaolu, panustades lapse sotsiaalse kompetentsuse, akadeemilise soorituse, psühhosotsiaalse arengu ja probleemse käitumise väljakujunemisesse. Kuigi tavapäraselt lähtuvad uuringutes sedalaadi küsimused kogemustest (st vastata saavad vaid lapsevanemad oma vanemakogemuse baasil), on käesoleva monitooring raames küsimused sõnastatud hoiakutena ning seeläbi on vastamisvõimalus antud kõigile täiskasvanutele.

Andmed: Täiskasvanute ankeet.

Küsimus: Küsimus sisaldab vanemlusstiili iseloomustavaid väiteid, millega saab suuremal või vähemal määral nõustuda. Küsimuses on siinkohal toodud ära, millise vanemlusstiili juurde väited kuuluvad, ankeedis on esitatud vaid väited. Samuti on need järjestatud juhuslikkuse alusel. Iga stiili kohta on kaks väidet.

Kui Te mõtlete selle peale, milline on Teie arvates üks õige lapsevanem ja milliseid põhimõtteid tuleks laste kasvatamisel järgida, siis kuivõrd nõustute järgnevatel väidetega.

	Üldse ei ole nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
Autoritaarne					
Lapsed peavad kuuletuma oma vanematele ja mitte vastu rääkima	1	2	3	4	5
Vanuse kasvades tuleks lapsele anda rohkem otsustusõigust	1	2	3	4	5
Autoriteetne					
Lapsevanemad peaksid alati selgitama ja põhjendama oma nõudmisi lastele	1	2	3	4	5
Lapsed ja vanemad peaksid omavahel arutama perekonna otsuseid ja üksteise tundeid	1	2	3	4	5
Järeleandlik					
Õige lapsevanem on lapsele nagu sõber	1	2	3	4	5
Lapsevanemad peaks laskma lastel teha kõike, mis nad tahavad	1	2	3	4	5
Mittepühendunud					
Lastega ei ole mõtet olulistest asjadest rääkida, nad ei saa nagunii aru	1	2	3	4	5
Lapsed kasvavad ise, pole vaja neid kasvatada	1	2	3	4	5

30. INDIKAATOR: Füüsilise karistamise kasutamine distsiplineerimisviisina – lapsevanemate praktika

Definitsioon: Lapsevanemad, kes kasutavad oma lapse distsiplineerimisel füüsilist karistamist (nende osakaal, kes on valinud vähemalt ühe järgmistest väidetest: 7 – annan vitsa või rihma; 8- annan laksu; 9- tutistan)

Põhjendus: Laste ja perede arengukavas 2012-2020 on seatud sihiks, et laste füüsilise karistamise aktsepteerimine vanemate poolt väheneks. Samuti on arengukava üheks oluliseks eesmärgiks avalikkusele selgitada, et laste füüsiline karistamine ei ole tulemuslik ning toob kaasa kahju. Vanemate teadlikkust lapse arengut toetavatest kasvatusmeetoditest on tarvis tõsta. Füüsilise karistamise kasutamine ja aktsepteerimine on võimalikuks ohuks lapse õigusele kaitsele ning vägivallavabale elule. Füüsiline karistamine puudutab nt lapse õiguste konventsiooni artiklit 37, mille järgi peab kindlustama, et laps ei satuks piinamise või mõne muu julma, ebainimliku või alandava kohtlemise või karistuse ohvriks. Eesti lastekaitse seaduses puudutab karistamist §31, mille järgi on lubamatu lapse alavääristamine, hirmutamine või karistamine viisil, mis valmistab talle piina, tekitab talle kehalisi kahjustusi või ohustab kuidagi teisiti tema vaimset või kehalist tervist. Samuti on tegu indikaatoriga, mis on seotud positiivse vanemlusega.

Andmed: täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus: küsimus sõnastatakse võimalikult neutraalsel viisil, kasutades loetelu võimalike distsiplineerimisviiside kohta ning palutakse hinnata nende kasutamise esinemist, sealhulgas füüsilise karistamise viise. Sellisel viisil ei ole küsimuse fookus otseselt füüsilisel karistamisel ning vastajad ei pruugi tunda end füüsilise karistamisele suunatud küsimusest ohustatuna ning survet vastata sotsiaalselt soovitud viisil - kontekstis, kus füüsiline karistamine on keelatud ja avalikkuses on see üheselt hukka mõistetud, võidakse tunda survet oma tegelikku käitumist ja hoiakut varjata. Lisaks võimaldab selliselt püstitatud küsimus analüüsida, millised distsiplineerimisviisid on Eesti lapsevanemate hulgas levinud. Kirjanduses tuuakse välja kolme sorti distsiplineerimisviise: võimul põhinev (ingl *power-assertive*), armastuse-võõrutus (ingl *love-withdrawal*) ja selgitav (ingl *inductive*), mis kõik koosnevad erinevatest distsiplineerimistehnikatest nagu karistamine, privileegide keeld, tähelepanu mittepööramine, pettumuse või heakskiidu väljendamine, reeglite meeldetuletamine, selgitamine.

Mida Te teete, kui Teie laps ei kuula sõna või ei käitu nii nagu ma soovin? Nimetage kuni 3 varianti, mida kasutate kõige sagedamini.

- 1 Ma ei tee midagi, laps nagunii ei kuula mind
- 2 Pahandan
- 3 Keelan
- 4 Suunan ja julgustan last õigesti käituma
- 5 Saadan lapse nurka või mõnda eraldatud kohta järele mõtlema
- 6 Ähvardan last vitsa või rihmaga
- 7 Annan vitsa või rihma
- 8 Annan laksu
- 9 Tutistan
- 10 Keelan ära mõne privileegi (näiteks, arvuti, televiisori, maiustused, taskuraha)
- 11 Panen lapse koduaresti, ei luba väljas käia

- 12 Väljendan pettumust ja nõrdimust
- 13 Tuletan talle meelde reegleid
- 14 Selgitan, miks ta käitumine ei olnud õige
- 15 Karistuseks ei pööra lapsele tähelepanu ja ei räägi temaga
- 16 Käsin karistuseks teha koduseid töid (nt koristada, nõusid pesta)
- 17 *Ei oska öelda*

31. INDIKAATOR: Füüsilise karistamise kasutamine distsiplineerimisviisina – laste kogemused

Definitsioon: Lapsed, kes on kogenud füüsilist karistamist viimase aasta jooksul (nende osakaal, kes on andnud vähemalt ühele järgmistest väidetest vastuse „sageli“, „mõnikord“ või „väga harva“ – annavad vitsa või rihma; annavad laksu; tutistavad).

Põhjendus: Laste ja perede arengukavas 2012-2020 on seatud sihiks, et laste füüsilise karistamise aktsepteerimine vanemate poolt väheneks. Samuti on arengukava üheks oluliseks eesmärgiks avalikkusele selgitada, et laste füüsiline karistamine ei ole tulemuslik ning toob kaasa kahju. Vanemate teadlikkust lapse arengut toetavatest alternatiivsetest kasvatusmeetoditest on tarvis tõsta. Füüsilise karistamise kasutamine ja aktsepteerimine on võimalikuks ohuks lapse õigusele kaitsele ning vägivallavabale elule. Füüsiline karistamine puudutab nt lapse õiguste konventsiooni artiklit 37, mille järgi peab kindlustama, et laps ei satuks piinamise või mõne muu julma, ebainimliku või alandava kohtlemise või karistuse ohvriks. Eesti lastekaitse seaduses puudutab karistamist §31, mille järgi on lubamatu lapse alavääristamine, hirmutamine või karistamine viisil, mis valmistab talle piina, tekitab talle kehalisi kahjustusi või ohustab kuidagi teisiti tema vaimset või kehalist tervist. Samuti on tegu indikaatoriga, mis on seotud positiivse vanemlusega.

Andmed: Laste küsitlus.

Küsimus: Küsimus sõnastatakse võimalikult neutraalsel viisil, kasutades loetelu võimalike distsiplineerimisviiside kohta ning palutakse hinnata nende kasutamise esinemist, sealhulgas füüsilise karistamise viise. Sellisel viisil ei ole küsimuse fookus otseselt füüsilisel karistamisel ning vastajad ei pruugi tunda end füüsilise karistamisele suunatud küsimusest ohustatuna ning survet vastata sotsiaalselt soovitud viisil - kontekstis, kus füüsiline karistamine on keelatud ja avalikkuses on see üheselt hukka mõistetud võidakse tunda survet oma tegelikku käitumist ja hoiakut varjata. Lisaks võimaldab selliselt püstitatud küsimus analüüsida, millised distsiplineerimisviisid on Eesti lapsevanemate hulgas levinud. Kirjanduses tuuakse välja kolme sorti distsiplineerimisviise: võimul põhinev (ingl *power-assertive*), armastuse-võõrutus (ingl *love-withdrawal*) ja selgitav (ingl *inductive*), mis kõik koosnevad erinevatest distsiplineerimistehnikatest nagu karistamine, privileegide keeld, tähelepanu mittepööramine, pettumuse või heakskiidu väljendamine, reeglite meeldetuletamine, selgitamine.

Kui sa mõtled viimase aasta peale, mida on su vanemad või täiskasvanud, kellega koos elad teinud, kui sa ei kuula sõna või ei käitu nii nagu nad soovivad? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Mitte kunagi	Väga harva	Mõnikord	Sageli
Pahandavad	1	2	3	4

Keelavad mind ja ütlevad, et ma nii ei teeks	1	2	3	4
Julgustavad mind õigesti käituma	1	2	3	4
Saadavad mind nurka või mõnda teise eraldatud kohta järele mõtlema	1	2	3	4
Annavad vitsa või rihma	1	2	3	4
Annavad laksu	1	2	3	4
Tutistavad	1	2	3	4
Keelavad ära näiteks arvuti, televiisori, maiustused, taskuraha või midagi muud mis mulle meeldib ja on oluline	1	2	3	4
Panevad mind koduaresti ja ei luba sõpradega kohtuda	1	2	3	4
Väljendavad pettumust ja nõrdimust	1	2	3	4
Tuletavad meelde reegleid	1	2	3	4
Selgitavad, miks mu käitumine ei olnud õige	1	2	3	4
Karistuseks ei pööra mulle tähelepanu ja ei räägi minuga	1	2	3	4
Käsitavad karistuseks teha koduseid töid (nt koristada, nõusid pesta, muru niita vms)	1	2	3	4

32. INDIKAATOR: Füüsilise karistamise pooldamine

Definitsioon: Osakaal lastest/täiskasvanutest, kes peab füüsilist karistamist aktsepteeritavaks distsiplineerimisviisiks (täiskasvanute puhul: vastajate osakaal, kes on täiesti või pigem nõus kas väitega 1 või väitega 2; laste puhul: laste osakaal, kes on valinud vähemalt ühe järgmistest variantidest: annavad vitsa või rihma; annavad laksu; tutistavad).

Põhjendus: Lisaks eelnevale indikaatorile, millega saadakse ülevaade erinevate distsiplineerimisviiside kasutamisest, võimaldab käesolev indikaator saada ülevaate ühiskonnas levinud hoiakutest füüsilise karistamise kohta. Nagu eelpool käitumist mõjutavate tegurite kirjelduse juures nägime, on lisaks isiklikele hoiakutele ka sotsiaalne surve väga oluliseks käitumist soosivaks või pärssivaks asjaoluks (Fishbein, Ajzen 1975).

Andmed: Täiskasvanute/laste küsitlus.

Küsimus täiskasvanutele:

Mõned inimesed peavad laste füüsilist karistamist oluliseks ja mõjusaks kasvatusmeetodiks, teised mitte. Kuivõrd Teie nõustute järgmiste väidetega.

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
1. Teatud olukordades on laste füüsiline karistamine vajalik ja õigustatud kasvatusvahend	1	2	3	4	5
2. Teatud olukordades on laste füüsiline karistamine mõistetav	1	2	3	4	5
3. Teatud olukordades on probleemide lahendamine füüsiliselt täiskasvanute vahel mõistetav	1	2	3	4	5

4. Laste füüsiline karistamine on vägivald, mitte kasvatusmeetod	1	2	3	4	5
--	---	---	---	---	---

Küsimus lastele: Kui sa midagi valesti teed, mida sinu arvates vanemad tegema peaksid? Millised nendest loetletud viisidest sinu arvates kõige õigemad on? Vali eelmisest loetelust kuni kolm varianti ja kirjuta nende numbrid. Kui sinu arvates sobivaid käitumisviise pole selles loetelus, kirjuta need ise juurde

Loetelu:

- Pahandavad
- Keelavad mind ja ütlevad, et ma nii ei teeks
- Julgustavad mind õigesti käituma
- Saadavad mind nurka või mõnda teise eraldatud kohta järele mõtlema
- Annavad vitsa või rihma
- Annavad laksu
- Tutistavad
- Keelavad ära näiteks arvuti, televiisori, maiustused, taskuraha või midagi muud mis mulle meeldib ja on oluline
- Panevad mind koduaresti ja ei luba sõpradega kohtuda
- Väljendavad pettumust ja nõrdimust
- Tuletavad meelde reegleid
- Selgitavad, miks mu käitumine ei olnud õige
- Karistuseks ei pööra mulle tähelepanu ja ei räägi minuga
- Käsivad karistuseks teha koduseid töid (nt koristada, nõusid pesta, muru niita vms)

4.6.1. Vanemluse toetamine

33. INDIKAATOR: Teadlikkus vanemluse toetamise võimalustest

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes tunnevad, et nad vajaksid nõu ja abi seoses lapse kasvatamisega, kuid ei tea kuhu/kelle poole pöörduda (lapsevanemate osakaal, kes on vastanud kas sageli, mõnikord või harva).

Põhjendus: Lastekaitsetöötajate sõnul on Eestis üheks lastekaitseprobleemiks puudulikud vanemlikud oskused (Kütt 2011). Seda tunnetavad ka lapsevanemad ise: näiteks Euroopa Sotsiaaluuring näitas, et 44% lapsevanematest on tundnud, et nad vajaksid lapse kasvatamisega seoses nõu ja abi, kuid ei tea, kelle poole pöörduda. Seda puudujääki on riiklikul tasandil teadvustatud ning Laste ja perede arengukava 2012-2020 üheks tegevussuunaks on „vanemaid ja vanemaharidust väärtustavate hoiakute kujundamine ning sellekohaste teadmiste suurendamine“. Indikaator võimaldab jälgida selle eesmärgi poole liikumist.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanemale).

Küsimus: Mõeldes viimasele aastale, siis kuivõrd sageli olete kogenud lapsevanemana olukordi, kus tunnete, et vajaksite lapsevanemana nõu ja abi, ent ei tea, kuhu või kelle poole pöörduda (Vastusevariandid: mitte

kunagi/harva/mõnikord/sageli/ei oska öelda).

34. INDIKAATOR: Vanemate valmisolek otsida probleemide korral abi

Definitsioon: Lapsevanemate osakaal, kes tunneb, et vajaks lapsevanemana nõu ja abi, kuid ei julge või söanda kellegi poole pöördud (osakaal nendest, kes on valinud sageli, mõnikord või harva).

Selgitus: Eelmisest indikaatorist mõnevõrra erinev, kuna ei sihi mitte teadlikkust vaid julgust, söandamist, mitte teadmiste puudumist. Seondub ka järgmise indikaatoriga, kus küsitakse üldist suhtumist laste kasvatamisel abi küsimisse.

Andmed: Lapsevanemate küsitlus.

Küsimus: Mõeldes viimasele aastale, siis kuivõrd sageli olete kogunud lapsevanemana olukordi, kus tunnete, et vajaksite lapsevanemana nõu ja abi, kuid ei söanda kellegi poole pöörduda (Vastusevariandid: mitte kunagi/harva/mõnikord/sageli/ei oska öelda).

35. INDIKAATOR: Vanemluse toetamise pooldamine

Definitsioon: Täiskasvanud elanikkonna osakaal, kes leiab, et lapse kasvatamisega seotud probleemidega peab iga lapsevanem ise toime tulema.

Põhjendus: Vanemluse toetamine uue nähtusena ei pruugi olla Eesti elanikkonna jaoks aktsepteeritav, võib esineda tõrkeid ja hoiakulisi probleeme. 76% Eesti elanikest on veendunud, et iga lapsevanem peaks ise laste kasvatamisega seotud probleemidega toime tulema (RISC 2008). See indikaator näitab muutuseid teadlikkuses ja hoiakutes.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus.

Küsimused: Kuivõrd Te nõustute järgmiste väidetega.

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei oska öelda
Iga lapsevanem peaks ise teadma, milline on õige viis lapsi kasvatada	1	2	3	4	5
Iga lapsevanem peaks ise oma laste kasvatamisega seotud probleemidega toime tulema	1	2	3	4	5

36. INDIKAATOR: Vanemahariduses osalemine

Definitsioon: Täiskasvanud elanikkonna osakaal, kes on osa saanud vanemaharidusest (nende osakaal, kes on sageli, mõnikord või harva käinud lapse kasvatamisega seotud koolitusel (nt loengud koolides ja lasteaedades, vanemahariduse koolitusel) (variant 4).

Põhjendus: Vanemahariduses osalemise suurendamine on seotud eesmärgiks Laste ja perede arengukavas 2010-2020. Indikaator võimaldab jälgida muutuseid lapsevanemate/elanikkonna osalemises vanemahariduses.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus: Selleks, et küsimus oleks neutraalne (ei tekitaks vastajas ebamugavust, kui ta ei ole osalenud vanemahariduses), küsitakse tervet valikut erinevaid info saamise allikaid ning lisaks kvaliteetsele vanemaharidusele ka muid allikaid, mis võivad olla ebakvaliteetsed.

Kui sageli olete lapse kasvatamise osas, näiteks distsiplineerimise, arendamise, toitumise, hügieeni ja suhete osas nõu ja abi saamiseks kasutanud järgmisi viise?

	Mitte kunagi	Harva	Mõnikord	Sageli	<i>Ei oska öelda</i>
1. Küsinud nõu oma lähedaste käest	1	2	3	4	5
2. Pöördunud pere- või lastearsti poole	1	2	3	4	5
3. Pöördunud psühholoogi või psühhiaatri poole	1	2	3	4	5
4. Käinud lapse kasvatamisega seotud koolitusel (nt loengud koolides ja lasteaedades, vanemahariduse koolitusel)	1	2	3	4	5
5. Lugenud temaatilist kirjandust (pereajakirju, lapse kasvatamise raamatuid, õpikuid)	1	2	3	4	5
6. Esitanud oma küsimuse internetinõustamise portaalidesse, kus saab küsida nõu professionaalilt (arstilt, psühholoogilt, lastekaitsetöötajalt)	1	2	3	4	5
7. Lugenud internetifoorumeid	1	2	3	4	5
8. Küsinud nõu lapse kasvataja ja õpetaja käest	1	2	3	4	5
9. Õppinud telesaadetest	1	2	3	4	5

37. INDIKAATOR: Vanemahariduse vajadus

Definitsioon: Täiskasvanud elanikkonna osakaal, kes hindab oma teadmisi lapse kasvatamisega seotud erinevates valdkondades puudulikuks (lapsevanemate osakaal, kes on valinud „teadmised puuduvad“ või „vähe teadmisi“ vähemalt ühes valdkonnas).

Põhjendus: Selleks, et lapsevanemad vanemahariduses osaleksid, peavad nad tunnetama puudujääke oma teadmistes lapse kasvatamise kohta. Indikaator võimaldab ühelt poolt tuvastada valdkonnad, milles vajadus vanemahariduse järele on suurem, teisalt võimaldab jälgida muutusi vanemate hinnangutes oma lastekasvatamisega seotud teadmistele.

Andmed: Täiskasvanute küsitlus (küsimused lapsevanematele).

Küsimus: Milliseks Te hindate oma teadmisi järgnevas lapse kasvatamisega seotud valdkondades?

	Teadmised puuduvad	Vähe teadmisi	Üsna head teadmised	Väga head teadmised	<i>Ei oska öelda</i>
Lapse tervisega seonduv	1	2	3	4	5
Lapse tervislik toitumine	1	2	3	4	5
Lapse füüsiline koormus ja areng	1	2	3	4	5
Lapse emotsionaalne ja sotsiaalne areng	1	2	3	4	5
Lapse arendamine	1	2	3	4	5
Konfliktide lahendamine	1	2	3	4	5
Stressi maandamine	1	2	3	4	5
Distsiplineerimine ja lapse korrale kutsumine	1	2	3	4	5
Jonniva lapse rahustamine	1	2	3	4	5
Solvunud lapse lepitamine	1	2	3	4	5
Lapse magama panemine	1	2	3	4	5

5. Laste küsitlus

Terve monitooringu andmekogumine toimus kahes etapis ning kahe erineva metoodika järgi. Laste küsitluse korraldas Poliitikauuringute Keskus Praxis koolides, kasutades isetäidetavaid ankeete. Täiskasvanute küsitluse viis läbi SA Turu-Uuringud näost-näku küsitlusmeetodil Omnibussuuringu raames. Järgnevalt kirjeldatakse laste küsitluse valimi moodustamist, andmekogumist, kaalumist ning vastajaid.

5.1. Valimi moodustamine

Valimi moodustamisel seati eesmärgiks saada 1000 lapsest koosnev valim, mis oleks esinduslik soo ja piirkonna ja kooliastme suhtes. Näiteks, koolide valikul püüti saavutada olukord, kus valimi sooline jaotus oleks ligilähedane populatsioonile ehk kõigile 4.-12. klassi laste jaotusele. Samuti vaadati, et koolide regionaalne jagunemine oleks vastav kogu õpilaste populatsioonile. Lisaks seati kriteeriumiks, et igas regioonis peaks olema vähemalt 100 last. Näiteks suurendati Kesk-Eesti soovituslik valim 100 lapseni, kuigi Kesk-Eesti koolides õpib 7,9% õpilastest, mis tähendaks, et valimisse peaks valima 79 selle piirkonna last. Samuti seati eesmärgiks saavutada tasakaal koolitasete sees selliselt, et igast klassist oleks vähemalt 100 õpilast.

Valimi moodustamise aluseks olid järgmised tunnused:

- sugu: poiss, tüdruk
- regioon:
 - Põhja-Eesti (Harju maakond koos Tallinnaga)
 - Kesk-Eesti (Järva, Lääne-Viru ja Rapla maakond)
 - Kirde-Eesti (Ida-Virumaa),
 - Lääne-Eesti (Hiiumaa, Lääne, Pärnu ja Saare maakond)
 - Lõuna-Eesti (Jõgeva, Põlva, Tartu, Valga, Viljandi ja Võru maakond).
- kooliaste: II kooliaste (4.-6. klass), III kooliaste (7.-9. klass), IV kooliaste (10.-12. klass)

Valimisse kaasati ka venekeelsete koolide õpilased ning planeeritud valim venekeelsetes koolides oli vähemalt 200 last. Selle eesmärgi saavutamiseks kaardistati venekeelsete koolide asukohad maakondade lõikes ning osa küsitlusi viidi läbi piirkondades, kus kõige enam on venekeelseid koole ja lapsi.

Valimi koostamisel kasutati Eesti Haridusinfo Süsteemi 2011. aasta andmeid õpilaste soo, piirkondliku paiknemise ja klassidevahelise jaotuse kohta.

Tabel 1 kirjeldab valimi moodustamise kriteeriume, küsitatud lapsi (kaalumata valim) ning samuti nende jaotust pärast kaalumist. Valimi koostamisega võib üldjoontes olla rahul ning väga suuri

	Valimi koostamise kriteeriumid		Kaalumata valim		Kaalatud valim		Kaalatud ja kaalumata valimi vahe	Õpilaste osakaal populatsioonis (2011)*
	min	ideaal	N	%	N	%	%	%
REGIOON								
Kesk	100	100	103	10,3	110	11,0	-0.7	7,9
Kirde	100	100	114	11,4	100	10,0	1.4	10,0
Lõuna	250	313	315	31,5	282	28,2	3.3	31,3
Lääne	100	128	135	13,5	128	12,9	0.6	12,9
Põhja	250	379	332	33,2	378	37,9	-4.7	37,9
KOOLIASTE								
II ASTE	300	356	348	34,8	355	35,5	0.7	35,6
4. klass	100	122	136	13,6	144	14,4	0.8	12,2
5. klass	100	118	94	9,4	102	10,2	0.8	11,8
6. klass	100	116	118	11,8	109	10,9	-0.9	11,6
III ASTE	300	377	358	35,8	376	37,7	1.9	37,7
7. klass	100	120	99	9,9	108	10,8	0.9	12,0
8. klass	100	127	114	11,4	117	11,8	0.4	12,7
9. klass	100	130	145	14,5	151	15,2	0.7	13,0
IV ASTE	300	268	293	29,3	267	26,8	-2.5	26,8
10. klass	100	90	140	14,0	122	12,2	-1.8	9,0
11. klass	100	87	91	9,1	100	10,0	0.9	8,7
12.klass	50	91	62	6,2	45	4,5	-1.7	9,1
SUGU								
Tüdruk	400	520	551	55,2	502,5	50,5	-4.7	50,2
Poiss	400	498	447	44,8	495,5	49,7	4.9	49,8

kõrvalekaldeid ei esinenud. Ainsa erisusena on asjaolu, et 12. klassi õpilasi on valimis vähem kui 100, kuna ühelt poolt ei olnud koolide ja õpilaste seisukohalt abituriente aprillikuus küsitlemine kuigi vastuvõetav ning teiselt poolt on jäeti teadlikult 12. klassi valim mõnevõrra väiksemaks (vastas 45 last), et IV kooliastme laste hulgas ei oleks liialt täisealisi (abiturientide hulgas on palju ka 18-aastaseid).

Tabel 1. kaalutud ja kaalumata valimi kirjeldus koos valimi koostamise juhiseiga

	Valimi koostamise kriteeriumid		Kaalumata valim		Kaalutud valim		Kaalutud ja kaalumata valimi vahe	Õpilaste osakaal populatsioonis (2011)*
	min	ideaal	N	%	N	%	%	%
REGIOON								
Kesk	100	100	103	10,3	110	11,0	-0.7	7,9
Kirde	100	100	114	11,4	100	10,0	1.4	10,0
Lõuna	250	313	315	31,5	282	28,2	3.3	31,3
Lääne	100	128	135	13,5	128	12,9	0.6	12,9
Põhja	250	379	332	33,2	378	37,9	-4.7	37,9
KOOLIASTE								
II ASTE	300	356	348	34,8	355	35,5	0.7	35,6
4. klass	100	122	136	13,6	144	14,4	0.8	12,2
5. klass	100	118	94	9,4	102	10,2	0.8	11,8
6. klass	100	116	118	11,8	109	10,9	-0.9	11,6
III ASTE	300	377	358	35,8	376	37,7	1.9	37,7
7. klass	100	120	99	9,9	108	10,8	0.9	12,0
8. klass	100	127	114	11,4	117	11,8	0.4	12,7
9. klass	100	130	145	14,5	151	15,2	0.7	13,0
IV ASTE	300	268	293	29,3	267	26,8	-2.5	26,8
10. klass	100	90	140	14,0	122	12,2	-1.8	9,0
11. klass	100	87	91	9,1	100	10,0	0.9	8,7
12.klass	50	91	62	6,2	45	4,5	-1.7	9,1
SUGU								
Tüdruk	400	520	551	55,2	502,5	50,5	-4.7	50,2
Poiss	400	498	447	44,8	495,5	49,7	4.9	49,8

* allikas: Eesti Hariduse Infosüsteem

Koolid valiti juhuslikult vastavalt regionaalsele jagunemisele, püüdes samal ajal katta ka kõik maakonnad. Kokku toimus küsitlus 48 koolis. Kuna küsitleti klassikomplektide kaupa, siis oli täpne proportsioonide saavutamine keeruline, kuna ette ei olnud teada, kui palju on valimisse valitud klassides õpilasi ning milline on nende sooline jaotus. Et pidevalt jälgida valimi täitumist, täitis iga küsitaja küsitluslehe, kus oli kirjas küsitletud klassi kohta: kooli nimi, maakond, piirkond, klass, õpilaste arv, poiste ja tüdrukute arv. Vastavalt sellele jagati küsitlejatele jooksvalt juhiseid klassikomplekti või koolide valiku kohta, et saavutada võimalikult hea valimi tasakaal.

5.2. Andmekogumine

Andmete kogumise viis läbi 14 projektimeeskonna poolt koolitatud küsitlejat, kelle küsitlustegevust jooksvalt koordineeriti. Küsitlejatele anti uuringumeeskonna poolt koostatud küsitleja juhend (vt LISA 9 Laste küsitlus - küsitlejajuhend). Küsitlustöö ja andmete kogumise periood oli märts-aprill 2012. Projektimeeskond koostöös küsitlejatega valisid iga küsitleja piirkonnas andmete kogumiseks koolid vastavalt valimi koostamise reeglitele. Küsitlejad võtsid ühendust kooli juhtkonnaga kasutades selleks uurimismeeskonna vormistatud e-kirja ja Õiguskantsleri Kantselei poolt allkirjastatud pöördumist. Kui e-kirja teel ei õnnestunud kooliga kontakti saada, lepiti küsitlusajad kokku telefoni teel.

Küsitlus viidi kokkuleppel kooliga läbi väljavalitud klassile sobival ajal. Küsitluseks planeeriti 20-30 minutit, kuid tulenevalt laste vanusest läks väiksematel lastel ankeetide täitmiseks mõnevõrra kauem aega. Tingimuseks seati, et õpetaja ei viibiks küsimustike täitmise ajal klassis, sest tema kohalolek võib pärssida laste julgust küsimustele ausalt vastata. Küsitlejaid instrueeriti, et kui õpetaja erandjuhul jääb klassi, siis peavad nad paluma õpetajal mitte sekkuda ankeetide täitmisesse ning mitte klassi ringi jalutada, mis võiks tekitada lastes tunde, et õpetaja kontrollib nende vastuseid.

Andmete kogumise peamiseks probleemiks oli suuremate linnade koolide tõrksus või keeldumine küsitluse läbiviimisest. Mõned koolid ei olnud nõus küsitluses osalema, kuna märtsis ja aprillis hakatakse valmistuma eelseisvateks eksamiteks ja tasemetöödeks, mistõttu on vaba tundi küsitluse läbiviimiseks keeruline leida. Seda silmas pidades tasuks tulevikus laste küsitlemine planeerida kooliaasta esimesse poolde, mil laste õppegraafik ei ole veel nii tihe. Samuti töid koolijuhid esile, et koolis käiakse niigi palju lapsi küsitlemas. Suurem osa koole oli pärast telefoni teel ühenduse võtmist ning selgitustööd siiski valmis lubama küsitluse korraldamist. Küsitlusega ei olnud nõus seitsme kooli juhtkonnad. Need koolid asendati sama piirkonna koolidega.

Andmed sisestas kolm sisestajat andmetöötlusprogrammis Excel, kasutades selleks ühtset etteantud sisestusvormi. Andmebaasis kasutatud küsimuste numeratsioon vastab suuremate laste ankeedi küsimuste numeratsioonile. Venekeelsete ankeetide avatud vastused tõlgiti sisestamise käigus eesti keelde. Andmeid analüüsiti kasutades andmeanalüüsiprogrammi STATA.

5.3. Kaalumine

Valimi esinduslikkuse suurendamiseks kasutati järelkihistamist. Selle idee on anda igale valimi alamrühmale samasugune kaal, nagu on samade tunnustega alamrühmal üldkogumis. Selleks kaaluti küsitlusandmeid samade tunnuste alusel, mida kasutati valimi moodustamiseks (sugu, regioon, kooliaste) (vt ka peatükki 5.1 Valimi moodustamine).

Igal valimi ja üldkogumi liikmel on seega kolm tunnust, mille järgi neid kaalumisel grupeeriti. Igal tunnusel on omakorda teatav hulk väärtusi ning kõigi tunnuste väärtuste korrutis näitab teoreetiliste kihtide ehk alamgruppide arvu: $2 \times 5 \times 3 = 30$. Nii üldkogum kui ka valim jagati sarnastel alustel kihtideks (soo, regiooni ja kooliaste järgi) ning iga üldkogumi kihi suurus jagati läbi valimi kihi suurusega. Sel viisil saadi teada, mitut üldkogumi õpilast iga valimisse sattunud õpilane esindab. Tegemist on ekstrapoleerimise kaaludega, mille standardiseerimisel (kaalude ümberarvutamine selliselt, et nende keskvärtus oleks 1) saadi valimi tõenäosuskaalud. Numbriliselt väljendavad need iga õpilase pöördvaartust tõenäosusest valimisse sattuda (ingl *probability weight*). Õpilased valimis, kes esindavad suhteliselt vähem õpilasi üldkogumis kui keskmiselt, on kaaluga alla 1 (neid sattus

valimisse suhteliselt rohkem), ning vastavalt õpilased, kes esindavad suhteliselt rohkem õpilasi üldkogumis kui keskmiselt (neid sattus valimisse suhteliselt vähem).

Kaalatud valimi jaotust näitab

Tabel 1. Kaalud korrigeerivad valimi täpselt vastavaks populatsioonile kooliastme ja soo järgi, regiooni osas jääb mõningane ebatäpsus Kesk-Eesti osas, mille õpilaste arvu valimis tahtlikult ka üle-esindati,

	Valimi koostamise kriteeriumid		Kaalumata valim		Kaalatud valim		Kaalatud ja kaalumata valimi vahe	Õpilaste osakaal populatsioonis (2011)*
	min	ideaal	N	%	N	%	%	%
REGIOON								
Kesk	100	100	103	10,3	110	11,0	-0.7	7,9
Kirde	100	100	114	11,4	100	10,0	1.4	10,0
Lõuna	250	313	315	31,5	282	28,2	3.3	31,3
Lääne	100	128	135	13,5	128	12,9	0.6	12,9
Põhja	250	379	332	33,2	378	37,9	-4.7	37,9
KOOLIASTE								
II ASTE	300	356	348	34,8	355	35,5	0.7	35,6
4. klass	100	122	136	13,6	144	14,4	0.8	12,2
5. klass	100	118	94	9,4	102	10,2	0.8	11,8
6. klass	100	116	118	11,8	109	10,9	-0.9	11,6
III ASTE	300	377	358	35,8	376	37,7	1.9	37,7
7. klass	100	120	99	9,9	108	10,8	0.9	12,0
8. klass	100	127	114	11,4	117	11,8	0.4	12,7
9. klass	100	130	145	14,5	151	15,2	0.7	13,0
IV ASTE	300	268	293	29,3	267	26,8	-2.5	26,8
10. klass	100	90	140	14,0	122	12,2	-1.8	9,0
11. klass	100	87	91	9,1	100	10,0	0.9	8,7
12.klass	50	91	62	6,2	45	4,5	-1.7	9,1
SUGU								
Tüdruk	400	520	551	55,2	502,5	50,5	-4.7	50,2
Poiss	400	498	447	44,8	495,5	49,7	4.9	49,8

et saavutada soovitud 100 vastaja piir. Ka kaalutud valimis jääb Kesk-Eesti õpilaste osakaal valimis jääb 3,1 protsendipunkti võrra suuremaks kui populatsioonis ning Lõuna-Eesti valim samaväärselt väiksemaks. Selline erinevus on siiski nii väike, et märkimisväärselt tulemusi ei mõjuta.

5.4. Laste küsitluse ankeetid

Andmekogumiseks koostati kolm ankeeti (vt lisad 5-7): täiskasvanud elanikkonnale, 8.-12. klassi lastele ning 4.-7. klassi lastele. Laste ankeetid (lisa 6 ja 7) koostati tuginedes operatsionaliseeritud uurimisküsimustele ja uuringu esimeses faasis läbiviidud fookusrühma intervjuudele tihedas koostöös tellijapoolse ekspertrühmaga.

Küsimustike koostamise eesmärgiks oli luua ankeetid, mis oleksid sisuliselt võimalikult ühesugused, kuid mille küsimused oleksid sõnastatud selliselt, et need töötaksid adekvaatsete mõõteriistadena

laste arengutaseme vastavat spetsiifikat arvestades. Ankeedid mõõdavad samu nähtuseid, kuid nende küsimuste valik ja sõnastused erinevad mõnevõrra, kuna 10-13-aastaste laste kognitiivsed ning verbaalsed oskused ning sõnavara erinevad mõneti vanemate sihtrühmade omast. Seetõttu oli nooremate laste vanuserühma küsimustik mõnevõrra lühem (kaheksa A4 lehekülge ja 29 küsimust) kui vanemate vanuserühma küsimustik (kümme A4 lehekülge ja 32 küsimust). Ühelt poolt jäeti noorematelt küsimata küsimused, mille osas näitas testimine, et nendest aru saamisega võib esineda raskusi. Osa küsimusi jäeti välja ka seetõttu, et noorematel lastel võtab lugemine ning vastamine mõnevõrra rohkem aega, mistõttu peab nende ankeet olema lühem. Näiteks esinevad ankeetides järgmised erinevused:

- Noorematele lastele ei esitatud väiteid, mis kirjeldavad lapse õiguseid, et nad saaksid hinnata, kas need väited kuuluvad laste õiguste hulka (küsimus 7 vanemate laste ankeedis), kuna tegu on suhteliselt abstraktsete ja keerukate väidetega (nt kõigil lastel on ühesugused õigused“, „lapsel on õigus riigi abile, kui ta on perekonnast ilma jäänud“).
- Samuti otsustati noorematelt lastelt mitte küsida seda, mis vanuses nende arvates peaks alustama seksuaalelu (küsimus 11 suuremate laste ankeedis).
- Nooremate laste käest ei päritud ka nende teadmisi lapse õigustega seotud organisatsioonidest (küsimus 13 suuremate laste ankeedis).
- Noorematel lastel ei palutud hinnata, kustkohast võiksid lapsed lapse õiguste kohta infot saada (küsimus 14 suuremate laste ankeedis).

Ka on mõne väite või küsimuse puhul muudetud mõnevõrra sõnastusi. Sellise lähenemise miinuseks on asjaolu, et kolme erineva sihtrühma vastused ei ole üks-üheselt võrreldavad, kuna küsimused on sõnastatud erinevalt. Kuigi tulemusi oleks lihtsam vanusgruppide lõikes võrrelda, kui kõik küsimused oleksid sõnastatud ühtemoodi, ei ole sellisel juhul garanteeritud, et need tegelikult adekvaatselt mõõdavad kõigi gruppide puhul just neid nähtuseid, mille mõõtmiseks nad on mõeldud. Kuna tegu ei ole longituudse iseloomuga uuringuga, ei jälgita ühe inimese hoiakute ja teadlikkuse muutust ajas, vaid vaadatakse muutuseid põlvkonnast põlvkonda, ei ole selline küsimuste erinevus võrreldavuse seisukohalt probleemiks. Näiteks, monitooring võimaldab saada ülevaate sellest, kas need lapsed, kes aastal 2012 on 10-14-aastased (ehk sündinud aastatel 1998-2002) on vähem teadlikud ja teistsuguste hoiakutega kui need lapsed, kes on 10-14 aastased näiteks 5 aastat hiljem (sündinud aastal 2016-2017)

Teemad jagunevad vanemate laste (8.-12. klass) ankeetküsitluses järgmiselt:

- Taustaküsimused (1.-3. küsimus): sugu; vanus; elukoht.
- Teadlikkus lapse õigustest (4.-16. küsimus): küsimused hõlmavad laste teadlikkust lapse õigustest ja sellega tegelevatest institutsioonidest; millisena lapsed tunnetavad laste kuvandit ühiskonnas; laste kogemusi seoses lapse õigustega; laste valmisolekut vastutuseks; abivajava lapse aitamist; vaimse ja füüsilise vägivalla kogemist.
- Perekonda puudutavad küsimused (17-21. küsimus): perekonna kooslus; kodune keel; lapsevanemate kohalolek.
- Küsimused lastele, kelle bioloogiline vanem või vanemad ei ela koos lapsega (22.-24. küsimus): kuivõrd saab laps aega veeta koos oma lahuselava vanemaga.

- Kodu ja kodune elu (küsimused 25.-32): küsimused hõlmavad nii lapse privaatsust (õigust oma ajale); vanemlusstiile ning vanemate aega lastele; distsiplineerimisviise; lapse rahulolu.

Teemad jagunevad nooremate laste (4.-7. klass) ankeetküsitluses järgmiselt:

- Taustaküsimused (1.-3. küsimus): sugu; vanus; elukoht.
- Teadlikkus lapse õigustest (4.-13. küsimus): küsimused hõlmavad laste teadlikkust lapse õigustest; millisena lapsed tunnetavad laste kuvandit ühiskonnas; laste kogemusi seoses lapse õigustega; laste valmisolekut vastutuseks; abivajava lapse aitamist; vaimse ja füüsilise vägivalla kogemist.
- Perekonnda puudutavad küsimused (14-18. küsimus): perekonna kooslus; kodune keel; lapsevanemate kohalolek.
- Küsimused lastele, kelle bioloogiline vanem või vanemad ei ela koos lapsega (19.-21. küsimus): kuivõrd saab laps aega veeta koos oma lahuselava vanemaga.
- Kodu ja kodune elu (küsimused 22.-29): küsimused hõlmavad nii lapse privaatsust (õigust oma ajale); vanemlusstiile ning vanemate aega lastele; distsiplineerimisviise; lapse rahulolu.

5.5. Ankeetide testimine

Küsitlusuuringute saadud andmete kvaliteet on tihedalt seotud küsimustiku kvaliteediga (Bell 2007) ning seetõttu on küsimustike eeltestimine eduka uuringu seisukohalt vältimatu. Küsimustike eeltestimine on eriti oluline juhul, kui uuritakse populatsiooni, mille kohta on vähe infot või kes võivad olla eriti tundlikud küsimustikus esinevate vigade suhtes (Bell 2007). Kuna laste kognitiivsed võimed, sotsiaalsed ja kommunikatiivsed oskused ning mälu on alles arenemas, võivad pisivead küsimustiku disainis võimenduda, mõjutades oluliselt saadavate andmete kvaliteeti (de Leeuw *et al.* 2004). See, et laste kognitiivsed võimed on alles arenemisjärgus, muudab nad alimaks nn juhusliku või minimaalse sobiva vastuse (ingl *satisficing*) andmiseks, samuti on nad tundlikumad küsitluse teema huvitavuse, küsitlussituatsiooni aspektide jmt vastuste kvaliteeti mõjutada võivate tegurite suhtes (Bell 2007). Lisaks on teadmised tavapärase küsimus-vastus mudeli sobivuse kohta lastele napid (ibid.).

Lapse hääle kuulamiseks ja ankeetide testimiseks on hea kasutada erinevaid meetodeid, et anda erinevatele lastele erinevaid võimalusi oma arvamust avaldada (Hill 2006). Seetõttu kasutati uuringu ettevalmistamisel samuti mitmeid viise, kuidas laste häält arvesse võtta ning rikkalikumat ülevaadet laste kogemustest saada. Et kontrollida ankeedis sõnastatud küsimuste ning vastuste sobilikkust ja arusaadavust erinevas vanuses lastega, tehti lastega kognitiivsed intervjuud. Kuna kognitiivne intervjuueerimine on Eestis suhteliselt vähem tuntud viis küsimustike testimiseks, tutvustatakse järgnevalt selle põhimõtteid, vaadatakse ka laste intervjuueerimise eripärasid ning tutvustatakse kognitiivsete intervjuude läbiviimise protsessi ja tulemusi.

5.5.1. Mis on kognitiivne intervjuerimine?

Alates 1980. aastatest on küsimustike eeltestimiseks üha enam kasutatud kognitiivset intervjuerimist²³. Beatty (2004) kirjeldab kognitiivset intervjuerimist kui uuringu küsimustiku esitamist respondentidele, kogudes samal ajal neilt infot antavate vastuste kohta; saadud infot kasutatakse vastuste kvaliteedi või küsimuste sihipärasuse (kas vastus annab seda infot, mida küsimustiku autorid soovisid saada) hindamiseks. Seega on kognitiivne intervjuerimine oma olemuselt tavapärase uuringuintervjuu laiendus ja modifikatsioon, mille eesmärgiks on välja selgitada võimalikud väärarvamused ja segadust tekitavad vead küsimustiku ülesehituses ja küsimuste sõnastuses (Willis 2004, de Leeuw *et al.* 2004).

Kognitiivse intervjuu tehnika põhineb kognitiivsel psühholoogial, mille kohaselt eeldab uuringuküsimustele vastuste leidmine nelja kognitiivse operatsiooni edukat toimimist (Tourangeau 1984):

- küsimuse mõistmine ja interpreteerimine;
- vastamiseks vajaliku info meenutamine;
- sobiva vastuse leidmiseks vajalike otsuste tegemine ja hinnangute andmine;
- vastusekategoriate valimine ja vastuse kommunikeerimine.

Kui vastaja ei suuda mõne nimetatud kognitiivse operatsiooniga toime tulla, ei ole ta võimeline küsimustikule korrektselt vastama (Blake *et al.* 2009, Willis 2004).

Kuigi kognitiivse intervjuerimise käigus püütakse läbi kognitiivsete operatsioonide toimimise mõista vastusteni jõudmise viise, on selle peamiseks eesmärgiks siiski välja selgitada võimalikud kitsaskohad, mis takistavad korrektsete vastuste andmist (Conrad ja Blair 1996, viidatud Willis 2004) ning mis jääksid tavapärase pilootuuringu käigus varjatuks (Blake *et al.* 2009, Borgers *et al.* 2000).

Kognitiivse intervjuerimise puhul kasutatakse kahte peamist tehnikat, nn valjult mõtlemise (ingl *think-aloud*) ja täpsustavate küsimuste tehnikat (ingl *verbal probing*) (Willis 1999, 2004; Blake *et al.* 2009). Valjult mõtlemise tehnikat kasutades palutakse intervjueritaval verbaliseerida küsimustele vastamisel oma mõtted, ehk vastuseni jõudmise viis (Blake *et al.* 2009). Täpsustavate küsimuste tehnika puhul esitatakse respondentile peale küsimusele vastuse saamist täpsustavaid küsimusi, mis püüavad välja selgitada vastuseni jõudmise viise ning küsimuse mõistmist (*ibid.*).

Peamiste täpsustavate küsimuste kategooriatena toob Willis (1999) välja:

²³ Küsimustike testimiseks kasutatavat kognitiivset intervjuerimist ei tohi segi ajada õigusteaduslikus kirjanduses kajastuva lapstunnistajate ülekuulamiseks kasutatava kognitiivse intervjuerimisega (de Leeuw *et al.* 2004).

- terminite mõistmine ja interpreteerimine (nt “Mida sa pead silmas “vanemluse toetamise” all”);
- küsimuste parafraseerimine;
- antud vastuse paikapidavuse hindamine (nt “Kas õigus mõlemale vanemale kuulub laste õiguste hulka”);
- meenutamise kontrollimine (nt “Kuidas sa mäletad, et oled viimase aasta jooksul kolm korda emaga tülitsetud?”);
- täpsustamine (nt “Miks sa arvad, et see on kõige sagedamini esinev probleem?”);
- üldised küsimused (“Kuidas sa vastuseni jõudsid?”, “Kas vastuse leidmine oli kerge/raske?”, “Märkasid, et kõhklesid – räägi, mida sa mõtlesid?”).

Täpsustavate küsimuste esitamine võib toimuda jooksvalt testitavatele küsimustele vastamise käigus või retrospektiivselt. Sagedamini kasutatakse jooksvalt täpsustamist, kuna asjassepuutuv info on vastaja jaoks veel värske. Teatud juhtudel on eelistatav aga retrospektiivne täpsustamine, nt isetäidetavate küsimustike puhul (kontrollimaks, kas respondent on võimeline ankeeti ise lõpuni täitma ning kas vastamisjuhendid on piisavad) või küsimustike väljatöötamise hilisemas faasis (võimaldab luua reaalsele küsitlussituatsioonile sarnase olukorra) (Willis 1999). Täpsustavad küsimused võivad olla eelnevalt paika pandud või spontaansed (ibid.). Kuigi sageli eelistavad erinevad uurijad või institutsioonid ühte kahest tehnikast, võib neid ka kombineerida (Willis 2004).

Willis (1999) on välja toonud valjult mõtlemise ja täpsustavate küsimuste tehnikate tugevused ja nõrkused.

Valjult mõtlemise tehnika plussid:

- *Intervjueerija ei saa küsitletavat suunata ja mõjutada*, kuna tema roll seisneb küsimuste ettelugemises ning üksikute täpsustavate küsimuste esitamises.
- Seoses intervjueerija tagasihoidliku rolliga *ei ole tarvis intervjueerijaid spetsiaalselt koolitada*.
- Respondente vähe suunav *avatud formaat* võimaldab intervjuu käigus välja kooruda probleemidel ja nüanssidel, mida uurijad ei osanud ette aimata.

Valjult mõtlemise tehnika miinused:

- Kuna oma mõtete pidev sõnastamine ei ole inimestele harjumuspärane, nõuab see *respondentide koolitamist*. Koolitamine omakorda nõuab lisa aega.
- *Vastajate tõrksus* - hoolimata instrueerimisest ei suuda kõik vastajad valjult mõtlemise tehnikat piisavalt rakendada ning vastavad küsimustele ilma vastuseni jõudmise teid avamata.
- Kuna kognitiivse intervjuu läbiviimisel on põhiorhk vastajal, võib see *respondendi jaoks koormav* olla.
- Kuna vestluse suunda kontrollib respondent, on oht vabade assotsiatsioonide käigus *ülesandest kõrvale kalduda* või mõne küsimuse juures eaproportsionaalselt kaua aega viita.
- Valjult mõtlemise tehnikat kasutades pöörab respondent sageli küsimustele oluliselt enam tähelepanu, kui normaalses uurimissituatsioonis. Seetõttu on *võimalik kallutatud informatsiooni saamine*.

Täpsustavate küsimuste tehnika plussid:

- Kuna intervjuud juhib uurija, *väheneb oht teemast kõrvale kalduda* ning diskussiooni on võimalik suunata teatud probleemsetele nüanssidele.

- *Puudub vajadus respondentide koolitamiseks, kuna intervjuu käigus esitatud küsimustele vastamine on inimestele üldjuhul kerge. Võib juhtuda, et respondent hakkab intervjuu käigus suunavatele küsimustele vastama ilma neid ära ootamata, st intervjuu muutub valjult mõtlemiseks.*

Täpsustavate küsimuste tehnika miinused:

- *Olukord on kunstlik ning erineb tavapärasest intervjuusituatsioonist. Kuid tuleb meeles pidada, et kognitiivse intervjuu eesmärk ei ole uuringu andmekogumine, vaid ankeediküsimuste testimine võimalike kitsaskohtade väljaselgitamiseks.*
- *Intervjueerija poolt esitatud küsimused võivad antavaid vastuseid liialt suunata ja kallutada. Lisaküsimused peavad olema ankeediküsimustele sarnaselt võimalikult neutraalsed ja kallutamata.*

Kuigi kognitiivset intervjuerimist peetakse üksmeelselt küsimustike eeltestimiseks viljakaks meetodiks, puudub konsensus selles osas, milline tehnika on tõhusaim, kas küsimuste vastusteni jõudmist tuleks raporteerida jooksvalt või retrospektiivselt või kuidas analüüsida ja hinnata tulemusi (Presser *et al.* 2004, Beatty 2004). Samuti puuduvad selged standardid intervjuerija käitumise (Beatty 2004), intervjuude läbiviimise tingimuste, intervjuerijate kvalifikatsiooni ning andmete salvestamise ja kodeerimise kohta (Willis 2004).

5.5.2. Laste kognitiivse intervjuerimise eripärad

Kognitiivne intervjuerimine, mis toetub suuresti valjult mõtlemise tehnikale, võiks olla edukas meetod ka lastele suunatud küsimustike testimiseks kuna nn kaasuv kõne (ehk valjult mõtlemine) on lastele küllaltki loomuline ning seda tehnikat kasutatakse sageli ka õpetamise meetodina koolis (de Leeuw *et al.* 2004). Siiski tuleb laste kognitiivsel intervjuerimisel tavapäraseid intervjuerimistehnikaid modifitseerida, lisades täpsustavaid küsimusi ning pöörates enam tähelepanu mitteverbaalsetele väljendustele (Stussman *et al.* 1993, viidatud de Leeuw *et al.* 2004), selgitustele ja sissejuhatusele (Blair 2000, viidatud de Leeuw *et al.* 2004).

Seega on võimalik kognitiivset intervjuerimist lastele suunatud küsimustike testimiseks edukalt läbi viia tingimusel, et tavapärasel intervjuutehnikas viiakse sisse laste vanust ja arengutaset arvestavad muudatused. De Leeuw *et al.* (2004) võtavad soovitatavad muudatused kokku järgnevalt:

- **Intervjuule saabumine.** Nooremad lapsed (7-12-aastased), kes saavad intervjuule vanema, õpetaja või mõne muu täiskasvanud hooldajaga, vajavad selleks etapiks rohkem aega. Intervjuu eesmärki ja läbiviimist tuleb selgitada nii lapsele kui tema saatjale, samuti tuleb lisaks lapsele ka saatjalt saada nõusolek intervjuu salvestamiseks. Seetõttu antakse osa informatsiooni, mis tavapärase kognitiivse intervjuu puhul edastatakse intervjuu sissejuhatuses, väiksemate lastega läbiviidavate vestluste puhul juba selles faasis. Vanemate laste ja noorukite puhul meenutab intervjuu see etapp tavapärasest kognitiivse intervjuu situatsiooni.
- **Intervjuu sissejuhatus.** Korralik sissejuhatus on eduka intervjuu läbiviimiseks kriitilise tähtsusega. Lastega läbiviidavate intervjuude puhul tuleb sissejuhatuses pühendada rohkem aega reeglite ja temalt oodatava panuse selgitamiseks.
- **Intervjuu alustamine.** Kuna olukord on laste jaoks täiesti uus, peab intervjuerija protseduuri selgelt ja lapsele arusaadavalt selgitama, tuues asjakohaseid näiteid ning harjutades antavaid ülesandeid (nt valjult mõtlemise jaoks võib lastele anda lahendada eakohase nuputamisesülesande vmt). Harjutamise-koolitamise faasile tuleb lastega läbiviidavate intervjuude puhul rohkem aega varuda.
- **Intervjuu kestus.** Intervjuule kuluv aeg võiks hinnanguliselt olla sama pikk, kui laste fookusgrupi intervjuude puhulgi. Kuna aga fookusgrupi intervjuu on osaleja jaoks vähem kurnav, tuleb hoolega jälgida lapse tähelepanuvõime languse ja väsimise märke.
- **Intervjuerimistehnika.** Erinevatele vanusegruppidele soovitatakse erinevaid intervjuerimistehnikaid. 7-10-aastaste laste puhul sobib väga hästi nn valjult mõtlemise tehnika, kuna sageli nad loevad alles kõva häälega. Intervjuerijatel soovitatakse kasutada sagedasi täpsustavaid küsimusi. Oluline on luua usalduslik ja meeldiv õhkkond, kuna ebamugavust tundes võivad väikesed lapsed sulguda. Seetõttu soovitatakse mõnikord ka lapsevanema või hooldaja intervjuu juures viibimist. Nooremate laste puhul ei tööta parafraseerimise tehnika, kuna see on nende jaoks liiga keeruline. Noorukid (16-18-aastased) võivad tunda piinlikkust, kui neil palutakse rakendada valjult mõtlemise tehnikat, seetõttu töötab selle vanusegrupi puhul paremini parafraseerimise ja täpsustavate küsimuste kombinatsioon. Kuna noorukid võivad olla ebakindlad, peab intervjuerija neile pidevalt kinnitama, et tegemist ei ole koolitestiga ning hinnatakse küsimustikku, mitte respondenti.

5.5.3. Kognitiivsete intervjuude läbiviimine

Kognitiivse intervjuerimise käigus sooviti saada küsimustele vastamise protsessi jälgimise kaudu infot selle kohta, kuidas sobilikud on ankeedis sõnastatud küsimused. Kognitiivse intervjuerimise eesmärgiks on näha, mil viisil lapsed küsimustest aru saavad, millistele olukordadele nad mõtleavad, kuidas hindavad infot, kuidas mõistavad mingeid termineid jms. Tuleb arvestada seda, et lapsed ja noored on mõjutatavad küsimuste sisust ja kontekstist, aga ka praktilistest aspektidest nagu intervjuu läbiviimise koht, teisiti kui täiskasvanud (Bell 2007).

Tehti kuus kognitiivset individuaalset intervjuud - kolm nooremas vanusrühmas ning kolm vanemas vanusrühmas (vt tabel 2 intervjueritavate soolist ja vanuselist jaotust). Intervjuud viidi läbi

uuringumeeskonna liikmete poolt, need lindistati. Intervjuu kulges selliselt, et lapsele anti ette ankeedi küsimused ning tal paluti ankeeti täita ning samal ajal täitmist ise kommenteerida. Lastele tutvustati ülesannet selliselt, et asetati nad abistaja ja eksperdi positsiooni. Nende ülesandeks oli anda nõu, kas ja kuidas ankeedi küsimuste sõnastusi parandada ning leida üles selliseid küsimused, mille sõnastus on ebaselge. Ankeedi täitmise käigus kommenteerisid lapsed jooksvalt küsimusi, mis neile tundusid ebaselged või arusaamatud. Samuti küsisid intervjuerijad keerulisemate küsimuste puhul laste käest põhjendusi, miks nad ühel või teisel viisil vastasid. Näiteks paluti rääkida rohkem erinevatest ebameeldivatest juhtumitest (nt. vargus või koolikiusamine), mida nad on kogenud ning mille ankeeti kirja panid, või paluti kirjeldada, mil viisil laps saab osaleda koolielu puudutavates küsimustes, kui ta märkis, et tal see on võimalik. Selline intervjuerimistehnika võimaldas võrrelda lapse ankeedivastust pikema selgitusega ning hinnata, kas küsimus kandis lapse jaoks sama tähendust kui uurijate jaoks.

TABEL 2 KOGNITIIVSETES INTERVJUUES OSALEJAD

Nooremad	Vanemad
10-aastane tüdruk	14-aastane tüdruk
12-aastane poiss	15-aastane poiss
13-aastane poiss	16-aastane tüdruk

Kognitiivse intervjuerimise käigus tehti väikeseid sõnastusemuudatusi osale algselt sõnastatud küsimustele, samuti otsustati nende põhjal, milliseid küsimusi noorema vanusrühma käest ei küsita. Näiteks näitas kognitiivne intervjuerimine, et väiksemate laste jaoks oli keeruline otsustamise ja osalemisega seotud küsimus, mis puudutas poliitikat või seaduste tegemine. Nooremad lapsed ei suutnud ette kujutada, mis on seadused ning mil viisil üldse lapsed osaleda võiks, mistõttu sõnastati küsimus hoiaku kohta selliselt „poliitikud peaksid küsima laste arvamust enne, kui nad teevad lapsi puudutavaid otsuseid“.

Samuti viitas kognitiivne intervjuerimine väikeste laste mälu ja ajatajuga seonduvale potentsiaalsele probleemile. Näiteks küsimusele 15 vanemate laste ankeedis paluti anda teada erinevatest sündmustest, mis viimase aasta (12 kuu) jooksul on toimunud. 4. klassis käiv tüdruk märkis ankeeti täites, et temalt on midagi varastatud. Intervjuerija täpsustava küsimuse peale selgus, et see intsident leidis aset juba lasteaias ehk juba aastaid tagasi. Seega on võimalik, et sedalaadi ühekordsete ja eredalt meelde jäävate sündmuste toimumise sagedus on ülehinnatud. Laste ajataju ning meenutuseks sobiliku ajaperioodi leidmine vajaks lisatestimist (n.t. kaaluda kalendriaasta asemel õppeaastapõhist arvestust).

Ühe näitena sellest, kuidas sõna osutus keeruliseks võib tuua sõna „taibukad“, mida mõni lastest ei teadnud, mistõttu kasutatakse ankeedis lapse kuvandeid käsitlevas väites ka teist sõna „lapsed on taibukad ja targad“.

Lisaks testiti kognitiivsete intervjuude põhjal kohandatud ankeeti koolis, lastes 7. klassil küsimusi täita. Sellisel viisil ankeeti katsetamisel probleeme ei tekkinud ning ankeeti ei muudetud. Täiskasvanute ankeeti tiheda ajagraafiku ja piiratud ressursside tõttu ei testitud.

5.6. Vastajate kirjeldus

Eesmärgiks seati küsitleda 1000 last 4.-12. klassist. Laste üldkogumi moodustasid Eesti lapsed vanuses 10-17 aastat. Statistikaameti andmetel oli 1. jaanuari 2012. aasta seisuga Eestis kokku 99 881 selles vanuses last (51 369 noormeest ja 48 512 neidu). Laste küsitluse valimiks planeeriti 1000 vastajat, mis on 1% kogu populatsioonist. Andmete puhastamise käigus jäeti ühe lapse vastused andmestikust välja, kuna oli ilmselge, et läbivalt oli vastates tehtud nalja, mitte vastatud tõsimeeli. Seega on lõppvalimi suuruseks 999 last.

Vastavalt valimi ja üldkogumi suurusele on tulemuste usaldusvahemik selle keskväärtuse juures (eeldades nähtuste normaaljaotust üldkogumis) ligikaudu 6 protsendipunkti 95%sel usaldusnivool. See tähendab, et küsitluse tulemus 50% jääb 95%se tõenäosusega vahemikku 47-53%. Tulemuste puhul, mille väärtus erineb keskväärtusest, on usaldusvahemik väiksem. Näiteks tulemus 10% jääb 95% tõenäosusega vahemikku 8,15%-11,6%. Seega on valim tervikuna statistiliselt esinduslik.

Lapse õiguste küsimusteplokile vastamise määr oli kõrge, keskmiselt jättis igale küsimusele vastamata 1,37% lastest. Kõige suurem vastamata jätmine lapse õiguste küsimuste osas puudutas küsimust 11.10 (väikeste laste ankeedis nr 10.9), millele jättis vastamata 3,6% lastest (

tabel 3).

Perekonda puudutavate küsimuste puhul on vastamismäära arvutamine keerukam, kuna see, kas laps

Vastamata jätnud laste osakaal	
11.10 mis sa arvad, millises vanusest alates on lapsed või noored valmis selleks, et võtta laenu	3,6%
8. Kui sa mõtled erinevatele otsustele, mis sinu elu puudutavad, siis kui sageli teevad neid otsuseid su vanemad või keegi teine ja kui sageli saad sa ise nendes küsimustes kaasa rääkida?	
.... lapsi puudutavate seaduste tegemine	2,6%
.... kooli reeglite kehtestamine	2,6%
... koduste tööde hulk	2,5%
... milliseid riideid ma kannan	2,3%

mingile küsimusele vastama pidi, sõltus tema perestruktuurist. Teatud küsimustele pidid vastama ainult need, kellel on kasuvanemad, teistele need, kelle üks vanem elab lapsest lahus. Mõni küsimus puudutas aga suhet isaga, millele said vastata nii need, kes elab koos isaga, kui ka need, kelle isad elasid nendest lahus. Näiteks küsimusele, mis puudutas isaga või kasuisaga rääkimist (väiksemate laste ankeedis küsimus nr 24, suuremate ankeedis nr 27) jättis keskmiselt vastamata 13,5% lastest. Raske on öelda, kui suurel osal nendest lastest ei pidanudki vastama (neil pole ei isa ega kasuisa) ning kui paljud jätsid lihtsalt vastamata.

Andmete analüüsil tuleb silmas pidada, et lapsed ja täiskasvanud, kes uuringus osalesid, ei ole omavahel seotud. Samuti tuleb silmas pidada, et lapsevanemadena vastasid kõik, kelle peres on alla 18-aastaseid lapsi, s.h. koolieelikuid, samas kui laste valim katab 4.-12. klassi lapsi.

TABEL 3 KÕIGE MADALAMA VASTAMISMÄÄRAGA KÜSIMUSED

Vastamata jätnud laste osakaal	
11.10 mis sa arvad, millisest vanusest alates on lapsed või noored valmis selleks, et võtta laenu	3,6%
8. Kui sa mõtled erinevatele otsustele, mis sinu elu puudutavad, siis kui sageli teevad neid otsuseid su vanemad või keegi teine ja kui sageli saad sa ise nendes küsimustes kaasa rääkida?	
... lapsi puudutavate seaduste tegemine	2,6%
... kooli reeglite kehtestamine	2,6%
... koduste tööde hulk	2,5%
... milliseid riideid ma kannan	2,3%

Märkus: küsimuste numbrid tabelis on vastavalt suuremate laste ankeedile

6. Täiskasvanud elanikkonna küsitlus

6.1. Valim ja andmekogumine

Eesti elanike lapse õiguste ja vanemlusega seotud kogemuste, teadlikkuse ja hoiakute teadasaamiseks viidi läbi ankeetküsitlus täiskasvanud elanikkonna hulgas. Kokku küsitleti 1000 elanikku vanuses 15 - 74. Kuna üheks uurimisteenaks on vanemlikud praktikad, siis seati lisaks üldisele esinduslikkusele eesmärgiks moodustada valim selliselt, et vastajate hulgas oleks ligikaudu pooled alaealiste laste vanemad.

Valimi mudel koostati Eesti Statistikaameti (2011 aasta; www.stat.ee) rahvastikustatistika andmebaasi alusel, mis garanteerib selle, et uuringutulemused on laiendatavad kogu vastavaealisele elanikkonnale. Juhuliku esimeses etapis leiti 100 valimipunkti üle Eesti ja teises etapis igas valimipunktis konkreetsed intervjueeritavad. Aadressi valikul rakendati lähte-aadressi meetodit, mille puhul anti igale küsitlejale ette juhuslikult valitud aadress, kus küsitleja teostas esimese intervjuu. Edasi liigutakse kindla sammu alusel (nt iga viies korter või iga teine maja), et tagada valikusse sattunud elupaikade juhuslikkus.

Andmekogumine viidi läbi perioodil 01.03.2012 - 18.03.2012. Küsitlemas käis 66 Turu-Uuringu poolt vastava koolituse saanud kogenud küsitlejat, Küsitleja külastas vastajaid nende kodus ning küsitlus toimus näost-näku meetodil. Küsimused loeti vastajatele ette ning vastajale anti vastamise abistamiseks kaardid, millele olid kirjutatud vastusevariandid. Vastusevarianti „ei oska öelda“ kaardile ei lisatud ning see märgiti vaid juhul, kui vastaja tõesti ei osanud vastust anda. Vastavalt vastaja suhtluskeelele viidi küsitlus läbi kas eesti või vene keeles, kasutades ankeeti ja muid küsitlusmaterjale, mis olid eelnevalt tõlgitud vene keelde. Küsitlusfirma esitas uuringumeeskonnale puhastatud ning kontrollitud anonümiseeritud andmed SPSS formaadis koos standardtabelitega, mida kasutati uuringuaruande kirjutamiseks.

Vastaja valikul rakendati nn. noorema mehe reeglit, mis näeb ette, et esimesena palutakse intervjuud nooremalt kodus olevalt meesterahvalt, kes on vähemalt 15-aastane. Kui kodus ei ole mehi, eelistati nooremat naist. Selline valikumeeetod annab neile küsitletavate kategooriatele, keda on vähem tõenäoline kodust eest leida (eelkõige noored ja mehed), täiendava šansi valimisse sattuda. Nii saavutatakse sugude ning erinevate vanusegruppide parem esindatus valimis.

Selleks, et piiratud ressursside olukorras oleks võimalik läbi viia näost-näku individuaalsed intervjuud, mida sellise mahuga küsimustik nõuab, viidi läbi intervjuerimine regulaarselt toimuva SA Turu-Uuringute omnibussiuuringu raames. Sellest tulenevalt, et andmekogumiseks kasutati olemasolevat metoodikat, hõlmab valim väikeses hulgas inimesi, kes tegelikult ei ole veel täisealised (valimis on 26 vastajat vanuses 15-17 aastat). Kuna enamik küsitlusuuringuid arvestab täisealise elanikkonna hulka inimesed alates 15-eluaastast, võimaldab selline monitooringu valim võrdlust teiste küsitlusuuringute tulemustega (nt soolise võrdõiguslikkuse monitooring).

Kokku külastati 4278 aadressi (vt Tabel 4). Kõige sagedasem põhjus, miks valitud aadressilt kedagi ei küsitletud, oli asjaolu, et kedagi polnud kodus (1691 juhul). Samuti tuli sageli ette, et peres ei elanud sihtrühma kuuluvaid inimesi (729 juhul) või sihtrühma kuuluv inimene polnud kodus (41 juhul). Kontaktist keeldus 308 inimest ning intervjuust 509 inimest (12% kõigist aadressidest).

Küsitlustöö kvaliteedi tagamiseks ja kontrollimiseks saadeti peale intervjuude teostamist 15% juhuslikult valitud küsitluspunkti 155 järelkontrollkirja, milles kontrolliti intervjuu teostamise fakti, samuti vastaja valiku reeglit, kas küsitleja pidas kinni reeglitest (nt kasutaks küsitluskaarte) jms. Kaks küsitlejat oli eiranud noore mehe reeglit küsitletava valikul ning said noomituse. Valimi kvaliteeti see ei mõjutanud. Kokku täideti 1001 ankeeti, millest üks osutus praagiks ehk poolenisti täidetuks. Keskmiselt kulus ankeetide täitmiseks 47 minutit. Kõigi küsimuste vastamismäär on 100%, kuna küsitlus toimus näost-näku, siis küsimusi vastamata ei jäänud.

TABEL 4 KÜSITLUSTÖÖ ARUANNE OMNIBUSS MÄRTS 2012

	Kokku	Tallinnas	Mujal
Küsitluspunkte	100	30	70
Küsitlejaid	66	13	53
Täidetud OB põhiankeete	1001	301	700
s.h. praak /poolenisti täidetud ankeetid/	1		1
Kasutuskõlblikke OB põhiankeete	1000	301	699
Põhjused, miks küsitlus ei toimunud			
Peres ei ela sihtrühma kuuluvaid inimesi	729	271	458
Kedagi pole kodus	1691	978	713
Sihtrühma kuuluv inimene pole kodus	41	25	16
Keelduti kontaktist	308	120	188
Sihtrühma kuuluv inimene keeldus intervjuust	509	221	288
Kokku aadresse	4278	1916	2362
Korduvvisiite	1297	822	475

6.2. Täiskasvanud elanikkonna küsitluse ankeet

Täiskasvanud elanikkonna ankeedi ja küsitlusjuhendi (vt ankeet lisa 5, küsitlejajuhend lisa 8) koostas Poliitikauuringute Keskus Praxis koostöös tellijapoolse töörühmaga, vastajate taustainfo saamiseks kasutati Turu-Uuringute Omnibussi taustateabe küsimusteplokki. Täiskasvanute ankeet koosnes kahest põhiplokist, mis puudutasid lapse õiguseid ja vanemlust: kõiki täiskasvanuid hõlmavad küsimused ning vaid lapsevanematelt küsitud küsimused.

Kõiki täiskasvanuid hõlmav küsitlus:

- Lapse kuvand (1. küsimus)
- Teadlikkus lapse õigustest (2.-7., 16. küsimus)
- Laste kaasamine ja arvamuste küsimine (8.-9. küsimus)
- Ühiskonnas aktsepteeritud vanemlusstiil (10. küsimus)
- Hoiak laste iseseisvumise kohta (11. küsimus)
- Abivajav ja hädas laps (12.-15. küsimus)
- Lapse õigus mõlemale lapsevanemale (17.-18. küsimus)
- Vanemluse toetamine (19. küsimus)
- Suhted pereliikmete vahel (20. küsimus)
- Laste olemasolu (21.-22. küsimus)

Vaid lapsevanemaid hõlmavad küsimused:

- Andmed lapse kohta (23.-24. küsimus)
- Vanemate aeg lastele (25.-26. küsimus)
- Vanema-lapse suhte kvaliteet (27. -28. küsimus)
- Lapse ajakasutus (29.-30. küsimus)
- Lapse privaatsus (31. küsimus)
- Lapse rahulolu kooli/lasteaiaga (32. küsimus)
- Distiplineerimine (33.-34. ja 38. küsimus)
- Rahulolu lapsevanemana (35. ja 39. küsimus)
- Vanemluse toetamine (36.-37. küsimus)
- Taustatunnused

Kui lapse õigusi puudutavaid küsimustele vastas kogu täiskasvanud elanikkond, siis teine osa küsimusi oli suunatud ainult lapsevanematele. Selgitati välja, kas vastajal on perekonnas alaealisi lapsi ja lapsevanematel paluti seejärel kirjeldada kõiki lapsi ning nende vanuseid. Küsitleja sai seejärel ülesandeks valida alaealiste laste hulgast välja üks laps reegli järgi, mis ankeedis oli sõnastatud järgmiselt:

Edasi vaatleme ainult ühte last. Kui on mitu last, siis intervjuerija valib välja lapse, kelle kohta vastaja edasi vastab, järgmiselt:

- 1. kui mõni laps on vanuses 10-17 aastat, valige välja nendest kõige noorem.*
- 2. Kui kõik pere lapsed on nooremad kui 10-aastased, siis valige välja kõige vanem.*
- 3. Kui mõni laps on vanuses 10-17 ja mõni noorem kui 10 aastat, siis valige välja kõige noorem laps vanuses 10-17.*

Arvestada kõiki lapsi, ka neid, kes ei ole vastaja bioloogilised lapsed, kuid kes elavad temaga ühes leibkonnas.

Selline valik oli vajalik selleks, et vastata lapse ja vanema vahelist suhtlust käsitlevatele küsimustele. Kui peres on mitu väga erinevas vanuses last, kellega lapsevanema suhtlus ning tegevused võivad olla väga erinevad, siis lihtsustab vastaja jaoks vastamist oluliselt see, kui ta peab vastama ainult ühe lapse kohta. Samuti võimaldab see hilisemal analüüsil eristada lapsevanemate käitumisviise sõltuvalt sellest, millises vanuses lapsega tegu on (see on oluline näiteks distsiplineerimisviiside puhul, mis sõltuvad lapse vanusest). Juhised koostati selliselt, et lapsed, kelle kohta vastatakse, kattuks võimalikult palju uuringu fookuses olevate lastega ehk 10-17-aastastega.

6.3. Kaalumise ja vastajate kirjeldus

Küsitluse lõppedes võrreldi vastaja sotsiaal-demograafilist koosseisu Eesti Statistikaameti 2011. aasta rahvastikustatistika andmebaasi alusel koostatud valimis ettenähtuga ning teostati andmete kaalumise teoreetilise mudeliga vastavaks (ristlõikes sugu/vanus/piirkond). Andmestikku lisati kaalutunnus (tõenäosuskaal), mille sisselülitamisel on andmestik esinduslik nii üle-eestiliselt kui ka konkreetse piirkonna siseselt.

Kaalumise protseduur viiakse läbi mitmeastmelisena kõigi mudelis defineeritud alam-gruppide kaupa. Iga mudeli struktuuri kirjeldava grupi (näiteks mehed vanuses 15-20) sees saadakse grupi kaal järgmise valemiga:

$$kg = \frac{X}{Y}$$

kg = grupi kaal

X = oodatav vastajate hulk grupis

Y = tegelik (kaalutud) vastajate hulk grupis.

Iga grupi sees korrigeeritakse iga vastaja kaalu individuaalselt valemiga:

$$k = k' * kg$$

Seda protseduuri alustatakse olukorrast, kus kõigi vastajate $k = 1$ ning korratakse gruppide kaupa (ja grupi sees iga vastaja puhul eraldi) seni kuni iga grupi sees X ja Y erinevus on nullilähedane ($< 0.00\%$).

Valimijaotust olulisemate tunnuste lõikes enne ja pärast kaalumist näitab tabel 5. Kõige suuremad erinevused kaalutud ja kaalumata andmete vahel esineb vastajate soolises jaotuses - realselt küsitatud meeste osakaal küsitletute hulgas on ligikaudu 10 protsendipunkti väiksem kui populatsioonis. Teiste tunnuste jaotust korrigeerib kaalumise väiksemal määral. Ankeediküsimuste analüüs on tehtud kaalutud andmeid kasutades, et seda oleks võimalik kogu Eesti elanikkonnale laiendada. Võrreldes erinevate sotsiaal-demograafiliste näitajatega vastajaid ja nende kogemusi, teadmisi ja hoiakuid seoses lapse õiguste ja vanemlusega, toome esile need erinevused gruppide vahel, mis osutuvad statistiliselt olulisteks.

TABEL 5 KAALUMATA JA KAALUTUD VALIMI VÕRDLUS. VASTAJATE JAOTUS SOO, VANUSE, RAHVUSE JA PIIRKONNA LÖIKES

	Kaalumata valim		Kaalutud valim		Kaalutud ja kaalumatu valimi vahe	Rahvastik 1. jaanuar 2011*
	N	%	N	%	%	%
SUGU						
Mehed	358	35,8	468	46,8	11	46,9
Naised	642	64,2	532	53,2	-11	53,1
VANUS						
15-19 a.	53	5,3	79	7,9	2.6	7,2
20-29 a.	155	15,5	202	20,2	4.7	20,3
30-39 a.	204	20,4	180	18,0	-2.4	18,1
40-49 a.	183	18,3	174	17,4	-0.9	17,4
50-59 a.	228	22,8	173	17,3	-5.5	17,5
60-74 a.	177	17,7	193	19,3	1.6	19,5
RAHVUS						
Eesti rahvus	701	70,1	678	67,8	-2.3	68,9
Muu rahvus	299	29,9	322	32,2	2.3	31.1
REGIOON						
Tallinn	301	30,1	300	30,0	-0.1	29,9
Põhja-Eesti	139	13,9	145	14,5	0.6	9,6
Kirde-Eesti	129	12,9	128	12,8	-0.1	12,5
Lääne-Eesti	120	12,0	120	12,0	0	12.0
Kesk-Eesti	80	8,0	82	8,2	0.2	10,4
Lõuna-Eesti	231	23,1	226	22,6	-0.5	25,7

* allikas: www.stat.ee

7. Ankeetide probleemkohad

Järgnevalt juhitakse tähelepanu mõningatele ankeetide probleemkohtadele, mis andmekogumise või analüüsi käigus ilmsid. Pärast küsitluse läbiviimist ning andmete analüüsimist saab esile tuua mitmeid aspekte ankeetide sõnastustes ja ülesehituses, mida oleks järgmistes etappides oluline uuesti testida või muuta.

VASTAMATA JÄTMINE NING „EI OSKA ÖELDA“ VARIANT

Kuna täiskasvanute küsitlemine toimus küsitleja abil ning näost-näku küsitlusviisil, siis valesti täitmist või vastamata jätmist ei esinenud. Laste ankeetide puhul võis näha nii valesti täitmist kui ka mõningal määral vastamata jätmist (vt

tabel 3). Osalt oli see tingitud sellest, et laste ja täiskasvanute ankeedis on olukord, kus vastaja ei oska vastata, lahendatud erinevalt. Täiskasvanute ankeedis oli iga küsimuse juures võimalik küsitlejal

Vastamata jätnud laste osakaal	
11.10 mis sa arvad, millisest vanusest alates on lapsed või noored valmis selleks, et võtta laenu	3,6%
8. Kui sa mõtled erinevatele otsustele, mis sinu elu puudutavad, siis kui sageli teevad neid otsuseid su vanemad või keegi teine ja kui sageli saad sa ise nendes küsimustes kaasa rääkida?	
... lapsi puudutavate seaduste tegemine	2,6%
... kooli reeglite kehtestamine	2,6%
... koduste tööde hulk	2,5%
... milliseid riideid ma kannan	2,3%

märkida vastusevariant „ei oska öelda“, kui vastaja tõesti jääb vastuse võlgu. Samas küsitlusel kasutatud vastusevariantide kaartidel vastajale seda varianti aga ei antud, et mitte julgustada vastajaid selle variandi kasuks otsustama.

Laste ankeedis otsustati „ei oska öelda“ varianti mitte kasutada, et suunata võimalikult palju lapsi siiski valima sisuline vastusevariant. Võimalik, et edaspidi tuleks kaaluda siiski „ei oska öelda“ vastusevariandi lisamist ka laste küsimustikesse, et välistada huupivastamine ning tuvastada paremini küsimused, mis lastele tekitavad probleeme. Praegusel juhul ei ole võimalik hinnata, kas vastamata jäetud küsimused jäid vahele näiteks tähelepanematuses või jäeti vastamata, kuna ei saanud küsimusest aru või ei osatud vastata.

VASTUSESKAALAD

Üle tuleks kontrollida erinevate vastusevariantide vastuseskaalad lähtuvalt kahest kaalutlusest. Esmalt peaks vaatama, kas täiskasvanutele ja lastele esitatud analoogse küsimuse vastused on samasuguse sisu ja skaalaga. Praegusel juhul on mitmes kohas erisusi, mis tulenevad peamiselt uuringuprotsessist – laste ankeeti testimise ja koostamisega samaaegselt algas täiskasvanute küsitlemine, mistõttu laste ankeet, mille aluseks on küll täiskasvanute ankeet, muutus testimise käigus. Teiseks aspektiks on erinevate skaalade valik ja sobilikkus vastavate küsimustega, mida tuleks täiendavalt läbi mõelda. Praegusel juhul on teatud küsimusteplokkides koos sisu poolest sarnaseid väiteid, kuid millele vastamiseks oleks tarvis kasutada erinevaid vastusevariante. Näiteks laste ankeet, küsimus 32: „Mõttele viimase kuu peale ja vasta, kui sageli oled sa ennast tundnud järgmiselt?“ sisaldab endas väiteid „olen tundnud, et olen väsinud“, millele sobib vastata skaalal pea iga päev-vähemalt paar korda nädalas-vähemalt kord nädalas-vähemalt kord kuus-harvem-mitte kunagi²⁴. Samas sisaldab küsimusteplokk ka väidet „olen eluga üldiselt rahul“, mille kohta võiks küsida pigem skaalal nõus-ei ole nõus.

²⁴ Lisaks on antud sagedusskaala puhul variant „harvem“ ebavajalik, kui on lisatud ka „mitte kunagi“ kuna viimase kuu jooksul ei ole võimalik tunda midagi harvem.

VÄIKESTE LASTE JA SUURTE LASTE ANKEEDID

Kasutusel oli kaks ankeeti lastele - üks väiksematele (4.-7. klass) ning teine suurematele (8.-12. klass). Järgmistel aastatel tuleks kaaluda laste vanusepiiri nihutamist. Praegusel juhul ei kattunud see piir kooliastmetega: nooremate laste ankeeti täitsid 4.-7. klass, mis katab II kooliastme (4.-6. klass) ning samuti osa III kooliastmest (7. klassi). Soovitame järgmistel aastatel küsitleda 7. klassi lapsi ankeediga, mis on mõeldud suurematele lastele. Samuti tuleks analüüsida võimalust lihtsustada nooremate laste ankeediküsimusi ning täiendavalt testida, milliseid probleeme võib nooremal vanusrühmal abstraktsemateks jäävatest küsimustest arusaamisel tekkida. Esimene monitooring viitas sellele, et väiksematel lastel võis kuluda küsitluse täitmiseks rohkem aega, kui seda planeeritud.

PEREPILDI KAARDISTAMINE

Laste küsitluse üheks keerulisemaks ning analüüsil kõige rohkem küsimusekohti tekitav küsimusteplokk puudutas laste perepilti. Sooviks oli saada ülevaade sellest, kellega koos lapsed elavad ning tuvastada need lapsed, kellel on vanemaid, kes elavad nendest lahus.

Selleks paluti lastel esmalt nimetada peres elavate inimeste arv (küsimus nr 17 vanemate laste ankeedis. Mitu inimest elab koos sinuga sinu kodus? Minu kodus elan mina ja peale minu veel _____ inimest) ning seejärel loetleda kõik koos elavad pereliikmed (küsimus 18 vanemate laste ankeedis). Nende inimeste arv, keda loetleti, ei läinud 98 lapse vastuste puhul kokku selle inimeste arvuga, mida laps esialgu nimetas (kokku seega 10%). 68 last eksisid ühe pereliikme võrra, 32 ka rohkemaga. Kumb number on õige, ei ole aga võimalik tuvastada.

Üks osa vastuolulisi vastuseid on ilmselt tingitud keerulisest peremudelist, millele viitas ka küsitlajate tagasiside küsimustest, mida lapsed neile ankeeti täites esitasid. Näiteks ei olnud selge, kuidas peab laps vastama, kui ta elab nädal aega ühe vanema kodus, nädal aega teise vanema kodus - keda siis lugeda oma perekonnaks. Teine erijuhtum olid lastekodulapsed (valimis 9 last), kellest osa nimetas oma pereliikmete arvuks null, osa arvestas pereliikmeteks teisi lapsi ja asenduskodu ema või kasvatajat ning märkis 8-12 inimest. Kolmas võimalik eksimuste allikas oli asjaolu, et osa lapsi nimetas „muude“ pereliikmetena erinevaid loomi (kokku 11 kassi, koera ja papagoid). Kui andmepuhastuse käigus need vastused kustutati, siis on võimalik, et mõned lapsed lugesid loomad ka üldise pereliikme arvu hulka (küsimus 17 vanemate laste ankeedis). Neljanda stsenaariumina on võimalik ka, et lapsed lihtsalt loendasid pereliikmeid küsimusele nr 17 vastates valesti või unustasid küsimuses 18 mõne pereliikme märkimata.

Samuti näitas piloteerimine, et „koos elamine“ võib tähendada laste jaoks ka õdesid-vendi, kes tegelikult ajutiselt elavad õpingute tõttu eemal. Ilmselt peaks kaaluma ankeedis täpsustamist, kas sellised õed-vennad tuleks kaasata peresse või mitte, sõltuvalt sellest, kas soovitakse õdede-vendade arvu teada või pigem seda, kellega koos küsitlusehetkel realselt elatakse. Kõigi õde-vendade arvu osas

tuleb arvestada ka eelpool nimetatud keerukaid peremudeleid, kus võib olla ka poolõdesid-vendi, kes lapsega koos ei ela, mis muudab täieliku peremudeli mõistmise ja kaardistamise keeruliseks.

LASTE ARVAMUSE KÜSIMINE JA ARVESTAMINE

Mitmes küsimuses küsiti laste arvamuse küsimise või lapse ärakuulamise kohta seoses erinevate otsustega, mis puudutavad otsesemalt või kaudsemalt last. Täiskasvanute ankeedis on küsimus 8, milles küsitakse täiskasvanute hoiakuid laste kaasamise ja laste arvamuse küsimise kohta. Ka laste küsitluses on küsimus 8 (vanemate laste ankeedis) „Kui sa mõtled erinevatele otsustele, mis sinu elu puudutavad, siis kui sageli teevad neid otsuseid su vanemad või keegi teine ja kui sageli saad sa ise nendes küsimustes kaasa rääkida?“. Samuti pidid nii lapsed kui täiskasvanud hindama väiteid „lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine“ ning „lapse arvamust võib küsida, kuid sellega ei pea arvestama“.

Nende küsimuste puhul võib tekkida probleem tõlgenduses, kus lapse arvamuse küsimist ning lapse võimalust „kaasa rääkida“ võib ühelt poolt tõlgendada kui lihtsalt lapse arvamuse küsimist, kuid võib tõlgendada ka lapsele otsustamisel ainuõiguse andmisena. Eriti tekib küsimus väitega „lapse arvamust võib küsida, kuid sellega ei pea arvestama“, millega nõustumist võib tõlgendada kaheti - esmalt kui laste arvamuste ignoreerimist või alaväärsemaks pidamist, kuid teisalt ka näiteks kui olukorda, kus lapse arvamust küll kaalutakse tõsiselt, kuid tulenevalt erinevatest arvamustest ja asjaoludest, otsustatakse mõnikord teisiti. Teisisõnu ei ole kindel, mida täpselt selle väitega nõustumine mõõdab ja kuidas vastajad seda tõlgendavad. Seetõttu oleks oluline läbi mõelda ning leida mõni parem viis selleks, et mõõta seda, kui oluliseks laste arvamust peetakse ning kuivõrd laste arvamusi erinevates otsustes realselt arvesse võetakse. Oluline on teha vahet laste arvamuse arvestamisel teiste arvamuste ja vajaduste hulgas ning käitumisel, kus kõik otsused tehakse ainult nii nagu laps seda soovib.

MILLISEST VANUSEST ALATES ON LAPSED VÕI NOORED VALMIS SELLEKS, ET

Laste ankeedi küsimus 11. „Mis sa arvad, millisest vanusest alates on lapsed või noored valmis selleks, et... „ analüüsil osutus keerukaks nende vastajate eristamine, kes vastates olid teinud nalja, ning tõsisid vastuseid. Kõigi küsimuste puhul esines väga äärmuslikke vastuseid, millest osa võis üsna kindlalt jätta välja kui nali (nt 100 000 või 109), kuid esines vastusevariante, mille puhul oli raske otsustada, kas tegu on lapse naljaga või lihtsalt noorusest tingitud tõlgendustega, mis ei kattu tavapärase täiskasvanu arusaamaga (nt nooremad lapsed ei pruugi tajuda, kui vanad on täiskasvanud inimesed nende ümber). Seetõttu oldi äärmuslike väärtuste kõrvalejätmisel üsna konservatiivne ning kõrvale jäeti (s.t. asendati puuduva väärtusega) vaid väga suured vanused (üle 50 aasta) (

	Väljajäetud vastused*	Valimisse jäetud maksimaalne vastus	Valimisse jäetud minimaalne vastus
Hoida oma tuba korras	50	36	1
Sõita üksinda ühistranspordis	88	29	1
Vajadusel hoida oma nooremaid õdesid-vendi	100	20	1

Jääda üksi paariks tunniks koju	75 55	30	0
Olla esimest korda seksuaalvahekorras	-	25	1
Abielluda	100	36	3
Käia õhtul peale kella 23 ilma täiskasvanuteta väljas	-	30	1
Kolida üksi elama	-	35	8
Osaleda valimistel	109	45	5
Võtta laenu	10 00 00 9999 100 99 80 70	49	0
Käia üksinda perearsti juures	-	30	1
Hakata kasutama Internetti	-	21	0
Elada kodus pikemat aega ilma täiskasvanuteta	70	40	4

tabel 6).

Ka vanuseskaala alumises otsas esines kuue küsimuse puhul neid, kes pakkusid vanuseks 1 aasta, kolme küsimuse puhul oli neid, kes pakkusid vanuseks null (

	Väljajäetud vastused*	Valimisse jäetud maksimaalne vastus	Valimisse jäetud minimaalne vastus
Hoida oma tuba korras	50	36	1
Sõita üksinda ühistranspordis	88	29	1
Vajadusel hoida oma nooremaid õdesid-vendi	100	20	1
Jääda üksi paariks tunniks koju	75 55	30	0
Olla esimest korda seksuaalvahekorras	-	25	1
Abielluda	100	36	3
Käia õhtul peale kella 23 ilma täiskasvanuteta väljas	-	30	1
Kolida üksi elama	-	35	8
Osaleda valimistel	109	45	5

Võtta laenu	10 00 00 9999 100 99 80 70	49	0
Käia üksinda perearsti juures	-	30	1
Hakata kasutama Internetti	-	21	0
Elada kodus pikemat aega ilma täiskasvanuteta	70	40	4

tabel 6). Kuna enamik vastuseid kogunes skaala alumisse otsa, on sealt keerulisem äärmuslikke ning tõele mittevastavaid vastuseid tuvastada ning langetada piisavalt põhjendatud otsus mingid vastused välja jätta. Seetõttu jäeti skaala alumisse otsa kuuluvad vastused muutmata kujule. Igal juhul on otstarbekam analüüsida selle küsimuse puhul pigem mediaanväärtusi kui keskmiseid suurusid.

Täiskasvanute ankeedi puhul äärmuslike väärtuste probleemi ei esinenud. Küll aga vajab vanuspiiridega seotud küsimus nii laste kui täiskasvanute puhul lisatestimist selleks, et paremini mõista, kuidas seda küsimust tõlgendatakse - kas pigem hinnatakse miinimumvanust või antakse hinnang ideaalvanuse kohta. Näiteks, kas märgitakse vanus, mil laps esmakordselt vastaja hinnangul saab küpseks selleks, et abielluda, või märgitakse vanus, mil peetakse abiellumist lapse või noore elutee ja elu kujundamise mõttes kõige õigemaks ajaks. Näiteks täiskasvanute puhul varieerusid pakutud abiellumisvanused 15-aastast kuni 30-aastani. Samuti seksuaalelu alustamise vanuseks pakuti nii 12 kui 25 aastat. Võimalik, et nii suur erinevus tuleneb just sellest erinevast küsimuse tõlgendusest.

TABEL 6 KÜSIMUS 11 LASTE ANKEEDIS - ÄÄRMUSLIKUD VÄÄRTUSED

	Väljajäetud vastused*	Valimisse jäetud maksimaalne vastus	Valimisse jäetud minimaalne vastus
Hoida oma tuba korras	50	36	1
Sõita üksinda ühistranspordis	88	29	1
Vajadusel hoida oma nooremaid õdesid-vendi	100	20	1
Jääda üksi paariks tunniks koju	75 55	30	0
Olla esimest korda seksuaalvahekorras	-	25	1
Abielluda	100	36	3
Käia õhtul peale kella 23 ilma täiskasvanuteta väljas	-	30	1
Kolida üksi elama	-	35	8
Osaleda valimistel	109	45	5
Võtta laenu	10 00 00 9999 100 99 80 70	49	0
Käia üksinda perearsti juures	-	30	1
Hakata kasutama Internetti	-	21	0
Elada kodus pikemat aega ilma täiskasvanuteta	70	40	4

*tulbas esitatud väljajäetud väärtuste arv peegeldab ka väljajäetud vastajate arvu s.t. iga toodud äärmuslikku vastust esitati ühe korra

KAS SINUGA ON VIIMASE AASTA (12 KUU) JOOKSUL JUHTUNUD

Piloteerimine kognitiivseid intervjuusid kasutades näitas, et alati ei pruugi lapsed anda soovitud ja korrektset vastust küsimustele, mis paluvad meenutada juhtumisi, mis on toimunud viimase 12 kuu või aasta jooksul (küsimus 15). Piloteerimine näitas, et laste jaoks oluliste sündmuste puhul võidakse need märkida ka siis, kui need on juhtunud palju varem kui viimase 12 kuu jooksul. Samas ei leitud monitooringu ajagraafiku juures ka võimalust, kuidas täpsemaid hinnanguid saada. Seetõttu on võimalik, et erinevad juhtumised on käesolevas monitooringus mõnevõrra ülehinnatud, ning võiks mõelda alternatiivsete viiside peale, kuidas laste ajatajust ja mälust tulenevat üle-või alahindamist arvesse võtta.

LAPSEVANEMATE ABIVAJADUS

Raskusi tekib täiskasvanute ankeedis küsimus nr. 35 tõlgendamisega („Mõeldes viimasele aastale, siis kuivõrd sageli olete kogenud lapsevanemana olukordi, kus 1) tunnete, et vajaksite lapsevanemana nõu ja abi, ent ei tea, kuhu või kelle poole pöörduda 2) tunnete, et vajaksite lapsevanemana nõu ja abi, kuid ei söanda kellegi poole pöörduda“).

See küsimus tuleks uuesti läbi mõelda, kuna jääb segaseks, kui paljud lapsevanemad ja kui sageli siiski on tundnud abivajadust, milles see abivajadus seisneb täpsemalt ning kui palju nendest abivajajatest ei teadnud või ei söandanud kuhu pöörduda. Kuna tegu on küsimusega, mis on oluline vanemluse toetamise ja vanemahariduse pakkumise seisukohalt, võiks kaaluda abivajaduse ulatuse ja sisu põhjalikumat käsitlust järgmises monitooringus.

DISTSIPLINEERIMISVIISID

Küsimus, millega uuritakse distsiplineerimisviise on formuleeritud lastele ja täiskasvanutele erinevalt: loetletud distsiplineerimisviisid on ühesugused, kuid lapsed pidid iga viisi kohta nimetama kasutamissageduse (küsimus 29 vanemate laste ankeedis), täiskasvanud aga pidid valima kolm kõige sagedamini kasutatavat distsiplineerimisviisi (küsimus 33). Kuigi edetabel laste ja täiskasvanute puhul tuleb ühesugune, ei ole siiski tulemused otseselt võrreldavad. Samuti ei ole täiskasvanute küsimuse põhjal võimalik hinnata füüsilise karistamise levikut. Paludes märkida kõige olulisemad karistusviisid, jääb kajastamata need juhtumid, kui lapsevanem kasutab füüsilist karistamist harva, kuid siiski karistab. Seega on praeguse küsitluse tulemusel karistamisviiside kasutamine täiskasvanute poolt ilmselt alahinnatud.

8. Üldised tähelepanekud edasise monitooringu läbiviimiseks

- Monitooringu ettevalmistamiseks, korraldamiseks ja analüüsimiseks on soovitatav varuda oluliselt pikem aeg, et oleks võimalik igas etapis põhjalikumat kvaliteedikontrolli ja testimist läbi viia ning samuti teha sügavamad seoste analüüsi.
- Täiskasvanute ja laste küsimustikes tuleks edaspidi kaaluda teatud sarnast tüüpi küsimuste tüübi ühtlustamist (nt. küsimus peamiste karistamisviiside kohta). Praegusel juhul algas väga tiheda ajakava tõttu täiskasvanute küsitlemine juba sellel ajal, kui laste ankeete alles testiti ja muudeti. Sellest tulenevalt on osa lastele suunatud küsimusi kohandatud lastele sobilikumaks ja arusaadavamaks, kuid seetõttu nad erinevad täiskasvanute küsimustest.
- Kaaluda laste küsitlemist näost-näkku, kuna teatud küsimuste puhul on näha, et lapsed ei pruugi alati saada küsimusest aru ning sellest võib tekkida oluline mõõtmisviga. Kõige selgemalt on näha seda perekonda puudutava küsimusteploki puhul.
- Monitooringu edasiarendamise ideena soovitaks sellist valimit, kus laste ja vanemate andmed on seotud. See võimaldab võrrelda sama pere lapse ja vanema arusaamasid samast küsimusest, viia kokku lapsevanema hoiakud, suhtumise ja vanemlikud praktikad lapse hinnangutega ja rahuloluga.
- Nii täiskasvanute kui ka laste ankeedis on mitmeid teoreetilistel käsitlustel põhinevaid küsimusteplukke, mille puhul oleks tarvis kindlasti täiendavat uurimist ning testimist. Sellisteks plokkideks on kindlasti lapse kuvand ja vanemlusstiil, mille puhul on oluline paremini testida, kuivõrd praeguses ankeedis olevad väited vastajate jaoks kirjeldavad sisuliselt selliseid tüüpe nagu seda on kirjeldatud kirjanduses, ning leida iseloomustavad karakteristikud ja väited, mis kõige paremini eristavad erinevaid lapse kuvandeid ja vanemustüüpe.
- Võimalus on asendada üks põhjalikum teema (nt abivajav laps) teise teema põhjalikuma käsitlusega. 2012. aasta monitooringu kogemuse põhjal võib soovitada teha üks moodul peresuhete kohta, ennekõike, et uurida erinevaid peremudeleid ja suhted eemalelavate vanematega. See aga nõuaks ilmselt näost-näkku intervjuerimist, kuna need küsimused tundusid tekitavat lastele probleeme ning teinekord esines vastuolulisi vastuseid (kasuisa ei ole, kuid vastatud on siiski kasuisa töötamise kohta jms). Samuti esineb keerukaid peremudeleid (laps elab pool aega ema, pool aega isa juures), mis muudab perekonna ja pereelu defineerimise lapse jaoks keeruliseks. Ka on paremaks mitmekesisuse käsitlemiseks tarvis suuremat valimit. Täiskasvanute küsitluses väärrib kaalumist põhjalikum käsitlus lapsevanemate nõu- ja abivajadus, nii selle ulatus kui ka sisu.
- Kuna küsimustikud on pikad, tuleks edaspidi kaaluda põhjalikult nende küsimuste valikut, mis ei ole otseselt seostatavad ühegi indikaatoriga, mille arengut ajas on edaspidi oluline jälgida.
- Ankeetide kvaliteedi tagamiseks tuleks leida ressursse ka ankeeditekstide keeleteoimetuseks.

Kasutatud kirjandus

(2002)', *Psychological Bulletin*, Vol. 128, No. 4, pp. 590-95.

Ajzen, I. (2005). *Attitudes, personality and behaviour*, Milton-Keynes: Open University Press.

Alderson, P. (2000) *Young children's rights: Exploring beliefs, principles and practice*. Children in Charge 10, Save the Children. London – Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Alderson, P. (2010) *Younger children's individual participation in 'all matters affecting the child'*, teoses Percy-Smith, B., Thomas, N. (toim.) *A Handbook of Children and Young People's Participation. Perspectives from Theory and Practice*. London – New York: Routledge.

Annon, J. (1994). *Recommended guidelines for interviewing children in case of alleged sexual abuse*. IPT Journal (6). Online: http://www.ipt-forensics.com/journal/volume6/j6_3_2.htm

Auväärt, K. (2007) *Lastekaitse erialadiskursus lastekaitse käsiraamatutes*. Lapse arvamuse kuulamine ning koostöö lapsega. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond.

Balen, R., Blyth, E., Calabretto, H., Fraser, C., Horrocks, C., Manby, M. (2006) *Involving children in health and social research: 'Human becomings' or 'active beings'?*, *Childhood* 13(1), 29-48.

Barber, B., Stolz, H. and Olsen, J. (2005) *'Parental Support, Psychological Control and Behavioural Control: Assessing relevance across time, culture and method'*, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, Vol. 70, No. 4.

Baumrind, D. (1991). *The influence of parenting style on adolescent competence and substance use*. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95.

Baumrind, D. (1997) *'Necessary Distinctions'*, *Psychological Inquiry*, Vol. 8, pp. 176-82.

Bauserman, R. (2002) *Child Adjustment in Joint custody versus sole-custody arrangements: a meta-analytic review*, *Journal of Family Psychology* 16(1), 91-102.

Beatty, P. (2004). *The Dynamics of Cognitive Interviewing*. Teoses S. Presser, J.M. Rothgeb, M.P. Couper, J.T. Lessler, E. Martin, J. Martin, E. Singer (toim.) *Methods for Testing and Evaluating Survey Questionnaires*, lk 45-66. New York: Wiley.

Beebe, T.J., Harrison, P.A., McRae, J.A. jr., Anderson, R.E., Fulkerson, J.A. (1998). *An evaluation of computer-assisted self-interviews in a school setting*. *Public Opinion Quarterly*, 62, 623-632.

Bekkers, R. (2007) *Intergenerational Transmission of Volunteering*. *Acta Sociologica* 2007 50: 99

Bell, A. (2007) *Designing and testing questionnaires for children*. *Journal of Research in Nursing*. Vol 12 (5), 461-469.

- Ben-Arieh, A. (2000). Beyond welfare: Measuring and monitoring the state of children: New trends and domains. *Social Indicators Research*, Volume 52, Number 3 (2000), 235-257
- Benson, H. & Hocevar, D. (1985). The impact of item phrasing on the validity of attitude scales for elementary school children. *Journal of Educational Measurement*, 22, 231-240.
- Blair, J. (2000). Assessing protocols for child interviews. Teoses A. Stone, J. Turkkan, C. Bachrach, J. Jobe, H. Kurtzman, V. Cain (toim.). *The Science of Self-Report: Implications for Research and Practice*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Blake, M., Clery, E., D'Ardenne, J., Legard, R. (2009). Cognitive testing. British Social Attitudes child poverty questions. Research Report No 574. Department of Works and Pensions.
- Borgers, N., de Leeuw, E., and Hox, J. (1999) Surveying children: cognitive development and response quality in questionnaire research. Teoses A. Christianson (toim.), *Official Statistics in a Changing World*. Stockholm: SCB.
- Borgers, N., de Leeuw, E., Hox, J. (2000). Children as Respondents in Survey Research: Cognitive Development and Response Quality. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 66, 60-75.
- Borland M, Hill M, Laybourn A and Stafford A (2001). Improving consultation with children and young people in relevant aspects of policy-making and legislation in Scotland. Executive Summary of report commissioned for the Scottish Parliament Education, Culture and Sport Committee. Scottish Parliament Information Centre
- Bradburn, N. M., Sudman, S., Wansink, B. (2004). *Asking Questions: The Definitive Guide to Questionnaire Design - for Market Research, Political Polls, and Social and Health Questionnaires* (Revised ed.). San Francisco (Calif.): Jossey-Bass.
- Brennan, S. (2002) Children's choices or children's interests: Which do their rights protect, teoses Archard, D., Macleod, C. M. (toim.) *The Moral and Political Status of Children*. Oxford: Oxford University Press.
- Brown, B., Corbett, T. (2003). Social indicators and public policy in the age of devolution. In R. Weissberg, L. Weiss, O. Reyes, & H. Walberg (Eds.), *Trends in the well-being of children and Youth*. Washington, DC: Child Welfare League of America Press.
- Brownlie, J., Anderson, S. (2006) 'Beyond anti-smacking': Rethinking parent-child relations, *Childhood* 13(4), 479-498.
- Campbell, A. (2008) For Their Own Good: Recruiting children for research, *Childhood* 15(1), 30-49.
- CARES (1999). Preschool children: notes from a clinical response to child abuses. Ettekanne CARES Northwest Conference 1999. Online <http://www.geocities.com/wellesley/8819.html>.
- Casas, F (2011) Subjective Social Indicators and Child and Adolescent Well-being. *Child Indicators Research* 4:555-575.

Cawson, P., Wattam, C., Brooker, S. and Kelly, G. (2000) Child Maltreatment in the United Kingdom: A study of the prevalence of abuse and neglect. London: National Society for the Prevention of Cruelty to Children.

Cherry, K. Parenting Styles. The Four Styles of Parenting. <http://psychology.about.com/od/developmentalpsychology/a/parenting-style.htm> (külastatud 28.12.2011)

Children's Commissioner for Wales (2002) Report and Accounts 2001/2. <http://www.childcom.org.uk/uploads/publications/14.pdf> (15.01.2012).

Christensen, P.H. & Prout, A. (2002). Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children. *Childhood*, 9 (4), 477-497.

Christensen, P.H. (2004). Children's Participation in Ethnographic Research: Issues of Power and Representation. *Children & Society*, 18, 165-176.

Committee of Ministers of the Council of Europe (2011a) Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice and their explanatory memorandum. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Guidelines%20on%20child-friendly%20justice%20and%20their%20explanatory%20memorandum%20_4_.pdf (15.01.2012).

Committee of Ministers of the Council of Europe (2011b) Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly health care and their explanatory memorandum. http://www.coe.int/t/dg3/health/Guidelines_on_child_friendly_health_care__English_version_.pdf (15.01.2012).

Conrad, F., and Blair, J. (1996) From impressions to data: increasing the objectivity of cognitive interviews. Proceedings of the ASA Section on Survey Research Methods. Alexandria, VA: American Statistical Association.

Crowley, A., Vulliamy, C. (2002) Listen Up! Children Talk: About Smacking. Save the Children UK. <http://www.childrenareunbeatable.org.uk/pdfs/ListenUp-English.pdf> (15.01.2012).

Dahlberg, G., Moss, P., Pence, A. R. (1999) Beyond Quality in Early Childhood Education and Care: Postmodern Perspectives. London – Philadelphia, PA: Falmer Press.

Daniels, D. and P. Jenkins (2000) Therapy with Children: Children's Rights, Confidentiality and the Law. London: Sage.

Darbyshire, P. (2007) 'Childhood': are reports of its death greatly exaggerated?, *Journal of Child Health Care* 11(2), 85-97.

Darling, N. (1999) Parenting Style and Its Correlates. Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education

De Leeuw, E.D. (2005). Surveying Children. Teoses S. J. Best & B. Radcliff (toim.) *Polling America. An Encyclopedia of Public Opinion (Vol 2 P-Z)*, lk 831-835. Westport, London: Greenwood Press.

De Leeuw, E.D., Borgers, N., Smits, A. (2004). Pretesting Questionnaires for Children and Adolescents. Teoses S. Presser, J.M. Rothgeb, M.P. Couper, J.T. Lessler, E. Martin, J. Martin, E. Singer (toim.) *Methods for Testing and Evaluating Survey Questionnaires*, lk 409-429. New York: Wiley.

Delfos, M., 2000, *Luister je wel naar mij? Gespreksvoering met kinderen tussen vier en twaalf jaar* [Are You Really Listening to Me? Interviewing Children between 4 and 12]. Amsterdam: SWP, WESP-Publicatiereeks. Viidatud de Leeuw et al. 2004 kaudu.

Devine, D. (2002) Children's Citizenship and the Structuring of Adult-child Relations in the Primary School, *Childhood* 9(3), 303-320.

Dockett, S., & Perry, B. (2007). Trusting children's accounts in research. *Journal of Early Childhood Research*, 5(1), 47-63.

Dockett, S., Einasdottir, J., Perry, B. (2011). Balancing methodologies and methods in research with young children. Teoses D. Harcourt, B. Perry, T. Waller (toim.) *Researching Young Children's Perspectives. Debating the ethics and dilemmas of educational research with children* (68-82). London: Routledge.

Durrant, J. (2005) 'Corporal Punishment: Prevalence, predictors and implications for child behaviour and development'. In: S.N. Hart (ed.), *Eliminating Corporal Punishment: The Way Forward to Constructive Child Discipline*. Paris: UNESCO, pp. 49-90.

Edovald, T. (2010) Vanemlusprogrammid kui vahend vanemlike oskuste parendamiseks *Triple P* näitel. Jaotusmaterjal laste ja perede osakonnale. Sotsiaalministeerium.

Eisenberg, N., Losoya, S. and Fabes, R.A. (2001) 'Parental socialization of children's dysregulated expression of emotion and externalizing problems', *Journal of Family Psychology*, Vol. 15, pp. 183-205.

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus Rec(2006)19 liikmesriikidele positiivse lastekasvatuse toetamise poliitika kohta: <http://www.sm.ee/tegevus/lapsed-japere/vanemaharidus.html>

European Commission (2009) The Rights of the Child. Analytical report. Flash Eurobarometer No 273. http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_273_en.pdf (12.10.2011).

European Commission (2011) Children's rights as they see them. http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/rights-of-the-child_en.pdf (12.10.2011).

Fabricius, W. V., Hall, J. A. (2000) Young adults' perspectives on divorce: living arrangements, Family and Conciliation Courts Review 38(4), 446-461.

Fishbein, M., Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Addison-Wesley Pub (Sd).

Frick PJ, Lonely BR (1999) Outcomes of children and adolescents with oppositional defiant disorder and conduct disorder. In *Handbook of disruptive behavior disorders* Edited by: Quay HC, Hogan AE. New York, Kluwer Academic/Plenum; 1999:507-524.

- Gardner, F (2011) "Effective parenting interventions for child problem behaviour: Translating research evidence into the real world"
- Gershoff, E. (2002) 'Parental Corporal Punishment and Associated Child Behaviours and Experiences: A Meta-Analytic and Theoretical Review', *Psychological Bulletin*, Vol. 128, pp. 539-79.
- Ginsburg, K. R. (2007) The Importance of Play in Promoting Healthy Child Development and Maintaining Strong Parent-Child Bonds, *Pediatrics* 119(1), 182-191.
- Gittins, D. (1998) *The Child in Question*. London: Macmillan Press Ltd.
- Godwin, S. (2011) Children's Oppression, Rights, and Liberation, *Northwestern Interdisciplinary Law Review* 4(1), 247-302.
- Goldson, B. (1997) 'Childhood': An Introduction to Historical and Theoretical Analyses, teoses Scraton, P. (toim.) 'Childhood' in 'Crisis'?. London: UCL Press.
- Graham, A., Fitzgerald, R. (2010) Progressing children's participation: Exploring the potential of a dialogical turn, *Childhood* 17(3), 343-359.
- Graziano, A.M. (1994) 'Why we should study sub-abusive violence against children', *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 9, pp. 412-19.
- Grolnick, W. S., & Pomerantz, E. M. (2009). Issues and challenges in studying parental control: Toward a new conceptualization. *Child Development Perspectives*, 3, 165-170.
- Grusec, J.E., Hastings, P.D. (2007) *Handbook of Socialization: theory and research*. New York: The Guilford Press.
- Gunnarsdottir, A., Sigurdardottir, M., Jonsdottir, A. (2001) The Study of the Rights of the Child in Iceland, *School Psychology International* 22, 190-204.
- Hahlweg, K., Heinrichs, N., Kuschel, A., Bertram, H., Naumann, S (2010). Long-term outcome of a randomized controlled universal prevention trial through a positive parenting program: is it worth the effort? *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 2010, 4:14
- Hall, E. L., Rudkin, J. K., & Neugebauer, B. (2011). *Seen and Heard: Children's Rights in Early Childhood Education*. Teachers College Press.
- Halpenny, A.M.; Nixon, E.; Watson, D. (2010) 'Parents' Perspectives on Parenting Styles and Disciplining Children' Office of the Minister for Children and Youth Affairs. The National Children's Strategy Research Series
- Hansson, L. (2007) Lahutusjärgsed pered tänasel perekonnaaastikul, *Haridus* 5-6, 37-40.
- Harper, C., Jones, N., Tincati, C. (2010) Opportunities and challenges in promoting policy- and practice-relevant knowledge on child rights. Working Paper 318. Overseas Development Institute. <http://www.odi.org.uk/resources/docs/6050.pdf> (18.11.2011).

- Hayes, N. (2002) Sotsiaalpsühholoogia alused. Tallinn. Külim.
- Henberg, A. (2003) Lastekaitse seaduse alusanalüüs. Sotsiaalministeerium: www2.sm.ee/lastekaitse/failid/Lastekaitse%20seaduse%20alusanalüüs.doc (11.10.2011).
- Hennesy, E. & Heary, C. (2005) Exploring children's views through focus group. Teoses S. Greene & D. Hogan D (toim.) Researching Children's Experience. Approaches and Methods (236- 252). London: Sage.
- Henricson, C., Grey, A. (2001) Understanding Discipline – a summary. National Family and Parenting Institute. <http://www.free-toddlers-activity-and-discipline-guide.com/support-files/discipline-summary.pdf> (14.12.2011).
- Hill, M (2005). Ethical Considerations in Researching Children's Experiences. Teoses S. Greene, D. Hogan (toim.), Researching Children's Experience. Approaches and Methods. (lk 61-86). London: Sage
- Hill, M. (1998). Ethical issues in qualitative methodology with children. Teoses D. Hogan & R. Gilligan (toim.), Researching children's experiences: Qualitative approaches (lk 11–22). Dublin: The Children's Research Centre, Trinity College.
- Hill, M. (2006) Children's Voices on Ways of Having a Voice: Children's and young people's perspectives on methods used in research and consultation, *Childhood* 13(1), 69-89.
- Hill, M., Davis, J., Prout, A., Tisdall, K. (2004) Moving the Participation Agenda Forward, *Children and Society* 18(2), 77-96.
- Hiscock H., Bayer JK., Price A., Ukoumunne OC., Rogers S., Wake M. (2008) Universal parenting programme to prevent early childhood behavioural problems: Cluster randomized trial. *British Medical Journal* 2008
- Hofstra MB, Ende J van der, Verhulst FC (2002) Child and adolescent problems predict DSM-IV Disorders in Adulthood: A 14-year follow-up of a Dutch epidemiological sample. *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry* 2002, 41:182-189.
- Hogan, D. M., Halpenny, A. M., Greene, S. (2003) Change and Continuity After Parental Separation: Children's Experiences of Family Transitions in Ireland, *Childhood* 10(2), 163–180.
- Holden, G.W. (2002) 'Perspectives on the effects of corporal punishment: Comment on Gershoff
- Holland, S., O'Neill, S. (2006) 'We Had to be There to Make Sure it was What We Wanted': Enabling children's participation in family decision-making through the family group conference, *Childhood* 13(1), 91-111.
- Holiday, B. & Turner-Henson, A. (1989). Response effects in surveys with school-age children. *Nursing Research*, 38, 248-250.
- Howe, R. B., Covell, K. (2005) Empowering Children: Children's Rights Education as a Pathway to Citizenship. Toronto – Buffalo: University of Toronto Press.

Inter-Agency Working Group on Children's Participation (IAWGCP) (2008) Children as Active Citizens: Commitments and Obligations for Children's Civil Rights and Civic Engagement in East Asia and the Pacific. A Policy and Programme Guide. Bangkok: IAWGCP. http://www.unicef.org/eapro/Children_as_Active_Citizens_A4_book.pdf (11.11.2011).

James, A. L., James, A. (1999) Pump Up the Volume: Listening to Children in Separation and Divorce, *Childhood* 6(2), 189-206.

James, A., James, A. L. (2008) Key Concepts in Childhood Studies. SAGE key concepts. Los Angeles, California – London: Sage Publications Ltd.

James, A., Curtis, P., Birch, J. (2008) Care and control in the construction of children's citizenship, teoses Invernizzi, A., Williams, J. M. (toim.) *Children and Citizenship*. Los Angeles: Sage Publications Ltd.

James, A., James, A. L. (2004) *Constructing Childhood: Theory, Policy and Social Practice*. London: Palgrave Macmillan.

Jans, M. (2004) Children as Citizens: Towards a Contemporary Notion of Child Participation, *Childhood* 11(1), 27-44.

Jenks, C. (2005b) *Constituting Childhood*, teoses Jenks, C. (toim.) *Childhood. Critical Concepts in Sociology I*. Abingdon: Routledge.

Johnny, L. (2006) Reconceptualising childhood: Children's rights and youth participation in schools, *International Education Journal* 7(1), 17-25.

Karu, M., Turk, P. (2012) *Noorsootöö lapsevanemate perspektiivist*. avaldamata käsikiri.

Kasearu, K., Rootalu, K. (2011) *Lapse väärtus ja põlvkondadevahelised suhted*. Uuringu lühiraport. <https://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/riigikantselei/strateegia/poliitika-analuusid-ja-uuringud/tarkade-otsuste-fondi-noorteadlaste-alameetme/Uuringu%20kokkuv%C3%B5te.pdf> (20.12.2011).

Kennan, D., Keenaghan, C., O'Connor, U., Kinlen, L., McCord, J. (2011) *A Rights-Based Approach to Monitoring Children and Young People's Well-Being*. University of Ulster. http://www.childandfamilyresearch.ie/sites/www.childandfamilyresearch.ie/files/2011_10_24_full_report.pdf (11.10.2011).

Kerr, M., Stattin, H., Biesecker, G., Ferrer-Werder, L. (2003) Relationships with parents and peers in adolescence. kogumikus Weiner, I. B., Freedheim, D. K., Lerner, R. M., Easterbrooks, M. A., Schinka, J. A., Mistry, J., & Velicer, W. F. (toim). *Handbook of Psychology: Developmental psychology*. John Wiley and Sons.

Kilkelly, U. (2011) *Child-friendly health care: the views and experiences of children and young people in Council of Europe member States*.

http://www.coe.int/t/dg3/health/Child_Friendly_Healthcare_Final_Report__English_version_.pdf
(20.01.2012).

Krosnick, J. A, Judd, C. M., & Wittenbrink, B. (2005). Attitude measurement. In D. Albarracin, B. T. Johnson, & M. P. Zanna (Eds.), *Handbook of attitudes and attitude change*. Mahwah, NJ: Erlbaum. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers

Krueger, R., Casey, M.A. (2000). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research* (3rd edition). Thousand Oaks: Sage Publication.

Kütt, K. (2011). *Eesti lastekaitsetöö sisu ja dünaamika aastatel 2001-2010*. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Lahman, M.K.E. (2008). Always Othered: ethical research with children. *Journal of Early Childhood Research*, 6 (3), 281-300.

Lamb, M. E. (2010). *The Role of the Father in Child Development*. John Wiley and Sons.

Lansdown, G. (2005a) *Children's welfare and children's rights*, teoses Hendrick, H. (toim.) *Child Welfare and Social Policy: An Essential Reader*. Bristol, UK: The Polity Press.

Lansdown, G. (2005b) *The Evolving Capacities of the Child*. Innocenti insights 11. Florence, Italy: UNICEF Innocenti Research Centre, Save the Children.

Lansdown, G. (2010) *The realisation of children's participation rights: critical reflections*, teoses Percy-Smith, B., Thomas, N. (toim.) *A Handbook of Children and Young People's Participation. Perspectives from Theory and Practice*. London - New York: Routledge.

Lapse õiguste konventsiooni täiendav aruanne. Eesti valitsusväliste organisatsioonide täiendused, kommentaarid ning ettepanekud (2002) Tallinn. http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Taeiendav_raport_mittetulundusuehingutelt.pdf (01.10.2011).

Larzelere, R.E. (1993) 'Response to Oosterhuis – Empirically justified uses of spanking: Towards a discriminating view of corporal punishment', *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 21, pp. 142-47.

Lastekaitse kontseptsioon: eelnõu (2004) Sotsiaalministeerium. http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Lastekaitse_kontseptsioon.pdf

Lester, S., Russell, W. (2010) *Children's right to play. An examination of the importance of play in the lives of children worldwide*. Bernard van Leer Foundation. Working Paper 57.

Levine, I.S. & Zimmerman, J.D. (1996). Using qualitative data to inform public policy: Evaluating 'Choose to defuse'. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66, 363–377.

Lister, R. (2008) *Unpacking children's citizenship*, teoses Invernizzi, A., Williams, J. M. (toim.) *Children and Citizenship*. Los Angeles: Sage Publications Ltd.

- Lockyer, A. (2003) The political status of children and young people, teoses Lockyer, A., Crick, B. R., Annette, J. (toim.) *Education for Democratic Citizenship: Issues of Theory and Practice*. Aldershot – Hants, England; Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Lockyer, A. (2008) *Education for citizenship: Children as citizens and political literacy*, teoses Invernizzi, A., Williams, J. M. (toim.) *Children and Citizenship*. Los Angeles: Sage Publications Ltd.
- Maccoby, E. (1992). The role of parents in the socialization of children: An historical overview. *Developmental Psychology*, 28(6): 1006–1017.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen & E. M. Hetherington, *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (4th ed.). New York: Wiley.
- Mannion, G. (2007) Going Spatial, Going Relational: Why ‘listening to children’ and children’s participation needs reframing, *Discourse* 28(3), 405-420.
- Markina, A., Šahverdov-Žarkovski, B., 2007. Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Tartu Ülikooli Õigusinstituut, Justiitsministeerium. Kriminaalpoliitika uuringud 5. Tallinn 2007
- Marsh, H.W. (1986). Negative item bias in rating scales for preadolescent children. A cognitive developmental phenomenon. *Developmental Psychology*, 22, 37-49.
- Mason, J., Fattore, T., Sidoti, C. (2005) *Working seriously towards new partnerships: An introduction*, teoses Mason, J., Fattore, T. (toim.) *Children Taken Seriously: In Theory, Policy and Practice*. London – Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Mason, J., Bolzan, N. (2010) Questioning understandings of children’s participation: applying a cross-cultural lens, teoses Percy-Smith, B., Thomas, N. (toim.) *A Handbook of Children and Young People’s Participation: Perspectives from Theory and Practice*. London – New York: Routledge.
- McKechnie, J. (2002). *Children’s Voices and Researching Childhood*, teoses B. Goldson, M. Lavalette, J. McKechnie (toim.). *Children, Welfare and the State*. London: Sage.
- Meager N, Tyers C, Perryman S, Rick J, Willison R (2002) *Awareness, Knowledge and Exercise of Individual Employment Rights*. Employment Relations Research Series ERRS15, Department of Trade and Industry.
- Meyer, A. (2007) The Moral Rhetoric of Childhood, *Childhood* 14(1), 85-104.
- Miller, L. D., McLeod, E. (2001) Children as Participants in Family Therapy: Practice, Research, and Theoretical Concerns, *The Family Journal* 9(4), 375-383.
- Miller, N. B., Cowan, P. A., Cowan, C. P., & Hetherington, E. M. (1993). Externalizing in preschoolers and early adolescents: A cross-study replication of a family model. *Developmental Psychology*, 29(1), 3-18. Viidatud Darling, N. 1999 kaudu.

- Moore, K.A., Theokas, C., Lippman, L., Bloch, M., Vandivere S., O'Hare, W. (2008) A Microdata Child Well-Being Index: Conceptualization, Creation, and Findings. *Child Indicators Research*. Volume 1, Number 1 (2008), 17-50.
- Moore, K.A., Lipmann, L., Brown, B. (2004) Indicators of Child Well-Being: the Promise for Positive Youth Development. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 2004 591: 125.
- Morawska, A., Sanders, M., Goadby, E., Headley, C., Hodge, L., McAuliffe, C., Pope, S., Anderson, E. (2010) Is the Triple P-Positive Parenting Program Acceptable to Parents from Culturally Diverse Backgrounds? *Journal of Child and Family Studies* Volume 20, Number 5 (2011), 614-622
- Morgan, M., Gibbs, S., Maxwell, K., and Britten, N. (2002). Hearing children's voices: methodological issues in conducting focus groups with children aged 7 – 11 years. *Qualitative Research* (2), 5 – 20.
- Morine, S. L. (2000) Children's and Parents' Attitudes Towards Children's Rights and Perceptions of Family Relationships. Human Development and Applied Psychology University: The Ontario Institute for Studies in Education of the University of Toronto. <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/14423/1/MQ53473.pdf> (20.12.2011).
- Neale, B. (2002) Dialogues with Children: Children, Divorce and Citizenship, *Childhood* 9(4), 455-475.
- OECD (2009) Doing Better for Children. OECD, Paris.
- Parke, R.D. (2002) 'Punishment revisited – Science, values and the right question: Comment on Gershoff (2002)', *Psychological Bulletin*, Vol. 128, pp. 596-601.
- Pavlovic, Z. (2001) Cross-Cultural Study on the Rights of the Child in Slovenia: The First Ten Years, *School Psychology International* 22(2), 130-151.
- Pavlovic, Z., Leban, T. R. (2009) Children's Rights International Study Project (CRISP) – A Shift from the Focus on Children's Rights to a Quality of Life Assessment Instrument, *Child Indicators Research* 2(3), 265–291.
- Pecnic, N. (2007) 'Towards a Vision of Parenting in the Best Interests of the Child'. In: M. Daly (ed.), *Parenting in Contemporary Europe: A Positive Approach*. Strasbourg: Council of Europe.
- Percy-Smith, B., Thomas, N. (2010) Conclusion: Emerging themes and new directions, teoses Percy-Smith, B., Thomas, N. (toim.) *A Handbook of Children and Young People's Participation. Perspectives from Theory and Practice*. London – New York: Routledge.
- Phillips, B., Alderson, P. (2003) Beyond Anti-Smacking: Challenging Violence and Coercion in Parent-Child Relations, *International Journal of Children's Rights* 11(2), 175–97.
- Presser, S., Couper, M.P., Lessler, J.T., Martin, E., Martin, J., Rothgeb, J.M., Singer, E. (2004). Methods for testing and evaluating survey questions. *Public Opinion Quarterly*, 68 (1), 109-130.
- Prout, A., James, A. (2005) A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems, teoses Jenks, C. (toim.) *Childhood. Critical Concepts in Sociology I*. Abingdon: Routledge.

Punch, S. (2002a). Research with Children: The Same or Different from Research with Adults? *Childhood*, 9 (3), 321-341.

Punch, S. (2002b). Interviewing Strategies with Young People. *Children and Society*, 16(1), 45–56.

Qvortrup, J. (1994). Childhood matters: An introduction. Teoses: J. Qvortrup, M. Bardy, G. Sgritta, H. Wintersberger (toim). *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. (1-24). Aldershot: Avebury.

Rannala, I.E., Taru, M. (2009) Noorte vaba aja sisustamise võimalused Pärnu linnas. Õpilaste ja lapsevanemate arvamused. Uuringuaruanne. Eesti Noorsoo Instituut, http://www.eni.ee/sisu/64_184aruanne_siin.pdf

RISC (2008) Laste kaasatus ja vanemaharidus Eesti ühiskonnas Väärtushinnangute uuring RISC Lisa Eesti maa-aruandele. Sotsiaalministeerium.
http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/RISC_20eriaruanne_Pere_20ja_lapsed_2008_L6plik_28.05_1_.pdf

Roberts, H. (2003) Children's participation in policy matters, teoses Hallett, C., Prout, A. (toim.) *Hearing the Voices of Children: Social Policy for a New Century. The future of childhood series*. London – New York: Routledge Falmer.

Rodrigo, M.-J. (2010): „Promoting positive parenting in Europe: New challenges for the European Society for Developmental Psychology“, *European Journal of Developmental Psychology* 2010, 7 (3), 281-294

Sanders, M.R., Markie-Dadds, C., & Turner, K.M.T. (2001). *Practitioner's manual for Standard Triple P*. Milton, Qld: Families International Publishing Pty. Ltd.

Sanders, M.R., Pidgeon, A.M., Gravestock, F., Connors, M.D., Brown, S., & Young, R.W. (2004). Does parental attributional retraining and anger management enhance the effects of the Triple P-Positive Parenting Program with parents at risk of child maltreatment? *Behavior Therapy*, 35(3): 513–535.

Schlechter, M., Milevsky, A. (2010) 'Parental level of education: associations with psychological well-being, academic achievement and reasons for pursuing higher education in adolescence.' *Educational Psychology*; Jan2010, Vol. 30 Issue 1, p1-10, 10p, 3 Charts

Scott, J. (1997). Children as respondents: Methods for improving data quality. Teoses: L. Lyberg, P. Biemer, M. Collins, E. de Leeuw, C. Dippo, N. Schwarz ja D. Trewin (toim.). *Survey Measurement and Data Quality*, lk 331-350. New York: Wiley.

Scott, J., Brynin, M., Smith, R. (1995). Interviewing children in the British household panel survey. Teoses J. Hox, B. van der Meulen, J. Janssens, J. ter Laak, L. Tavecchio (toim.), *Advances in Family Research*. Amsterdam: Thesis.

Scruton, P. (2005) Whose 'Childhood'? What 'Crisis'?, teoses Jenks, C. (toim.) *Childhood. Critical Concepts in Sociology III*. Abingdon: Routledge.

Singh, S., Naidoo, N., Usdin, S. (2000) Children's Rights and the Media: A Resource for Journalists. Advocacy Department of the Soul City Institute for Health and Development Communication. <http://lowbandwidth.soulcity.org.za/advocacy/campaigns/chrtmarfj.pdf> (12.11.2011).

Smart, C., Neale, B., Wade, A. (2001) The changing experience of childhood: families and divorce. Cambridge: Polity Press.

Smith, A. B. (2002). Interpreting and supporting participation rights: contributions from sociocultural theory, *International Journal of Children's Rights* 10 (1), 73-88.

Smith, A. B., Taylor, N. J., Tapp, P. (2003) Rethinking Children's Involvement in Decision-Making after Parental Separation, *Childhood* 10(2), 201-216.

Smith, A.B., Gollop, M., Taylor, N.J. and Marshall, K. (2005) The Discipline and Guidance of Children: A Summary of Research. Dunedin and Wellington, NZ: Children's Issues Centre and Office of the Children's Commissioner.

Smith, M. W. (1995). Ethics in focus groups: A few concerns. Qualitative Health Research, 5, 478-486

Smyth, B. (toim.) (2004) Parent-child contact and post-separation parenting arrangements. Research report No. 9. Melbourn: Australian Institute of Family Studies. <http://www.aifs.gov.au/institute/pubs/resreport9/main.html> (20.01.2012).

Soo, K., Ilves, K., Strömpl, J. (2009). Laste väärkohtlemise juhtumitest teavitamine ja võrgustikutöö. Tartu Ülikool. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika Instituut

Sotkasiira, T., Haikkola, L., Horelli, L. (2010) Building towards effective participation: a learning-based network approach to youth participation, teoses Percy-Smith, B., Thomas, N. (toim.) *A Handbook of Children and Young People's Participation. Perspectives from Theory and Practice*. London – New York: Routledge.

Stussman, B., Willis, G., and Allen, K. (1993). Collecting information from teenagers: experiences from the cognitive lab. *Proceedings of the ASA Section on Survey Research Method's*. Alexandria: American Statistical Association.

Suvi, H. (2009) Lapse subjektsuse ja objektsuse esitamine ajakirjanduses Postimehe näitel. Magistritöö. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut.

Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012–2020. Sotsiaalministeerium 2011, http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/lapsed/lastekaitse/Laste_ja_perede_arengukava_2012-2020.pdf

Taru, M., Hillep, P., Tammeveski, T., Trubetskoi, E., Pärnamets, R. (2010). Noorte ja lastevanemate rahulolu arendavate vaba aja veetmise võimalustega Tartus 2010. aastal. Uuringuaruanne. Eesti Uuringukeskus, http://www.entk.ee/sites/default/files/Noorte_ja_lastevanemate_rahulolu_vaba_aja_vimalustega_Tartus_2010_%28raport%29.pdf

Taylor, N., Smith, A. B., Nairn, K. (2001). Rights important to young people: Secondary students and staff perspectives. *International Journal of Children's Rights* 9(2), 137–156.

Theis, J. (2003) Rights-Based Monitoring and Evaluation. A Discussion Paper. Save the Children. http://www.crin.org/docs/resources/publications/hrbap/RBA_monitoring_evaluation.pdf (10.10.2011).

Theis, J. (2010) Children as active citizens: an agenda for children's civil rights and civic engagement, teoses Percy-Smith, B., Thomas, N. (toim.) *A Handbook of Children and Young People's Participation. Perspectives from Theory and Practice*. London – New York: Routledge.

Tolan PH, Dodge KA (2005) Children's mental health as a primary care and concern. *American Psychologist* 2005, 60:601-614.

Toots, A. (2008) School Democracy in Estonia, teoses Heidmets, M (toim.) *Estonian Human Development Report 2007*. Estonian Cooperation Assembly. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastuse AS.

Tourangeau, R. (1984). Cognitive science and survey methods: a cognitive perspective. Teoses T. Jabine, M. Straf, J. Tanur, R. Tourangeau (toim.). *Cognitive Aspects of Survey Methodology: Building a Bridge between Disciplines*. Washington, DC: National Academy Press.

UNICEF (2009) Stand Up For Children's Rights. A Teacher's Guide for Exploration and Action with 11-16 year olds. <http://www.unicef.org/rightsite/files/standupfinal.pdf> (15.01.2012).

UNICEF (2010) A Practical Guide for Developing Child Friendly Spaces. http://www.unicef.org/protection/A_Practical_Guide_to_Developing_Child_Friendly_Spaces_-_UNICEF_%281%29.pdf (20.01.2012).

ÜRO Laste Õiguste Konventsioon, vastu võetud 26.09.1991 <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>

Vacek, P. (2002) On the development of education for democracy and citizenship in the Czech Republic, teoses Näsman, E., Ross, A. (toim.) *Children's Understanding in the New Europe. European issues in children's identity and citizenship 1*. Stoke-on-Trent: Trentham Books.

Vainu, V., Järviste, L., Biin, H. (2010). Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009. Uuringuraport. Sotsiaalministeeriumi toimetised 1/2010. Sotsiaalministeerium, Euroopa Sotsiaalfond.

Veerman, P.E: (1991) *The Rights of the Child and the Changing Image of Childhood*. Dordrecht, The Netherlands: Martinus Hijhoff Publishers.

Weiss, L. H., & Schwarz, J. C. (1996). The relationship between parenting types and older adolescents' personality, academic achievement, adjustment, and substance use. *Child Development*, 67(5) Viidatud Darling, N. 1999 kaudu.

Wernham, M., Geerinckx, S., Jackson, E. (2005) *Police Training on Child Rights & Child Protection: Lessons Learned and Manual*. Consortium for Street Children: Greenhouse Print and Design. <http://www.unicef.org/violencestudy/pdf/Police%20training%20manual%20Part%201%20-%20Intro.pdf> (15.01.2012).

Willis, G.B. (1999). Cognitive Interviewing. A "How To" Guide. Reducing Survey Error through Research on the Cognitive and Decision Processes in Surveys. Short course presented at the 1999 Meeting of the American Statistical Association.

Willis, G.B. (2004). Cognitive Interview Revisited: A Useful Technique, in Theory? Teoses S. Presser, J.M. Rothgeb, M.P. Couper, J.T. Lessler, E. Martin, J. Martin, E. Singer (toim.) *Methods for Testing and Evaluating Survey Questionnaires*, lk 23-44. New York: Wiley.

Wisow, L.S. (2002). Child discipline in the first three years of life. In N. Halfon, K. T. McLearn, & M. A. Schuster (Eds.). *Child rearing in America: the conditions of parents with young children* (pp. 146-177). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

World Vision European Union Liaison Office (2010) World Vision's Submission on the European Commission's Communication on the Rights of the Child 2011-2014. http://ec.europa.eu/justice/news/consulting_public/0009/contributions/registered_organisations/123_world_vision.pdf (10.01.2012).

Wyness, M. (2009) Children Representing Children: Participation and the problem of diversity in UK youth councils, *Childhood* 16(4), 535-552.

Wyness, M. G. (1999) Childhood, Agency and Education Reform, *Childhood* 6(3), 353-368.

Yamauchi, C. (2010) 'Parental Investment in Children: Differential Pathways of Parental Education and Mental Health.' *Economic Record*; Jun2010, Vol. 86 Issue 273, p210-226

Lisad

LISA 1. Fookusrühma intervjuu kava (4. klass)

Sissejuhatus

Meil on väga hea meel, et te saite tulla meiega siia vestlema. Oleme sellisest uuringufirmast nagu Poliitikauuringute Keskus Praxis ja me teeme uuringut laste kohta. Me tahaksime rääkida teiega lapseks olemisest ja sellest, milline on teie elu lapsena. Õigeid ja valesid vastuseid meie küsimustele ei ole, meid huvitab just see, mida teie arvate, nii et võite vabalt arvamust avaldada ja öelda kõike, mis teile meelde tuleb ja oluline tundub. Võite ka üksteise juttu täiendada ja küsida üksteise käest küsimusi.

Lepime kokku, et igaüks saab rääkida, et me korraga ei räägi, sõna võtmiseks ei ole vaja kätt tõsta ja oleme üksteise vastu sõbralikud. Paneme laua peale diktofoni, et meie vestlust salvestada, et meile kõik see, mis te räägite meelde jääks. Aga kõik jääb ainult meie vahele ja kellelegi edasi me seda ei räägi.

Meie teid ei tunne, nii et võiksime nimede selgeks õppimiseks mängiks sellist mängu, kus viskame palli üksteisele. See kes palli viskab ütleb oma nime ja oma lemmikvärvi (*keset mängu võib asja vahetada, varieerida sõltuvalt vanusest. Ideid: Lemmikloom, lemmiksportlane, lemmiksport, lemmiksöök, lemmikinimene*). 3 minutit.

I Lapseks olemine, lapse tähendus

Kuna me ise ei tea ja ei mäleta enam hästi, siis me tulime teie juurde, et küsida selle kohta, kuidas on olla laps. Teie kindlasti teate, nii et palun rääkige meile ka. Meid väga huvitab, mis te arvate. */sissejuhatuse mõtte on leevendada laste vajadust vastata õigesti, vähendada meie positsiooni täiskasvanuna/*

1. Kas on hea olla laps? Kas teile meeldib olla laps?
2. Mis on head asjad lapseks olemise juures? Miks on hea olla laps? Miks sellised asjad? Mis teised nendest asjadest arvavad? */sama küsimuse ümbersõnastused on selleks, kui lapsed ühes sõnastuses küsimusest hästi aru ei saa. Kõiki küsimusi küsitakse ühekaupa/*
3. Mis on halvad asjad lapseks olemise juures? Miks on halb olla laps? Miks sellised asjad? Mis teised nendest asjadest arvavad?

II laste ja täiskasvanute kohustused ja õigused

4. Kas lapsed ja täiskasvanud on erinevad? Kuidas? Mille poolest?
 - i. Paneme nüüd ühele paberile kirja selle, mida täiskasvanud võivad teha, aga lapsed ei või. *Kirjutame paberile*
 - ii. Millega täiskasvanud inimesed tegelevad? Mida nad kodus teevad? Mida tööl teevad? Kas teie ka neid asju teete? Miks ei tee? Mida ei lubata teha? */abiküsimused juhaks, kui eelmine küsimus ei ole arusaadav/*
5. Vaatame nüüd, mis siin kirjas on */valime välja teemasid aruteluks, loeme ette/*. Mis te sellest arvate? Miks need asjad ei ole lastele lubatud. Kas see on teie arvates õige/õiglane? Kuidas võiks olla?
6. Mida peaksid täiskasvanud inimesed tegema selleks, et lastel oleks hea? Õpetajad? Kodused inimesed? Vanemad?
 - a. Kas te olete neid asju */vastavalt sellele, mida lapsed räägivad/* rääkinud kodus vanematele/koolis? Kui ei, siis miks mitte? Kui jah, kas teid kuulati? Mis nad selle peale ütlesid? Kas midagi muutus?

PAUS 5 minutit

III Täiskasvanute ja laste suhe

7. Räägiks nüüd sellest, kuidas teile tundub, et täiskasvanud lastesse suhtuvad? Kas teile meeldib, kuidas täiskasvanud lastega käituvad? Miks? Kuidas võiks käituda?
 - a. Kas on juhtunud, et te olete saanud õpetaja peale pahaseks? Miks? mis juhtus? Kas nad selgitasid-rääkisid sulle, miks nad nii käitusid? Mis sa ise tegid?
 - b. Kas on juhtunud, et te olete saanud ema-isa peale pahaseks? Miks? mis juhtus? Kas nad selgitasid-rääkisid sulle, miks nad nii käitusid? Mis sa ise tegid?
8. Aga kuidas võõrad inimesed lastesse suhtuvad? Bussijuhid, poemüüjad, arstid, teised täiskasvanud inimesed? Tooge näiteid.
9. Mis te teete, kui näete, et keegi teiste lastega halvasti käitub?
 - a. Mis te teete kui näete, et mõnele lapsele on liiga tehtud? Kas te teate, mida teha, kui mõni sõber räägib, et keegi teeb neile haiget? Tooge näiteid
 - b. Mis te teete kui näete, et lapsed üksteist kiusavad? Tooge näiteid
 - c. Mis te teete, kui näete, et õpetaja kellegagi halvasti käitub? Tooge näiteid

IV terminid

10. Mis teile esimesena pähe tuleb, kui ma ütlen „laste õigused“? Mis see tähendada võiks? Mis sa arvad, millised on sinu õigused? Millele teil õigus on? Kuidas teile tundub, kas need on erinevad täiskasvanute õigustest?
11. Milline on õiglane kohtlemine?
12. Aga kui ma ütlen sõna „vastutus“? Kas te teate, mis on vastutus? Mis on laste vastutus?
13. Kui ma ütlen sõna „turvaline“, mis teile seondub? Mida saaks teha, sellest et te tunneksite ennast turvaliselt ja kaitstud?
14. Mis mõtted või tunded tekivad, kui ma ütlen sõna „hoolitsema“? Milliste tegevustega see seotud on? Mida täiskasvanud saavad selleks teha, et laste eest hästi hoolitseda?

LISA 2. Fookusrühma intervjuu kava (6. klass)

Sissejuhatus

Meil on väga hea meel, et te saite tulla meiega siia vestlema. Oleme sellisest uuringufirmast nagu Poliitikauuringute Keskus Praxis ja me teeme uuringut laste õiguste kohta. Me tahaksime rääkida teiega lapseks olemisest ja sellest, milline on teie elu lapsena. Õigeid ja valesid vastuseid meie küsimustele ei ole, meid huvitab just see, mida teie arvate, nii et võite vabalt arvamust avaldada ja öelda kõike, mis teile meelde tuleb ja oluline tundub. Võite ka üksteise juttu täiendada ja küsida üksteise käest küsimusi.

Lepime kokku, et igaüks saab rääkida, et me korraga ei räägi, sõna võtmiseks ei ole vaja kätt tõsta ja oleme üksteise vastu sõbralikud. Paneme laua peale diktofoni, et meie vestlust salvestada, et meile kõik see, mis te räägite meelde jääks. Aga kõik jääb ainult meie vahele ja kellelegi edasi me seda ei räägi.

Meie teid ei tunne, nii et võiksime nimede selgeks õppimiseks mängiks sellist mängu, kus viskame palli üksteisele. See kes palli viskab ütleb oma nime ja oma lemmikvärvi (*keset mängu võib asja vahetada, varieerida sõltuvalt vanusest. Ideid: Lemmikloom, lemmikspordlane, lemmikspord, lemmiksöök, lemmikinimene*). 3 minutit.

I Lapseks olemine, lapse tähendus

Kuna me ise ei tea ja ei mäleta enam hästi, siis me tulime teie juurde, et küsida selle kohta, kuidas on olla laps. Teie kindlasti teate, nii et palun rääkige meile ka. Meid väga huvitab, mis te arvate. */sissejuhutuse mõte on leevendada laste vajadust vastata õigesti, vähendada meie positsiooni täiskasvanuna/*

15. Kas on hea olla laps? Kas teile meeldib olla laps?
16. Mis on head asjad lapseks olemise juures? Miks on hea olla laps? Miks sellised asjad? Mis teised nendest asjadest arvavad? */sama küsimuse ümbersõnastused on selleks, kui lapsed ühes sõnastuses küsimusest hästi aru ei saa. Kõiki küsimusi küsitakse ühekaupa/*
17. Mis on halvad asjad lapseks olemise juures? Miks on halb olla laps? Miks sellised asjad? Mis teised nendest asjadest arvavad?

II laste ja täiskasvanute kohustused ja õigused

1. Mis teile esimesena pähe tuleb, kui ma ütlen „laste õigused“? Mis see tähendada võiks? Mis sa arvad, millised on sinu õigused?
2. Millele teil õigus on?
3. Kuidas teile tundub, kas need on erinevad täiskasvanute õigustest? Kas lapsed ja täiskasvanud on erinevad? Kuidas? Mille poolest?
4. Paneme nüüd ühele paberile kirja selle, mida täiskasvanud võivad teha, aga lapsed ei või. *Kirjutame paberile*
 - i. Millega täiskasvanud inimesed tegelevad? Mida nad kodus teevad? Mida tööl teevad? Kas teie ka neid asju teete? Miks ei tee? Mida ei lubata teha? */abiküsimused juhuks, kui eelmine küsimus ei ole arusaadav/*
5. Vaatame nüüd, mis siin kirjas on */valime välja teemasid aruteluks, loeme ette/*. Mis te sellest arvate? Miks need asjad ei ole lastele lubatud. Kas see on teie arvates õige/õiglane? Kuidas võiks olla?
6. Mida peaksid täiskasvanud inimesed tegema selleks, et lastel oleks hea? Õpetajad? Kodused inimesed? Vanemad?
 - a. Kas te olete neid asju */vastavalt sellele, mida lapsed räägivad/* rääkinud kodus vanematele/koolis? Kui ei, siis miks mitte? Kui jah, kas teid kuulati? Mis nad selle peale ütlesid? Kas midagi muutus?

PAUS 5 minutit

III Täiskasvanute ja laste suhe

7. Räägiks nüüd sellest, kuidas teile tundub, et täiskasvanud lastesse suhtuvad? Kas teile meeldib, kuidas täiskasvanud lastega käituvad? Miks? Kuidas võiks käituda?
 - a. Kas on juhtunud, et te olete saanud õpetaja peale pahaseks? Miks? mis juhtus? Kas nad selgitasid-rääkisid sulle, miks nad nii käitusid? Mis sa ise tegid?
 - b. Kas on juhtunud, et te olete saanud ema-isa peale pahaseks? Miks? mis juhtus? Kas nad selgitasid-rääkisid sulle, miks nad nii käitusid? Mis sa ise tegid?
8. Aga kuidas võõrad inimesed lastesse suhtuvad? Bussijuhid, poemüüjad, arstid, teised täiskasvanud inimesed? Tooge näiteid.
9. Mis te teete, kui näete, et keegi teiste lastega halvasti käitub?
 - a. Mis te teete kui näete, et mõnele lapsele on liiga tehtud? Kas te teate, mida teha, kui mõni sõber räägib, et keegi teeb neile haiget? Tooge näiteid
 - b. Mis te teete kui näete, et lapsed üksteist kiusavad? Tooge näiteid
 - c. Mis te teete, kui näete, et õpetaja kellegagi halvasti käitub? Tooge näiteid

IV terminid

10. Milline on õiglane kohtlemine?
11. Aga kui ma ütlen sõna „vastutus“? Kas te teate, mis on vastutus? Mis on laste vastutus?
12. Kui ma ütlen sõna „turvaline“, mis teile seondub? Mida saaks teha, sellest et te tunneksite ennast turvaliselt ja kaitstud?
13. Mis mõtted või tunded tekivad, kui ma ütlen sõna „hoolitsema“? Milliste tegevustega see seotud on? Mida täiskasvanud saavad selleks teha, et laste eest hästi hoolitseda?

LISA 3. Fookusrühma intervjuu kava (8.-9. klass)

Sissejuhatus

Meil on väga hea meel, et te saite tulla meiega siia vestlema. Oleme sellisest uuringufirmast nagu Poliitikauuringute Keskus Praxis ja me teeme uuringut laste õiguste kohta. Me tahaksime kuulda, milline on teie arvamus lapseks olemise kohta ning laste õiguste. Õigeid ja valesid vastuseid meie küsimustele ei ole, meid huvitab just see, mida teie arvate, nii et võite vabalt arvamust avaldada ja öelda kõike, mis teile meelde tuleb ja oluline tundub. Võite ka üksteise juttu täiendada ja küsida üksteise käest küsimusi.

Lepime kokku, et igaüks saab rääkida, et me korraga ei räägi, sõna võtmiseks ei ole vaja kätt tõsta ja oleme üksteise vastu sõbralikud. Paneme laua peale diktofoni, et meie vestlust salvestada, et meile kõik see, mis te räägite meelde jääks. Aga kõik jääb ainult meie vahele ja kellelegi edasi me seda ei räägi.

Meie teid ei tunne, nii et võiksime nimede selgeks õppimiseks mängiks sellist mängu, kus viskame palli üksteisele. See kes palli viskab ütleb oma nime ja oma lemmikvärvi (*keset mängu võib asja vahetada, varieerida sõltuvalt vanusest. Ideid: Lemmikloom, lemmiksportlane, lemmiksport, lemmiksöök, lemmikinimene*). 3 minutit.

I Lapseks olemine, lapse tähendus

1. Eestis nimetatakse kõiki, kes on nooremad kui 18 aastat, lasteks. Mis te sellest arvate? Kas te olete lapsed? Kas teile meeldib, kui teid nimetatakse lapseks? Miks mitte?
2. Mis on head asjad lapseks/nooreks olemise juures? Miks on hea olla laps? Miks sellised asjad? Mis teised nendest asjadest arvavad? */Kõiki küsimusi küsitakse ühekaupa. Kui öeldakse, et nad ei taha olla lapsed vaid on nt noored, siis lähtume sellest edasises sõnastuses/*
3. Mis on halvad asjad lapseks/nooreks olemise juures? Miks on halb olla laps? Miks sellised asjad? Mis teised nendest asjadest arvavad?

II laste ja täiskasvanute kohustused ja õigused

4. Mis teile esimesena pähe tuleb, kui ma ütlen „laste õigused“? Mis see tähendada võiks? Mis sa arvad, millised on sinu õigused?
5. Millele teil õigus on? Millised peaksid olema laste õigused?
6. Kuidas teile tundub, kas need on erinevad täiskasvanute õigustest? Kas lapsed ja täiskasvanud on erinevad? Kuidas? Mille poolest?
 - i. Millega täiskasvanud inimesed tegelevad? Mida nad kodus teevad? Mida tööl teevad? Kas teie ka neid asju teete? Miks ei tee? Mida ei lubata teha? */abiküsimused juhuks, kui eelmine küsimus ei ole arusaadav/*
7. Mis te sellest arvate? Miks need asjad ei ole lastele lubatud. Kas see on teie arvates õige/õiglane? Kuidas võiks olla?

III Täiskasvanute ja laste suhe

8. Räägiks nüüd sellest, kuidas teile tundub, et täiskasvanud lastesse suhtuvad? Kas teile meeldib, kuidas täiskasvanud lastega käituvad? Miks? Kuidas võiks käituda?
 - b. Kas on juhtunud, et te olete saanud õpetaja peale pahaseks? Miks? mis juhtus? Kas nad selgitasid-rääkisid sulle, miks nad nii käitusid? Mis sa ise tegid?
 - c. Kas on juhtunud, et te olete saanud ema-isa peale pahaseks? Miks? mis juhtus? Kas nad selgitasid-rääkisid sulle, miks nad nii käitusid? Mis sa ise tegid?
9. Aga kuidas võõrad inimesed lastesse suhtuvad? Bussijuhid, poemüüjad, arstid, teised täiskasvanud inimesed? Tooge näiteid.
10. Mis te teete, kui näete, et keegi teiste lastega halvasti käitub?

- d. Mis te teete kui näete, et mõnele lapsele on liiga tehtud? Kas te teate, mida teha, kui mõni sõber räägib, et keegi teeb neile haiget? Tooge näiteid. Mida peaks tegema? Kes?
- e. Mis te teete kui näete, et lapsed üksteist kiusavad? Tooge näiteid
- f. Mis te teete, kui näete, et õpetaja kellegagi halvasti käitub? Tooge näiteid

IV Konkreetsed õigused

- 11. Kuidas teile tundub, kas te saate piisavalt kaasa rääkida sellistel teemadel, mis teie enda elu puudutab? Tooge näiteid? Kas see on õigustatud? Kas teid kuulatakse? Kas teid usutakse?
 - g. Mille osas/milliste asjade osas te tahaksite rohkem kaasa rääkida ja otsustada? Miks ei saa?
- 12. Millised peaksid olema õiged karistusviisid?
 - h. Kuidas peaksid vanemad lapsi karistama?

V terminid

- 13. Milline on õiglane kohtlemine?
- 14. Aga kui ma ütlen sõna „vastutus“? Kas te teate, mis on vastutus? Mis on laste vastutus?
- 15. Kui ma ütlen sõna „turvaline“, mis teile seondub? Mida saaks teha, sellest et te tunneksite ennast turvaliselt ja kaitstud?
- 16. Mis mõtted või tunded tekivad, kui ma ütlen sõna „hoolitsema“? Milliste tegevustega see seotud on? Mida täiskasvanud saavad selleks teha, et laste eest hästi hoolitseda?

VI Lõpetuseks

- 17. Mida peaksid täiskasvanud inimesed tegema selleks, et lastel oleks hea? Õpetajad? Kodused inimesed? Vanemad?
 - i. Kas te olete neid asju */vastavalt sellele, mida lapsed räägivad/* rääkinud kodus vanematele/koolis? Kui ei, siis miks mitte? Kui jah, kas teid kuulati? Mis nad selle peale ütlesid? Kas midagi muutus?

LISA 4. Infokiri lapsevanematele

Lugupeetud lapsevanem!

Anname Teile teada, et Teie laps osales täna koolis laste õiguste teemalises vestlusringis. Poliitikauuringute Keskus Praxis korraldab Riigikantsleri, Sotsiaalministeeriumi ja Õiguskantsleri Kantslei tellimusel uuringut „Laste õiguste ja vanemahariduse monitooring“. Alates märtsist täidab õiguskantsler ka lasteombudsmani ülesandeid ning sellest tulenevalt soovib pöörata tähelepanu laste ja täiskasvanute teadlikkusele lapse õiguste teemal. Seetõttu viime läbi uuringu, mille eesmärgiks on välja selgitada, milline on Eestis olukord seoses laste õigustega. Sealjuures on oluliseks uurida ka laste endi arusaamist ja seisukohti.

Uuringu raames korraldame laiaulatusliku küsitluse laste ja täiskasvanute hulgas, et välja selgitada, millised on nende kogemused, teadmised ja hoiakud seoses laste õigustega. Kuna meie sooviks on küsitleda ka lapsi, siis on oluline eelnevalt välja selgitada see, millised on tänapäeval erinevas vanuses lapsed ja kuidas nad mõtlevad. Sellepärast vestlemegi enne küsitluse tegemist erinevas vanuses lastega, et näha, kuidas nad mõtlevad laste õigustest, millist sõnavara kasutavad ning mismoodi nad mõistavad sõnu ja termineid, mida täiskasvanud kasutavad. See on vajalik selleks, et edasiseks uuringuks ette valmistada laste jaoks jõukohane ankeet.

Ühes sellises vestlusringis Teie laps koos viie klassikaaslasega osaleski. Palusime lastel rääkida sellest, millised on head ja halvad asjad lapseks olemise juures, milliseid erinevusi nad laste ja täiskasvanute vahel näevad ning sellest, kuidas tajuvad lapsed seda, kuidas täiskasvanud inimesed lastesse suhtuvad. Vestlus toimus vabas vormis Poliitikauuringute Keskuse Praxis analüütikute juhtimisel. Lapsed puudusid tunnist õpetajate nõusolekul. Edasisse uuringusse valitakse koolid ja lapsed juhuslikkuse algusel - vestlusringis osalemine ei kohusta Teid ega Teie last milleleki.

Intervjuud lindistati, et lihtsustada hiljem analüüsi, kuid laste anonüümsus ning privaatsus on täielikult tagatud. Lindistusi kasutatakse ainult uuringu ettevalmistamiseks ning kustutatakse hiljem. Laste ja koolide nimesid ei avalikustata.

Kui Teil on küsimusi uuringu kohta, oleme valmis vastama ja lisainformatsiooni jagama.

Lugupidamisega,

Marre Karu

Töö-ja sotsiaalpoliitika analüütik
Poliitikauuringute Keskus Praxis
Tornimäe 5, 10145, Tallinn
Lai 30, 51005, Tartu
e-post: marre.karu@praxis.ee
telefon: 698 8581

LISA 5. ANKEET - täiskasvanud elanikkond

LAPSE ÕIGUSED

1. Kui Te mõtlete sellele, millised lapsed üldiselt on, siis kuivõrd Te nõustute järgmiste väidetega? *KAART 1*

	Üldse ei ole nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
Lapsed ei tee pahandusi meelega, vaid oskamatusesest või teadmatusesest	1	2	3	4	5
Lapsed ei tea, mis neile kasulik on	1	2	3	4	5
Lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama	1	2	3	4	5
Lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest	1	2	3	4	5
Lapsed on taibukad	1	2	3	4	5
Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka	1	2	3	4	5
Lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed	1	2	3	4	5
Lapsed on isekad ja ei arvesta teistega	1	2	3	4	5
Lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli	1	2	3	4	5
Lastel pole austust täiskasvanute vastu	1	2	3	4	5
Lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema	1	2	3	4	5
Lapsed on õrnad ja haavatavad	1	2	3	4	5
Lapsed teevad meelega pahandust, kui nad jätta järelvalveta	1	2	3	4	5
Lapsed vajavad kaitset	1	2	3	4	5
Lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada	1	2	3	4	5
Lapsed on üdini head ja rikkumata	1	2	3	4	5

2. Kas Te olete kunagi kuulnud midagi lapse õigustest?

- 1 Jah
- 2 Ei
- 3 *Ei oska öelda*

3. Palun öelge paar märksõna, mis Teile esimesena pähe tulevad, kui mõtlete sõnapaarile "lapse õigused"
MÄRKIDA ESIMESED 2-3 MÄRKÕNA, TÄISLAUSEID PALUN MITTE KIRJUTADA

5 *Ei oska öelda*

4. Kas Te tunnete, sooviksite rohkem lapse õiguste kohta teada?

- 1 Jah
- 2 Ei → *KÜSIMUS 6*
- 3 *Ei oska öelda*

5. Milliseid järgmistest allikatest kasutaksite kõige tõenäolisemalt lapse õiguste kohta info saamiseks?

Palun nimetage kuni 3 allikat: **KAART 2. KUNI 3 VASTUST!**

- 1 Ajakirjandus
- 2 Teemaatiline kirjandus
- 3 Internet
- 4 Televisioon
- 5 Sõbrad-tuttavad
- 6 Lapsed
- 7 Kool
- 8 Lasteaed
- 9 Koolitused
- 10 Kohalik omavalitsus
- 11 Muu, täpsustage _____
- 12 *Ei oska öelda*

6. Mis eesmärgil sooviksite saada rohkem infot lapse õiguste kohta, kas selleks, et ...? **KÕIK SOBIVAD**

VASTUSED

- 1 lapsi paremini mõista
- 2 laste eest paremini seista
- 3 laste paremini kasvatada
- 4 ühiskondlikes lastega seotud aruteludes osaleda
- 5 Muu, täpsustage _____
- 6 *Ei oska öelda*

7. Nii nagu on inimõigused, on olemas ka lapse õigused. Näiteks ÜRO Lapse õiguste konventsiooni kohaselt on lapsel õigus elule, ja arengule, abile ja hoolitsusele. Täiskasvanutel on kohustus neid õiguseid tagada. Loetlen erinevaid väiteid, mis Teie arvates kuuluvad ja millised mitte lapse õiguste hulka? **IGALE REALE 1 VASTUS**

	Kuulub	Ei kuulu	<i>Ei oska öelda</i>
Lapsel on osalusõigus - õigus avaldada arvamust ja ennast väljendada	1	2	3
Lapsel on õigus vabale ajale, mida ta saab kasutada meelepäraseks tegevuseks	1	2	3
Nii nagu laps peab austama täiskasvanut, peab täiskasvanu austama ka last	1	2	3
Lapsel on õigus riigi abile, kui ta on perekonnast ilma jäänud	1	2	3
Lapsel on õigus, et vanem tema arengut toetaks	1	2	3
Lapsel, kes on lahus ühest või mõlemast vanemast, on õigus säilitada isiklikud suhted ja kontakt oma vanemaga	1	2	3
Kõigil lastel on ühesugused õigused	1	2	3

8. Järgmisena räägime laste kaasamisest ja laste arvamuse küsimisest. Palun hinnake, kuivõrd Te nõustute allpool esitatud väidetega. **KAART 1**

	Üldse ei ole nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
Lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine	1	2	3	4	5
Lapse arvamust võib küsida, kuid sellega ei pea arvestama	1	2	3	4	5
Last puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks lapse tuba, kool, riietus, vaba aeg jne) tuleb alati küsida lapse	1	2	3	4	5

arvamust					
Tervet perekonda puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks elukohavalik, puhkuseplaanid, elukorraldus, kodused reeglid jms) tuleb alati küsida lapse arvamust	1	2	3	4	5
Kui vanemad lähevad lahku, tuleb alati küsida ka lapse arvamust, kelle juures ta elada soovib	1	2	3	4	5
Lapsed peaks saama kaasa rääkida koolielu puudutavates küsimustes (nt kodukorra kehtestamine)	1	2	3	4	5
Lapsed peaksid saama kaasa rääkida kohalikus omavalitsuses lapsi puudutavates küsimustes (nt mänguväljakud, bussigraafikud, huvitegevus)	1	2	3	4	5
Lapsed peaksid saama kaasa rääkida lapsi puudutavate seaduste kujundamisel	1	2	3	4	5
Täiskasvanud panevad tänapäeval lastele liiga suure vastutuse	1	2	3	4	5

9. Õigused olla kaasatud, avaldada arvamust ja osaleda otsuste tegemisel erinevates otsustes, kuuluvad laste õiguste hulka. Mõeldes neile õigustele, palun öelge, kuivõrd nõustute järgnevate väidetega?
KAART 1

	Üldse ei ole nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei oska öelda
Selliste õiguste tõttu kaob lastel austus täiskasvanute vastu	1	2	3	4	5
Need õigused võimaldavad lastel õppida isiklikku arvamust avaldama	1	2	3	4	5
Nende õiguste abil saavad lapsed õppida vastutama oma otsuste ja tegude eest	1	2	3	4	5
Need õigused tähendavad lastele piiramatut vabaduse andmist ja täiskasvanutelt igasuguse piirangute seadmise õiguse äravõtmist	1	2	3	4	5
Selliste õiguste andmine lastele kasvatab neist aktiivsed kodanikud	1	2	3	4	5
Kui lapsed ise otsustavad, siis kaob täiskasvanutel võimalus lapsi kaitsta ja suunata	1	2	3	4	5

10. Kui Te mõtlete selle peale, milline on Teie arvates üks õige lapsevanem ja milliseid põhimõtteid tuleks laste kasvatamisel järgida, siis kuivõrd nõustute järgnevate väidetega. KAART 1

	Üldse ei ole nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei oska öelda
Lapsed peavad kuuletuma oma vanematele ja mitte vastu rääkima	1	2	3	4	5
Õige lapsevanem on lapsele nagu sõber	1	2	3	4	5
Lapsevanemad peaks laskma lastel teha kõike, mis nad tahavad	1	2	3	4	5
Lapsevanemad peaksid alati selgitama ja põhjendama oma nõudmisi lastele	1	2	3	4	5
Lapsed ja vanemad peaksid omavahel arutama perekonna otsuseid ja üksteise tundeid	1	2	3	4	5
Lastega ei ole mõtet olulistest asjadest rääkida, nad	1	2	3	4	5

ei saa nagunii aru					
Lapsed kasvavad ise, pole vaja neid kasvatada	1	2	3	4	5
Vanuse kasvades tuleks lapsele anda rohkem otsustusõigust	1	2	3	4	5

11. Mis te arvate, kui vanalt Teie arvates on lapsed valmis selleks, et ... VASTUS KIRJUTADA JOONELE TÄIS-AATATENA

hoida oma tuba korras ja puhtana?	_____ aastasel	Ei oska öelda
sõita üksinda ühistranspordis	_____ aastasel	Ei oska öelda
Vajadusel hoida oma nooremaid õdesid-vendi	_____ aastasel	Ei oska öelda
jääda üksi koju	_____ aastasel	Ei oska öelda
alustada seksuaalelu	_____ aastasel	Ei oska öelda
abielluda	_____ aastasel	Ei oska öelda

12. Kujutlege, et Te märkate mõne lapse puhul märke, mis võivad viidata sellele, et laps on hädas ja vajab abi. Kirjeldame erinevaid olukordi.

12A. Hinnake palun, kas Te räägiksite või teataksite kellelegi sellistes olukordades olevatest lastest.

KAART 3

12B. Kellele Te räägiksite või teataksite? KAART 3

	12A Kas teataks					12B Kellele teataks?								Muu, täpsustage	Ei oska öelda
	Teataksin	Pigem teataksin	Pigem ei teataks	Kindlasti ei teataks	Ei oska öelda	Lapse vanemad	Lapse vanavanemad või muud sugulased	Õpetaja või lasteaiakasvataja	Lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja	Politsei	Arst, perearst, lastearst	Psühholoog, psühhiaater			
1 Üksi kaubanduskeskuses või tänaval nuttev laps	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
2 Laps on pidevalt räpane ja tundub olevat hooletusse jäetud	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
3 Naabrite juurest kostub pidevalt asjade loopimist, karjumist ja nuttu. Peres on ka lapsed	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
4 Laps on pelglik, kardab täiskasvanuid justkui need tahaks talle haiget teha	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
5 Laps räägib, et tal ei ole kodus süüa ja on näljane	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
6 Laps hulgub öösiti üksi väljas	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
7 Laps kerjab tänaval	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
8 Teile tundub, et laps tegeleb enesevigastamisega	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
9 Teised lapsed kiusavad last	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	

pidevalt															
10 Lapse vanemad kohtlevad last Teie arvates liiga julmalt	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
11 Lapsel on tõsised terviseprobleemid ja ta ei saa vajalikku arstiabi	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
12 Vanemad on kolinud ära ja lapse üksi jätnud	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
13 Lapse vanematel on sõltuvusprobleemid	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	6	7	8	9	

13. Kas Te olete kunagi näinud last, kes on olnud mõnes eelpool kirjeldatud olukorras?

- 1 Jah
- 2 Ei → KÜSIMUS 16
- 3 Ei oska öelda, ei mäleta → KÜSIMUS 16

14. Millises nimetatud olukorras see laps oli? **KAART 4**

MÄRKIGE SOBIVAIM NUMBER KÜSIMUS 12) NIMEKIRJAST

15. Kas Te teatasite kellelegi?

- 1 Jah
- 2 Ei
- 3 Ei oska öelda, ei mäleta

16. Lapse õiguste tagamisega tegelevad Eestis erinevad institutsioonid ja isikud. Kuivõrd teadlikuks Te end nende institutsioonide tegevusest seoses lapse õiguste tagamisega peate? **KAART 5**

	Ei tea üldse	Tean vähe	Tean mõnevõrra	Tean piisavalt	Ei oska öelda
Lastekaitsetöötajad	1	2	3	4	5
Riigikogu	1	2	3	4	5
Sotsiaalministeerium					
Lasteombudsman	1	2	3	4	5
Lastekaitseorganisatsioonid	1	2	3	4	5
Lasteabitelefoni 116111	1	2	3	4	5

17. Kujutage olukorda, kus lapse vanemad lähevad lahku. Kelle juurde peaks Teie arvates jääma laps elama?

- 1 Pigem ema juurde
- 2 Pigem isa juurde
- 3 Osa aega ema, osa aega isa juures
- 4 Selle vanema juurde, kelle juures laps soovib elada
- 5 Sõltuvalt olukorrast
- 6 Ei oska öelda

18. Kas lapsevanemal, kelle juurde laps jääb, on Teie arvates õigus takistada või piirata oma lapse suhtlemist teise, eemal elava vanemaga?

- 1 Jah, igal juhul on õigus takistada või piirata
- 2 Jah, kui ta otsustab, et see ei mõju lapsele hästi
- 3 Ei ole mingil juhul õigus takistada või piirata
- 4 Ei oska öelda

19. Kuivõrd Te nõustute järgmiste väidetega. **KAART 1**

	Ei ole üldse	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei oska

	nõus				öelda
Iga lapsevanem peaks ise teadma, milline on õige viis lapsi kasvatada	1	2	3	4	5
Sõnakuulmatud laps näitab, et lapsevanem ei tule oma tööga toime	1	2	3	4	5
See on iga lapsevanema enda asi, kuidas ta oma last kohtleb	1	2	3	4	5
Iga lapsevanem peaks ise oma laste kasvatamisega seotud probleemidega toime tulema	1	2	3	4	5
Lastel on oma pere juures kõige parem, isegi kui perel on tõsised probleemid (alkoholism, narkootikumid jms)	1	2	3	4	5
Teise perekonna probleemidest teatamine lastekaitsetöötajale ei ole lubatud, kuna see rikub inimeste privaatsust	1	2	3	4	5
Iga inimese kohustus on teatada politseile, sotsiaaltöötajale või mõnele teisele abi andvale asutusele abi vajavast lapsest	1	2	3	4	5

20. Mõelge kõigi oma pereliikmete ja igapäevaelu peale. Kuidas Teie hinnangul Teie pere liikmed omavahel läbi saavad?

- 1 väga hästi
- 2 pigem hästi
- 3 pigem halvasti
- 4 väga halvasti
- 5 mul ei ole peret → JÄRGMINE KÜSIMUSTEPLOKK
- 6 Ei oska öelda

21. Kas Teil on lapsi? Võtke arvesse ka oma lapsed, kes on täiskasvanud; lapsed, kes ei ela Teiega koos ning abikaasa või elukaaslase lapsed, kes elavad teiega koos.

- 1 Jah
- 2 Ei → JÄRGMINE KÜSIMUSTEPLOKK

22. Kui vanad Teie lapsed on? KIRJUTAGE PALUN LASTE VANUSED

1. laps	2. laps	3. laps	4. laps	5. laps	6. laps	7. laps	8. laps
_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____	_____
aastane	aastane	aastane	aastane	aastane	aastane	aastane	Aastane

KUI EI OLE ALAEALISI LAPSI (0-17 AASTASEID) → JÄRGMINE KÜSIMUSTEPLOKK

KÜSIMUSED LAPSEVANEMATELE

EDASI VAATLEME AINULT ÜHTE LAST. KUI ON MITU LAST, SIIS INTERVJUEERIJA VALIB VÄLJA LAPSE, KELLE KOHTA VASTAJA EDASI VASTAB, JÄRGMISELT:

1. KUI MÕNI LAPSI ON VANUSES 10-17 AASTAT, VALIGE VÄLJA NENDEST KÕIGE NOOREM.
2. KUI KÕIK PERE LAPSED ON NOOREMAD KUI 10 AASTASED, SIIS VALIGE VÄLJA KÕIGE VANEM.
3. KUI MÕNI LAPSI ON VANUSES 10-17 JA MÕNI NOOREM KUI 10 AASTAT, SIIS VALIGE VÄLJA KÕIGE NOOREM LAPSI VANUSES 10-17.

ARVESTADA KÕIKI LAPSI, KA NEID, KES EI OLE VASTAJA BIOLOOGILISED LAPSED, KUID KES ELAVAD TEMAGA ÜHES LEIBKONNAS.

KIRJUTAGE SELLE LAPSE VANUS JÄRGMISE KÜSIMUSE VASTUSEKS.

23. Kuna Teil on mitu last, kes võivad olla väga erinevad ja kellega suhted võivad Teil olla väga erinevad, siis edasised küsimused küsime ainult ühe lapse kohta. Mõelge nüüd edasi sellele lapsele, kes on

_____ aastane KIRJUTAGE LAPSE VANUS VASTAVALT REEGLILE

24. Kas ta on poiss või tüdruk?

- 1 Poiss
- 2 Tüdruk

25. Kui sageli Te tunnete, et Teil ei ole lapse jaoks piisavalt aega?

- 1 Mitte kunagi
- 2 Harva
- 3 Sageli
- 4 Pidevalt
- 5 Ei oska öelda

26. Kui sageli võtate vabal ajal koos lapsega midagi toredate ette, näiteks käite kinos, jalutate, matkate, meisterdate ja mängite koos, külastate sugulasi, teete koos sporti? **KAART 6**

- 1 Peaaegu iga päev
- 2 vähemalt paar korda nädalas
- 3 Vähemalt kord nädalas
- 4 Vähemalt kord kuus
- 5 Harvem kui kord kuus
- 6 Mitte kunagi
- 7 Ei oska öelda

27. Mõelge viimase kuu aja peale ning ikka sellele lapsele, kelle osas me kokku leppisime. Kas ja kui sageli on Teil viimase kuu aja jooksul tulnud ette järgmist? **KAART 6**

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvem	Mitte kunagi	Ei oska öelda
Räägime lapsega sellest, kuidas tal koolis või lasteaias läheb	1	2	3	4	5	6	7
Räägime lapsega ühiskonnas toimuvast	1	2	3	4	5	6	7
Arutame telesaateid, filme või raamatuid	1	2	3	4	5	6	7
Räägin lapsele oma päevast ja tegemistest	1	2	3	4	5	6	7
Ajame niisama juttu	1	2	3	4	5	6	7
Vaidleme, sest oleme eriarvamusel	1	2	3	4	5	6	7
Tülitseme	1	2	3	4	5	6	7
Kiidan last	1	2	3	4	5	6	7

28. Kas Te olete kohtunud oma lapse sõpradega?

- 1 Jah, kõigi sõpradega
- 2 Jah, suurema osa sõpradega
- 3 Jah, mõne sõbraga
- 4 Ei ole kohtunud
- 5 Lapsel pole sõpru
- 6 Ei oska öelda

29. Mõelge oma lapse vaba aja peale, kui ta ei käi koolis või lasteaias ega tegele õppimisega. Kuivõrd te nõustute järgmiste väidetega? **KAART 1**

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
Laps peaks kulutama oma vaba aja ennekõike arendavate tegevuste peale	1	2	3	4	5
Lapse vaba aeg on mängimiseks või sõpradega koos olemiseks	1	2	3	4	5
Laps ei tohiks vabal ajal lihtsalt laiselda	1	2	3	4	5
Mida rohkem hobisid ja huviringe lapsel on, seda parem	1	2	3	4	5
Laps peaks saama ise otsustada, mida ta oma vaba ajaga teeb	1	2	3	4	5
Vanemad peaksid otsustama, millega laps vabal ajal tegeleb	1	2	3	4	5

VASTAVAD 3-AASTASTE JA VANEMATE LASTE VANEMAD (VT KÜS 23):

30. Kui mõtlete oma lapse vaba aja peale, siis kuivõrd Te nõustute järgmiste väidetega? **KAART 1**

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	Ei käi koolis	<i>Ei oska öelda</i>
Lapsel on liiga palju õppida	1	2	3	4	5	6
Laps on liialt hõivatud huvialaringide või trennidega	1	2	3	4		6
Laps on sageli väsinud	1	2	3	4		6
Lapsel on piisavalt vaba aega	1	2	3	4		6
Lapsel on liialt palju vaba aega	1	2	3	4		6

VASTAVAD KÕIK LAPSEVANEMAD:

31. Kas Teie lapsel on kodus koht, kus ta saab rahulikult omaette olla ja näiteks lugeda või õppida?

- 1 Jah
- 2 Ei
- 3 *Ei oska öelda*

32. Kui hea meelega Teie laps käib koolis, lasteaias või lastesõimes?

- 1 Väga hea meelega
- 2 Üsna hea meelega
- 3 Pigem vastumeelselt
- 4 Väga vastumeelselt
- 5 Ei käi koolis, lasteaias ega lastesõimes
- 6 *Ei oska öelda*

33. Mida Te teete, kui Teie laps ei kuula sõna või ei käitu nii nagu ma soovin? Nimetage kuni 3 varianti, mida kasutate kõige sagedamini. **KAART 7. KUNI 3 VASTUST!**

- 1 Ma ei tee midagi, laps nagunii ei kuula mind
- 2 Pahandan
- 3 Keelan

- 4 Suunan ja julgustan last õigesti käituma
- 5 Saadan lapse nurka või mõnda eraldatud kohta järele mõtlema
- 6 Ähvardan last vitsa või rihmaga
- 7 Annan vitsa või rihma
- 8 Annan laksu
- 9 Tutistan
- 10 Keelan ära mõne privileegi (näiteks, arvuti, televiisori, maiustused, taskuraha)
- 11 Panen lapse koduaresti, ei luba väljas käia
- 12 Väljendan pettumust ja nõrdimust
- 13 Tuletan talle meelde reegleid
- 14 Selgitan, miks ta käitumine ei olnud õige
- 15 Karistuseks ei pööra lapsele tähelepanu ja ei räägi temaga
- 16 Käsin karistuseks teha koduseid töid (nt koristada, nõusid pesta)
- 17 *Ei oska öelda*

34. Mõned inimesed peavad laste füüsilist karistamist oluliseks ja mõjusaks kasvatusmeetodiks, teised mitte. Kuivõrd Teie nõustute järgmiste väidetega. **KAART 1**

	Ei ole üldse nõus	Pigem ei ole nõus	Pigem nõus	Täiesti nõus	<i>Ei oska öelda</i>
Teatud olukordades on laste füüsiline karistamine vajalik ja õigustatud kasvatusvahend	1	2	3	4	5
Teatud olukordades on laste füüsiline karistamine mõistetu	1	2	3	4	5
Teatud olukordades on probleemide lahendamine füüsiliselt täiskasvanute vahel mõistetu	1	2	3	4	5
Laste füüsiline karistamine on vägivald, mitte kasvatusmeetod	1	2	3	4	5

35. Mõeldes viimasele aastale, siis kuivõrd sageli olete kogunud lapsevanemana olukordi, kus ... **KAART 8**

	Mitte kunagi	Harva	Mõnikord	Sageli	<i>Ei oska öelda</i>
tunnete, et vajaksite lapsevanemana nõu ja abi, ent ei tea, kuhu või kelle poole pöörduda	1	2	3	4	5
tunnete, et vajaksite lapsevanemana nõu ja abi, kuid ei söanda kellegi poole pöörduda	1	2	3	4	5

36. Kui sageli olete lapse kasvatamise osas, näiteks distsiplineerimise, arendamise, toitumise, hügieeni ja suhete osas nõu ja abi saamiseks kasutanud järgmisi viise? **KAART 8**

	Mitte kunagi	Harva	Mõnikord	Sageli	<i>Ei oska öelda</i>
Küsinud nõu oma lähedaste käest	1	2	3	4	5
Pöördunud pere- või lastearsti poole	1	2	3	4	5
Pöördunud psühholoogi või psühhiaatri poole	1	2	3	4	5
Käinud lapse kasvatamisega seotud koolitusel (nt loengud	1	2	3	4	5

koolides ja lasteaedades, vanemahariduse koolitusel)					
Lugenud temaatilist kirjandust (pereajakirju, lapse kasvatamise raamatuid, õpikuid)	1	2	3	4	5
Esitanud oma küsimuse internetinõustamise portaalidesse, kus saab küsida nõu professionaalilt (arstilt, psühholoogilt, lastekaitsetöötajalt)	1	2	3	4	5
Lugenud internetifoorumeid	1	2	3	4	5
Küsinud nõu lapse kasvataja ja õpetaja käest	1	2	3	4	5
Õppinud telesaadetest	1	2	3	4	5

37. Milliseks Te hindate oma teadmisi järgnevates lapse kasvatamisega seotud valdkondades? **KAART 9**

	Teadmised puuduvad	Vähe teadmisi	Üsna head teadmised	Väga head teadmised	<i>Ei oska öelda</i>
Lapse tervisega seonduv	1	2	3	4	5
Lapse tervislik toitumine	1	2	3	4	5
Lapse füüsiline koormus ja areng	1	2	3	4	5
Lapse emotsionaalne ja sotsiaalne areng	1	2	3	4	5
Lapse arendamine	1	2	3	4	5
Konfliktide lahendamine	1	2	3	4	5
Stressi maandamine	1	2	3	4	5
Distsiplineerimine ja lapse korrale kutsumine	1	2	3	4	5
Jonniva lapse rahustamine	1	2	3	4	5
Solvunud lapse lepitamine	1	2	3	4	5
Lapse magama panemine	1	2	3	4	5

38. Kuidas soovitaksite oma lapsel reageerida, kui teda koolikaaslane korduvalt kiusaks? **KAART 10**

- 1 Soovitaksin kiusaja füüsilist jõudu kasutades paika panna
- 2 Soovitaksin kiusajale öelda, et ta lõpetaks
- 3 Soovitaksin lapsel õpetajale rääkida
- 4 Soovitaksin lapsel samaga vastata (ehk vastu kiusata)
- 5 Soovitaksin mitte välja teha
- 6 *Ei oska öelda*

39. Kui sageli olete tundnud viimase aasta jooksul, et **KAART 8**

	Mitte kunagi	Sageli	Mõnikord	Harva	<i>Ei oska öelda</i>
olete stressis	1	2	3	4	5
olete kurb	1	2	3	4	5
olete masenduses	1	2	3	4	5
vajaksite rohkem kellegi abi ja tuge	1	2	3	4	5
olete rahul oma eluga	1	2	3	4	5
rõõmustate oma laste üle	1	2	3	4	5
lapsevanemaks olemise roll käib ülejäu	1	2	3	4	5
vajaksite rohkem aega iseendale	1	2	3	4	5

TAUSTTEAVE (Turu-Uuringute Omnibussi taustaküsimused)

Omnibuss 03/2012 - Turu-uuringute AS

4. TAUSTTEAVE

1. Sugu:

- 1 Mees
- 2 Naine

2. Vanus: _____ täisaastat

3. Teie rahvus:

- 1 Eestlane
- 2 Muu

4. Teie põhiline suhtluskeel Eestis:

- 1 Eesti → KÜS. 6
- 2 Vene
- 3 Muu

JUHUL, KUI VASTAJA PÕHILINE SUHTLUSKEEL POLE EESTI KEEL (K4=2 VÕI 3), SIIS KÜSIGE K5

5. Milline on Teie eesti keele oskus? ÜKS VASTUS.

- 1 Saan hästi aru, räägin vabalt
- 2 Saan aru, räägin veidi
- 3 Veidi saan aru, ise ei räägi
- 4 Ma ei saa aru ega räägi

6. Teie kodakondsus:

- 1 Eesti
- 2 Muu EL riik
- 3 Venemaa
- 4 Muu riik
- 5 Kodakondsuseta

7. Teie haridustase: KAART T1.

- 1 alg- või põhiharidus
- 2 kutseharidus ilma keskhariduseta
- 3 kesk- või keskeriharidus, s.h kutseharidus
- 4 kõrgharidus

8. Kas Te olete ...

- 1 abielus / vabaabielus
- 2 lahutatud / elate lahus
- 3 lesk
- 4 vallaline

9. Leibkonna koosseis: LEIBKONNAKS NIMETATAKSE ÜHEL AADRESSIL ELAVAT JA ÜHISELT RAHALISI RESSURSSSE KASUTAVAT INIMESTE RÜHMA

- 1 üksik
- 2 abielus / vabaabielus, lasteta
- 3 täiskasvanutest koosnev perekond (kõik liikmed 18-a. või vanemad)
- 4 perekond alla 18-a. lastega

10. Leibkonnas on Teiega kokku _____ inimest

11. Alla 18-a. kodus elavate laste arv: _____ last (kui KODUS ei ela lapsi, märkige 0)

Leibkonnas elavate alla 18-a. laste vanus(ed) täisaastates: _____

12. Mitu teie leibkonna liiget töötavad?

_____ liiget

13. Kas Te ise olete: KAART T2.

- 1 töötav
- 2 töötav (üli)õpilane
- 3 töötav pensionär
- 4 töötu, tööd otsiv
- 5 (üli)õpilane
- 6 (töövõimetus)pensionär
- 7 lapsehoolduspuhkusel olija
- 8 muudel põhjustel mittetöötav (sh kodune)

KUI VASTAJA ISE TÖÖTAB (K13, VAR. 1-3): KAART T3.

14. Kas Te olete ...?

- 1 vabakutseline, FIE
- 2 eraettevõtja (kuni 10 töötajat)
- 3 eraettevõtja (üle 10 töötajat)
- 4 talunik
- 5 palgatöötaja eraettevõttes
- 6 palgatöötaja riigi- või kohaliku omavalitsuse asutuses

15. Teie ametikoht: KAART T4.

- 1 asutuse, ettevõtte tippjuht, keskastme juht
- 2 tippspetsialist
- 3 keskastme või abispetsialist
- 4 kontoriaametnik
- 5 isiku- või klienditeenindaja
- 6 oskustööline
- 7 seadme- või masina- operaator, mootorsõiduki juht
- 8 lihttööline
- 9 muu, mis?

16. Kuidas te olete rahul oma praeguse töökohaga? Hinnake 5-pallisel skaalal, kus 5= väga rahul ja 1=üldse mitte rahul.

- 1 üldse mitte rahul
- 2
- 3
- 4
- 5 väga rahul
- 6 ei oska öelda

Omnibuss 03/2012 - Turu-uuringute AS

KÜSIDA KÕIGILT:

17. Isiklik keskmine netosissetulek kuus (ilma tulumaksuta) K. T5.

- 1 Kuni 200 € (kuni 3129 krooni)
- 2 201 - 300 € (3145 - 4694 krooni)
- 3 301 - 400 € (4710 - 6259 krooni)
- 4 401 - 500 € (6274 - 7823 krooni)
- 5 501 - 650 € (7839 - 10170 krooni)
- 6 651 - 800 € (10186 - 12517 krooni)
- 7 Üle 800 € (üle 12 517 krooni)
- 8 Sissetulekut ei ole
- 9 Keeldub avaldamast

18. Leibkonna keskmine netosissetulek KOKKU. Palun arvestage nii töötasu kui ka kõiki toetusi, stipendiume, pensione ja muid regulaarseid sissetulekuid KAART T6.

- 1 Kuni 300 € (kuni 4694 krooni)
- 2 301 - 400 € (4710 - 6259 krooni)
- 3 401 - 500 € (6274 - 7823 krooni)
- 4 501 - 650 € (7839 - 10170 krooni)
- 5 651 - 800 € (10186 - 12517 krooni)
- 6 801 - 1000 € (12533 - 15646 kr)
- 7 1001 - 1300 € (15662 - 20341 kr)
- 8 1301 - 1600 € (20 356 - 25 035 kr)
- 9 Üle 1600 € (üle 25 035)
- 10 Keeldub avaldamast
- 11 Ei oska öelda

19. Leibkonna keskmine netosissetulek kuus ühe leibkonnaliikme kohta K. T7.

- 1 Kuni 200 € (kuni 3129 krooni)
- 2 201 - 300 € (3145 - 4694 krooni)
- 3 301 - 400 € (4710 - 6259 krooni)
- 4 401 - 500 € (6274 - 7823 krooni)
- 5 501 - 650 € (7839 - 10 170 krooni)
- 6 651 - 800 € (10 186 - 12 517 kr)
- 7 Üle 800 € (üle 12 517 krooni)
- 8 Keeldub avaldamast
- 9 Ei oska öelda

20. Kas Teie (Teie leibkonna) kasutuses on ... :

VÕIB MITU VASTUST!

- 1 auto
- 2 suvila, suvekodu
- 3 lauatelefon

21. Kas Teie isiklikult kasutate ...

ÜKS VASTUS IGALE REALE

	Jah	Ei
lauaarvutit	1	2
sülearvutit	1	2
tahvelarvutit	1	2
nutitelefonit	1	2

22. Kas te kasutate internetti?

- 1 Jah
- 2 Ei

KÜSIMUSED 23 KUNI 26 VASTAVAD NEED, KES KASUTAVAD INTERNETTI (KÜS 22 V.1): VÕIMALIK MITU VASTUST.

23. Kas Te kasutate internetti ...

- 1 kodus
- 2 tööl/ koolis
- 3 mujal

24. Kas Te kasutate internetti ...

ÜKS VASTUS IGALE REALE

	Jah	Ei
mobiiltelefoniga	1	2
arvutis nn netipulgaga (3G USB modem)	1	2

25. Kui sageli te kasutate internetti, kas.. ÜKS VASTUS!

- 1 iga päev
- 2 vähemalt kord nädalas
- 3 vähemalt kord kuus
- 4 harvemini

KUI KASUTAB INTERNETTI IGA PÄEV (KÜSIMUS 25 V.1):

26. Mitu tundi päevas te keskmiselt internetti kasutate? MÄRKIGE TÄISARV

_____ TUNDI

VASTAVAD KÕIK:

27. Millisest ostukohast Te peamiselt oma igapäevased ostud teete? KAART T8. ÜKS VASTUS!

_____ /üks kood kaardilt/

28. Kas Teie olete peres see isik, kes põhiliselt otsustab igapäevaseid sisseoste ja majapidamisküsimusi?

- 1 Jah
- 2 Ei
- 3 Võrdselt

29. Kas Teie olete peres suurima sissetulekuga isik?

- 1 Jah, või võrdselt
- 2 Ei

30. Teie elamutüüp:

- 1 Ühepereelamu
- 2 Väiksem kortermaja (kuni 12 korterit)
- 3 Suurem kortermaja

31. Millist transpordivahendit peamiselt kasutate pikemate vahemaade läbimiseks, kas...

- 1 autot
- 2 ühistransporti

32. Kas Te olete nõus aeg-ajalt vastama e-maili teel saadetud ankeetidele

- 1 Jah → MEILIAADRESS KIRJUTADA MEILIAADRESSIDE LEHELE
- 2 Ei
- 3 Vastaja on juba liitunud Turu-uuringute AS veebipaneeliga

33. Intervjuu lõpp:

_____ tund _____ min

1

LISA 6. ANKEET (4.-7. klassile)

Lapse õiguste ja vanemluse monitooring laste küsitlus

Hea uuringus osaleja! Viime läbi küsitluse, et teada saada, mida lapsed arvavad lapse õigustest ja millised on nende suhted oma vanematega. Uuringus osalevad koolid ja klassid on valitud juhuslikult kõigi Eesti koolide hulgast. Kokku küsitleme 1000 last üle terve Eesti. **Küsitlus on anonüümne** - me ei küsi su nime ega su täpset elukohta. Analüüsime kõigi laste vastuseid koos ja keegi ei saa teada, kuidas sina vastasid. **Küsimustel ei ole õigeid ja valesid vastuseid - märgi vastus just nii nagu sina arvad.**

Küsimustele vastamine on lihtne. Enamiku küsimuste puhul tõmba sobiva vastusevariandi ees olevale numbrile ring ümber. Mõnele küsimusele saad kirjutada vastuse ka ise.

Loe küsimused hoolega läbi ja mõtle hoolega, mida küsitakse. Pööra tähelepanu ka sellele, et mõned küsimused on ainult **viimase kuu või viimase aasta kohta**. Sellistel juhtudel meenutada, mis on toimunud viimase 30 päeva jooksul või alates eelmise aasta kevadest.

Kui sa ei saa mõnest küsimusest täpselt aru, võid küsida abi küsitluse läbiviijalt.

Küsitluse on tellinud Õiguskantsleri Kantselei koos Sotsiaalministeeriumiga ja selle viib läbi Poliitikauuringute Keskus Praxis. Aitäh sulle ausate vastuste eest! Alustame!

1. **Kas sa oled poiss või tüdruk?** Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

1. tüdruk
2. poiss

2. **Kui vana sa oled?** Kirjuta numbriga enda vanus joonele.

_____ aastane

3. **Kus sa elad?** Kui sa elad linnas, palun kirjuta joonele linna nimi. Kui elad maal, kirjuta asula või valla nimi.

Linna või asula nimi _____

LAPSE ÕIGUSED

4. **Kas sa oled kunagi kuulnud midagi lapse õigustest?** Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

1. Jah
2. Ei

5. **Kirjuta palun kuni kolm asja, mis sulle esimesena pähe tulevad, kui mõtled sõnapaarile "lapse õigused".**

1. _____
2. _____
3. _____

6. **Erinevad inimesed suhtuvad lastesse ja lapsepõlve erinevalt. Millised on lapsed sinu arvates? Märki iga väite kohta, kui võrd sa selle väitega nõustud ja tõmba sobiva vastuse numbrile ringi ümber.**

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus
1. Lapsed ei tee pahandusi meelega, vaid oskamatuses või teadmatusest	4	3	2	1
2. Lapsed ei tea, mis neile kasulik on	4	3	2	1
3. Lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama	4	3	2	1
4. Lapsed on taibukad ja targad	4	3	2	1
5. Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka	4	3	2	1
6. Lapsed on isekad ja ei arvesta teistega	4	3	2	1
7. Lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli	4	3	2	1
8. Lastel pole austust täiskasvanute vastu	4	3	2	1
9. Lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema	4	3	2	1
10. Lapsed teevad meelega pahandust, kui nad jätta järelvalveta	4	3	2	1
11. Lapsed vajavad kaitset	4	3	2	1
12. Lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada	4	3	2	1

7. **Kui Sa mõtled erinevatele teemadele, mis Sinu elu puudutavad, siis kui sageli saad Sa enda arvates nendes küsimustes kaasa rääkida? Märki palun enda kogemus iga näite puhul. Kui mõnda asja ei ole sinuga kunagi juhtunud, siis märki vastus kõige viimasesse veergu (Ma pole selle teemaga kokku puutunud).**

	Saan alati kaasa rääkida	Saan enamasti kaasa rääkida	Enamasti ei saa kaasa rääkida	Ei saa kunagi kaasa rääkida	Ma pole selle teemaga kokku puutunud
1. Mida oma vaba ajaga teha	5	4	3	2	1
2. Millistes trennides, ringides käin	5	4	3	2	1
3. Kooli valik või vahetus	5	4	3	2	1
4. Milliseid riideid ma kannan	5	4	3	2	1
5. Oma toa kujundamine ja sisustamine	5	4	3	2	1
6. Pere puhkuseplaanide tegemine	5	4	3	2	1
7. Mida kodus süüa	5	4	3	2	1
8. Koduste reeglite kehtestamine	5	4	3	2	1
9. Kooli reeglite kehtestamine	5	4	3	2	1
10. Kooli ürituste korraldamine	5	4	3	2	1
11. Koolitoidu valik	5	4	3	2	1
12. Koduste ülesannete hulk	5	4	3	2	1
13. Kohad, kus lapsed saavad vaba aega veeta (nt mänguväljakud, noortekeskused jm vaba aja veetmise kohtade loomine ja kujundamine)?	5	4	3	2	1
14. Et bussid sõidaksid mulle sobival kellaegadel	5	4	3	2	1
15. Lapsi puudutavate seaduste	5	4	3	2	1

tegemine					
----------	--	--	--	--	--

8. Kas sulle meenub veel mõni teema või olukord, kus sa tundsid, et täiskasvanud oleks võinud sinu arvamust küsida, aga ei küsinud? Kui meenub, siis kirjuta siia lühidalt, mis olukord see oli.

9. Kui sa mõtled laste käest arvamuse küsimise peale, siis kuivõrd sa nõustud nende väidetega? Tõmba igas reas ühe sobiva vastusevariandi numbri ümber ring.

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus
1. Lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine	4	3	2	1
2. Lapse arvamust võib küsida, kuid sellega ei pea arvestama	4	3	2	1
3. Last puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks lapse tuba, kool, riietus, vaba aeg jne) tuleb alati küsida lapse arvamust	4	3	2	1
4. Tervet perekonda puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks elukohavalik, puhkuseplaanid, elukorraldus, kodused reeglid) tuleb alati küsida lapse arvamust	4	3	2	1
5. Kui vanemad lähevad lahku, tuleb alati küsida ka lapse arvamust, kelle juures ta elada soovib	4	3	2	1
6. Lapsed peaks saama kaasa rääkida koolielu puudutavates küsimustes (nt kooli kodukorra kehtestamine)	4	3	2	1
7. Lapsed peaksid saama kaasa rääkida nende ümber toimuva elu küsimustes (näiteks mänguväljakute ehitamine, bussigraafikud, huvitegevus)	4	3	2	1
8. Poliitikud peaksid küsima laste arvamust enne, kui nad teevad lapsi puudutavaid otsuseid	4	3	2	1

10. Mis sa arvad, millisest vanusest alates on lapsed või noored valmis selleks, et ... Märki igale reale sinu arvates sobiv vanus

Laps on valmis selleks, et:

1. hoida oma tuba korras	_____ aastaselt
2. sõita üksinda ühistranspordis (bussis, rongis, trammis, trollis)	_____ aastaselt
3. vajadusel hoida oma nooremaid õdesid-vendi	_____ aastaselt
4. jääda üksi paariks tunniks koju	_____ aastaselt
5. abielluda	_____ aastaselt
6. käia õhtul peale kella 23 ilma täiskasvanuteta väljas	_____ aastaselt
7. kolida üksi elama	_____ aastaselt
8. osaleda valimistel	_____ aastaselt
9. võtta laenu	_____ aastaselt
10. käia üksinda perearsti juures	_____ aastaselt
11. hakata kasutama Internetti	_____ aastaselt
12. elada kodus pikemat aega ilma täiskasvanuteta (kui ema või isa töötavad näiteks välismaal)	_____ aastaselt

11. Mida sa teeksid, kui näed mõnda last, kes on tõsiselt hädas ja sulle tundub, et tal oleks abi vaja? Vali kõik sulle sobivad variandid.

1. ei teeks midagi
 2. räägiksin selle lapsega
 3. räägiksin oma vanematega
 4. räägiksin õpetajaga või mõne teise täiskasvanuga
 5. teeksin midagi muud, pöörduksin kellegi teise poole (kirjuta, mida teeksid või kelle poole pöörduksid)
-

12. Kas sinuga on viimase aasta (12 kuu) jooksul juhtunud midagi allpool loetletust? Ära kirjuta asju, mis on juhtunud sinuga ammu. Mõtle viimase aasta peale (2011. aasta kevadest kuni praeguseni). Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pidevalt juhtub	Mõned korrad	Ühe korra	Ei ole juhtunud
1. Sinult on vägivaldaga ähvardades nõutud raha või midagi muud (nt kella, riideid, telefoni)?	4	3	2	1
2. Keegi on sind nii kõvasti löönud või vigastanud nii, et sa vajasis arstiabi?	4	3	2	1
3. Sinult on viimase aasta jooksul midagi varastatud (nt raamat, raha, telefon, spordivarustus, jalgratas)?	4	3	2	1
4. Sa oled kodus näinud pealt vägivalda (kuigi sulle keegi haiget ei teinud)	4	3	2	1
5. Sind on koolis kiusatud (narritud, alandatud, alavääristatud või kaaslaste poolt ignoreeritud)?	4	3	2	1
6. Sind on koolis kaaslaste poolt löödud?				
7. Oled tundnud koolis, et õpetajad käituvad sinuga ebaõiglaselt (nt ei kohtle teiste lastega võrreldes õiglaselt, on pannud hindeid ebaõiglaselt)?	4	3	2	1
8. Sa oled puudunud koolist, sest kartsid teiste laste kiusamist?	4	3	2	1
9. Sa oled puudunud koolist, sest kartsid õpetajapoolset halba kohtlemist?	4	3	2	1

13. Kui Sul on juhtunud või peaks juhtuma mõni eelmises küsimuses loetletud olukord, kelle poole pöörduksid esmalt abi saamiseks? Kirjuta kuni kolm inimest või asutust.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

SINU PEREKOND

14. Mitu inimest elab koos sinuga sinu kodus? Palun kirjuta number joonele

Minu kodus elan mina ja peale minu veel _____ inimest.

15. Kellega koos sa elad? Tõmba ring ümber kõigi nende inimeste, kes elavad sinuga koos ühes kodus. Õdede ja vendade alla märgi ka poolõed ja-vennad või kasuõed ja-vennad, kes sinuga koos elavad. Kirjuta ka, mitu õde või venda sinuga koos elab.

1. Ema
2. Isa
3. Kasuema/võõrasema/isa elukaaslane
4. Kasuisa/võõrasisa/ema elukaaslane
5. õde või õed Mitu õde? _____
6. vend või vennad Mitu venda? _____
7. Vanaema
8. Vanaisa
9. Veel mõni inimene (palun kirjuta, kes see on) _____
10. Ma elan lastekodus/asenduskodus

16. Mis keeles räägitakse sinu kodus kõige sagedamini? Tõmba ring ümber sobiva numbri

1. eesti keeles
2. vene keeles
3. mõnes muus keeles (täpsusta, mis keeles) _____

17. Kas ja kus riigis su vanemad töötavad? Kui nad töötavad nii Eestis kui välismaal, märgi mõlemad variandid ära. Välismaal töötamisena ära arvesta seda, kui nad käivad välismaal mõnikord tööreisidel. Tõmba sobiva vastusenumbrile ring ümber.

	Töötab Eestis	Töötab välismaal/ Käib välismaal tööl	Ta ei töötagi praegu	Ma ei tea	Sellist inimest minu peres ei ole
1. Ema	4	3	2	1	0
2. Kasuema	4	3	2	1	0
3. Isa	4	3	2	1	0
4. Kasuisa	4	3	2	1	0

18. Kas sul on ema või isa, kes elab kusagil mujal, mitte koos sinuga? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

1. ei
2. jah

Kui sa vastasid „ei“, siis jäta järgmised kolm küsimust vahele ja jätk küsimusest number 22. Kui sa vastasid „jah“, siis vasta ka küsimustele 19-21.

KUI SU EMA VÕI ISA EI ELA KOOS SINUGA

Nendele küsimustele palume vastata ainult nendel lastel, kelle päris ema või päris isa ei ela nendega koos vaid kusagil mujal. Kui sa elad koos oma päris ema ja isaga, jäta need küsimused vahele ja jätk seal, kus on pealkiri „kodu ja kodune elu“ (küsimus number 22).

19. Kumb sinu vanematest elab sinust lahus, kas ema või isa?

1. ema
2. isa
3. mõlemad, nii ema kui isa

20. Kui sageli sa temaga/nendega kohtud? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Emaga	Isaga
1. peaaegu iga päev	1	2
2. vähemalt paar korda nädalas	1	2
3. vähemalt üks kord nädalas	1	2
4. vähemalt kord kuus	1	2
5. mõni kord aastas	1	2
6. harvem	1	2
7. mitte kunagi	1	2

21. Kas Sinu arvates kohtud Sa oma lahus elava ema või isaga piisavalt? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Emaga	Isaga
1. kohtun piisavalt sageli	1	2
2. tahaksin kohtuda sagedamini	1	2
3. tahaksin kohtuda harvem	1	2
4. ei taha üldse kohtuda	1	2

Järgmistes küsimustes küsime täpsemalt su praeguse kodu ja koduse elu kohta. Kui sa elad koos kasuvanema(te), vanavanema(te) või kellegi muu täiskasvanuga, kes pole küll sinu päris vanem, kuid kes sinu igapäevaelus osaleb, siis mõtle vastates palun nende peale. Kui sa elad lastekodus/asenduskodus, siis mõtle oma sealse ema või isa peale.

KODU JA KODUNE ELU

22. Kas sul on kodus koht, kus sa saad rahulikult omaette olla ja näiteks lugeda või õppida? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

- 1 Jah
- 2 Ei

23. Kui sageli võtad koos vanematega midagi toredat ette, näiteks käite koos kinos, jalutate, matkate, meisterdate ja mängite koos, külastate sugulasi, teete koos sporti? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Peaaegu iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvemini, kui kord kuus	Mitte kunagi	Sellist inimest minu peres ei ole
1. emaga	6	5	4	3	2	1	0
2. kasuema	6	5	4	3	2	1	0
3. isaga	6	5	4	3	2	1	0
4. kasuisaga	6	5	4	3	2	1	0

24. Kui sageli oled sa viimase kuu aja jooksul isa või kasuisaga teinud järgmist? Kui sul on nii isa kui kasuisa, siis vasta selle vanema kohta, kellega koos sa elad. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Mitte kordagi
1. Räägime sellest, kuidas mul koolis läheb	5	4	3	2	1
2. Räägime Eestis või maailmas toimuvast	5	4	3	2	1
3. Arutame telesaateid, filme või raamatuid	5	4	3	2	1
4. Isa räägib mulle oma päevast ja tegemistest	5	4	3	2	1
5. Ajame niisama juttu	5	4	3	2	1
6. Vaidleme, sest oleme eriarvamusel	5	4	3	2	1
7. Tülitseme	5	4	3	2	1
8. Isa kiidab mind	5	4	3	2	1

25. Kui sageli oled sa viimase kuu aja jooksul ema või kasuemaga teinud järgmist? Kui sul on nii ema kui kasuema, siis vasta selle vanema kohta, kellega koos sa elad. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Mitte kordagi
1. Räägime sellest, kuidas mul koolis läheb	5	4	3	2	1
2. Räägime Eestis või maailmas toimuvast	5	4	3	2	1
3. Arutame telesaateid, filme või raamatuid	5	4	3	2	1
4. Ema räägib mulle oma päevast ja tegemistest	5	4	3	2	1
5. Ajame niisama juttu	5	4	3	2	1
6. Vaidleme, sest oleme eriarvamusel	5	4	3	2	1
7. Tülitseme	5	4	3	2	1
8. Ema kiidab mind	5	4	3	2	1

26. Kui sa mõtled viimase aasta peale, mida on su vanemad või täiskasvanud kellega koos elad teinud, kui sa ei kuula sõna või ei käitu nii nagu nad soovivad? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Mitte kunagi	Väga harva	Mõnikord	Sageli
1. Pahandavad	1	2	3	4
2. Keelavad mind ja ütlevad, et ma nii ei teeks	1	2	3	4
3. Julgustavad mind õigesti käituma	1	2	3	4
4. Saadavad mind nurka või mõnda teise eraldatud kohta järele mõtlema	1	2	3	4
5. Annavad vitsa või rihma	1	2	3	4
6. Annavad laksu	1	2	3	4
7. Tutistavad	1	2	3	4

9. Keelavad ära näiteks arvuti, televiisori, maiustused, taskuraha või midagi muud mis mulle meeldib ja on oluline	1	2	3	27. 4
10. Panevad mind koduaresti ja ei luba sõpradega kohtuda	1	2	3	28. 4
11. Väljendavad pettumust ja nõrdimust	1	2	3	29. 4
12. Tuletavad meelde reegleid	1	2	3	30. 4
13. Selgitavad, miks mu käitumine ei olnud õige	1	2	3	31. 4
14. Karistuseks ei pööra mulle tähelepanu ja ei räägi minuga	1	2	3	32. 4
15. Käsivad karistuseks teha koduseid töid (nt koristada, nõusid pesta, muru niita vms)	1	2	3	33. 4
				34. 4
				35. 4
				36. 4
				37. 4
				38.

39. Kui sa midagi valesti teed, mida sinu arvates vanemad tegema peaksid? Millised nendest loetletud viisidest sinu arvates kõige õigemad on? Vali eelmisest loetelust kuni kolm varianti ja kirjuta nende numbrid. Kui sinu arvates sobivaid käitumisviise pole selles loetelus, kirjuta need ise juurde

Kõige sobivamad karistusviisid on 1) _____ 2) _____ 3) _____

40. Loe läbi väited ja märgi igaühe kohta, kas see kehtib sinu ja su vanemate kohta ja kas sa oled selle väitega nõus. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus
1. Saan alati oma tahtmise	4	3	2	1
2. Vanemad ei sea mulle piiranguid või reegleid	4	3	2	1
3. Vanemad nõuavad, et ma kuulaks nende sõna vastu vaidlemata	4	3	2	1
4. Vanemad püüavad kontrollida kõike, mis ma teen	4	3	2	1
5. Vanemad selgitavad ja põhjendavad mulle oma nõudmisi	4	3	2	1
6. Vanemad suhtuvad hästi sellesse, kui ma teen ise otsuseid	4	3	2	1
7. Mu vanemad arvavad, et minuga ei ole mõtet rääkida, sest ma ei saa nagunii aru	4	3	2	1
8. Olen tundnud, et mu vanemad nõuavad minult liiga palju	4	3	2	1
9. Vanemad tahavad, et ma liiga paljudes huviringides ja trennides käiksin	4	3	2	1
10. Vanemad panevad mulle liiga suure vastutuse	4	3	2	1
11. Vanemad suhtlevad minuga ainult käske ja korraldusi jagades	4	3	2	1
12. Ma pole saanud tegeleda kõigi mind huvitavate hobidega, sest neid ei pakuta minu kodu lähedal	4	3	2	1
13. Ma pole saanud tegeleda kõigi mind huvitavate hobidega, sest meie perel ei ole piisavalt raha	4	3	2	1

41. Mõttele viimase kuu peale ja vasta, kui sageli oled sa ennast tundnud järgmiselt? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvem	Mitte kunagi
1. Olen tundnud, et olen väsinud	5	4	3	2	1	0
2. Olen tundnud, et mul on piisavalt vaba aega	5	4	3	2	1	0
3. Olen tundnud end üksikuna	5	4	3	2	1	0
4. Olen tundnud, et mul on igav	5	4	3	2	1	0
5. Olen iseendaga rahul	5	4	3	2	1	0
6. Olen oma sõpradega rahul	5	4	3	2	1	0
7. Olen eluga üldiselt rahul	5	4	3	2	1	0
8. Pean teiste pereliikmete eest hoolitsema	5	4	3	2	1	0
9. Ma saan tegeleda asjadega, millega ise tahan	5	4	3	2	1	0
10. Pean liiga palju koristama	5	4	3	2	1	0
11. Mul on liiga palju õppida	5	4	3	2	1	0
12. Mul on koolis tore	5	4	3	2	1	0
13. Mul on liiga palju trenne, hobisid või ringe	5	4	3	2	1	0

SUUR AITÄH, ET VASTASID!

Kui sa soovid rohkem teada saada lapse õiguste kohta, siis vaata sia

www.lasteombudsman.ee

Laste-
ombudsman

LISA 7. ANKEET (8.-12. klassile)

Lapse õiguste ja vanemluse monitooring

Hea uuringus osaleja! Viime läbi küsitluse, et teada saada, mida lapsed arvavad lapse õigustest ja millised on nende suhted oma vanematega. Uuringus osalevad koolid ja klassid on valitud juhuslikult kõigi Eesti koolide hulgast. Kokku küsitleme 1000 last üle terve Eesti. **Küsitlus on anonüümne** - me ei küsi su nime ega su täpset elukohta. Analüüsime kõigi laste vastuseid koos ja keegi ei saa teada, kuidas sina vastasid. **Küsimustel ei ole õigeid ja valesid vastuseid - märgi vastus just nii nagu sina arvad.**

Küsimustele vastamine on lihtne. Enamiku küsimuste puhul tõmba sobiva vastusevariandi ees olevale numbrile ring ümber. Mõnele küsimusele saad kirjutada vastuse ka ise.

Loe küsimused hoolega läbi ja mõtle hoolega, mida küsitakse. Pööra tähelepanu ka sellele, et mõned küsimused on ainult **viimase kuu või viimase aasta kohta**. Sellistel juhtudel meenutada, mis on toimunud viimase 30 päeva jooksu või alates eelmise aasta kevadest.

Kui sa ei saa mõnest küsimusest täpselt aru, võid küsida abi küsitluse läbivijalt.

Küsitluse on tellinud Õiguskantsleri Kantselei koos Sotsiaalministeeriumiga ja selle viib läbi Poliitikauuringute Keskus Praxis. Aitäh sulle ausate vastuste eest! Alustame!

1. **Kas sa oled poiss või tüdruk?** Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

- 3. tüdruk
- 4. poiss

2. **Kui vana sa oled?** Kirjuta numbriga enda vanus joonele.

_____ aastane

3. **Kus sa elad? Kui sa elad linnas, palun kirjuta joonele linna nimi. Kui elad maal, kirjuta asula või valla nimi.**

Linna või asula nimi _____

LAPSE ÕIGUSED

4. **Kas sa oled kunagi kuulnud midagi lapse õigustest?** Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

- 1 Jah
- 2 Ei

5. **Kirjuta palun kuni kolm asja, mis sulle esimesena pähe tulevad, kui mõtled sõnapaarile "lapse õigused".**

1. _____

2. _____

3. _____

6. Erinevad inimesed suhtuvad lastesse ja lapsepõlve erinevalt. Millised on lapsed üldiselt sinu arvates?

Märgi iga väite kohta, kuivõrd sa selle väitega nõustud ja tõmba sobiva vastuse numbrile ringi ümber.

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus
1. Lapsed ei tee pahandusi meelega, vaid oskamatuses või teadmatuses	4	3	2	1
2. Lapsed ei tea, mis neile kasulik on	4	3	2	1
3. Lapsed ei ole võimelised asjadest aru saama	4	3	2	1
4. Lapsed ei suuda vastutada oma tegude eest	4	3	2	1
5. Lapsed on taibukad ja targad	4	3	2	1
6. Ilma täiskasvanute kontrollita lähevad lapsed hukka	4	3	2	1
7. Lapsed on liialt usaldavad ja naiivsed	4	3	2	1
8. Lapsed on isekad ja ei arvesta teistega	4	3	2	1
9. Lapsed ei vaja pidevat vanemate kontrolli	4	3	2	1
10. Lastel pole austust täiskasvanute vastu	4	3	2	1
11. Lapsed on võimelised iseseisvalt valikuid tegema	4	3	2	1
12. Lapsed on õrnad ja haavatavad	4	3	2	1
13. Lapsed teevad meelega pahandust, kui nad jätta järelvalveta	4	3	2	1
14. Lapsed vajavad kaitset	4	3	2	1
15. Lastel on oma arvamused ja eelistused, millega on oluline arvestada	4	3	2	1
16. Lapsed on üdini head ja rikkumata	4	3	2	1

7. Mis sa arvad, millised allpool esitatud näidetest on lapse õigused? Tõmba igas reas sobiva vastuse numbrile ringi ümber.

	See on lapse õigus	See ei ole lapse õigus	Ei oska öelda
1. Lapsel on õigus avaldada arvamust ja ennast väljendada	1	2	3
2. Lapsel on õigus vabale ajale, mida ta saab kasutada meelepäraseks tegevuseks	1	2	3
3. Nii nagu laps peab austama täiskasvanut, peab täiskasvanu austama ka last	1	2	3
4. Lapsel on õigus riigi abile, kui ta on perekonnast ilma jäänud	1	2	3
5. Lapsel on õigus, et vanem tema arengut toetaks	1	2	3
6. Lapsel, kes on lahus ühest või mõlemast vanemast, on õigus säilitada isiklikud suhted ja kontakt oma vanemaga	1	2	3
7. Kõigil lastel on ühesugused õigused	1	2	3

8. Kui sa mõtled erinevatele otsustele, mis sinu elu puudutavad, siis kui sageli teevad neid otsuseid su vanemad või keegi teine ja kui sageli saad sa ise nendes küsimustes kaasa rääkida? Tõmba igas reas sobiva vastuse numbrile ringi ümber.

	Saan alati kaasa rääkida	Saan enamasti kaasa rääkida	Enamasti ei saa kaasa rääkida	Ei saa kunagi kaasa rääkida	Ma ei tahagi kaasa rääkida
1. Mida oma vaba ajaga teha	5	4	3	2	1
2. Millistes trennides, ringides käin	5	4	3	2	1
3. Kooli valik või vahetus	5	4	3	2	1
4. Milliseid riideid ma kannan	5	4	3	2	1
5. Oma toa kujundamine ja sisustamine	5	4	3	2	1
6. Pere puhkuseplaanide tegemine	5	4	3	2	1
7. Mida kodus süüa	5	4	3	2	1
8. Koduste reeglite kehtestamine	5	4	3	2	1
9. Kooli reeglite kehtestamine	5	4	3	2	1
10. Kooli ürituste korraldamine	5	4	3	2	1
11. Koolitoidu valik	5	4	3	2	1
12. Koduste ülesannete hulk	5	4	3	2	1
13. Kohad, kus lapsed saavad vaba aega veeta (nt mänguväljakud, noortekeskused jm vaba aja veetmise kohtade loomine ja kujundamine)?	5	4	3	2	1
14. Et bussid sõidaksid mulle sobivatel kellaaegadel	5	4	3	2	1
15. Lapsi puudutavate seaduste tegemine	5	4	3	2	1

9. Kas sulle meenub veel mõni teema või olukord, kus sa tundsid, et täiskasvanud oleks võinud sinu arvamust küsida, aga ei küsinud? Kui meenub, siis kirjuta siia lühidalt, mis olukord see oli.

10. Kui sa mõtled laste käest arvamuse küsimise peale, siis kuivõrd sa nõustud nende väidetega? Tõmba igas reas ühe sobiva vastusevariandi numbriga ümber ring

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Ei ole üldse nõus
1. Lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine	4	3	2	1
2. Lapse arvamust võib küsida, kuid sellega ei pea enamasti arvestama	4	3	2	1
3. Last puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks lapse tuba, kool, riietus, vaba aeg jne) tuleb alati küsida lapse arvamust	4	3	2	1
4. Tervet perekonda puudutavate küsimuste puhul (nagu näiteks elukohavalik, puhkuseplaanid, elukorraldus, kodused reeglid) tuleb alati küsida lapse arvamust	4	3	2	1
5. Kui vanemad lähevad lahku, tuleb alati küsida ka lapse arvamust, kelle juures ta elada soovib	4	3	2	1
	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Ei ole üldse

				nõus
6. Lapsed peaks saama kaasa rääkida koolielu puudutavates küsimustes (nt kodukorra kehtestamine)	4	3	2	1
7. Lapsed peaksid saama kaasa rääkida nende ümber toimuva elu küsimustes (näiteks mänguväljakute ehitamine, bussigraafikud, huvitegevus)	4	3	2	1
8. Poliitikud peaksid küsima laste arvamust enne, kui nad teevad lapsi puudutavaid otsuseid	4	3	2	1

11. Mis sa arvad, millisest vanusest alates on lapsed või noored valmis selleks, et ... Märgi igale reale sinu arvates sobiv vanus

Laps on valmis selleks, et:

1. hoida oma tuba korras	_____	aastaselt
2. sõita üksinda ühistranspordis (bussis, rongis, trammis, trollis)	_____	aastaselt
3. vajadusel hoida oma nooremaid õdesid-vendi	_____	aastaselt
4. jääda üksi paariks tunniks koju	_____	aastaselt
5. olla esimest korda seksuaalvahekorras	_____	aastaselt
6. abielluda	_____	aastaselt
7. käia õhtul peale kella 23 ilma täiskasvanuteta väljas	_____	aastaselt
8. kolida üksi elama	_____	aastaselt
9. osaleda valimistel	_____	aastaselt
10. võtta laenu	_____	aastaselt
11. käia üksinda perearsti juures	_____	aastaselt
12. hakata kasutama Internetti	_____	aastaselt
13. elada kodus pikemat aega ilma täiskasvanuteta (kui ema või isa töötavad näiteks välismaal)	_____	aastaselt

12. Mida sa teeksid, kui näed mõnda last, kes on tõsisel hädal ja sulle tundub, et tal oleks abi vaja? Vali kõik sulle sobivad variandid

6. ei teeks midagi
7. räägiksin selle lapsega
8. räägiksin oma vanematega
9. räägiksin õpetajaga või mõne teise täiskasvanuga
10. teeksin midagi muud, pöörduksin kellegi teise poole (kirjuta, mida teeksid või kelle poole pöörduksid)

13. Kas sa tead, millega need organisatsioonid või isikud tegelevad? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber

	Tean hästi	Tean mõnevõrra	Tean vähe	Ei tea üldse
1. Lasteombudsman	4	3	2	1
2. Lastekaitsetöötajad	4	3	2	1
3. Lasteabitelefoni	4	3	2	1
4. Lastekaitse Liit	4	3	2	1

14. Mis sa arvad, kelle käest või kustkohast lapsed võiksid lapse õiguste kohta infot saada? Vali loetelust kuni kolm varianti või paku enda poolt mõni välja.

1. Vanemad
2. Sõbrad-tuttavad
3. Lasteaed
4. Koolitunnid (täpsusta, millised) _____
5. Koolis peetavad loengud külalisesinejate poolt
6. Internet
7. Laste ja noorte ajalehed ja ajakirjad
8. Televisioon
9. Noorte- või lasteorganisatsioonid
10. Kohalik omavalitsus
11. Avalikud üritused (nt perepäevad)
12. Muud kohad (kirjuta joonele) _____

15. Kas sinuga on viimase aasta (12 kuu) jooksul juhtunud midagi allpool loetletust? Ära kirjuta asju, mis on juhtunud sinuga ammu. Mõtle viimase aasta peale (2011. aasta kevadest kuni praeguseni). Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pidevalt juhtub	Mõned korrad	Ühe korra	Ei ole juhtunud
1. Sinult on vägivaldaga ähvardades nõutud raha või midagi muud (nt kella, riideid, telefoni)?	4	3	2	1
2. Keegi on sind nii kõvasti löönud või vigastanud nii, et sa vajasid arstiabi?	4	3	2	1
3. Sinult on viimase aasta jooksul midagi varastatud (nt raamat, raha, telefon, spordivarustus, jalgratas)	4	3	2	1
4. Sa oled kodus näinud pealt vägivalda (kuigi sulle keegi haiget ei teinud)	4	3	2	1
5. Sind on koolis kiusatud (narritud, alandatud, alavääristatud või kaaslaste poolt ignoreeritud)?	4	3	2	1
6. Sind on koolis kaaslaste poolt löödud?				
7. Oled tundnud koolis, et õpetajad käituvad sinuga ebaõiglaselt (nt ei kohtle teiste lastega võrreldes õiglaselt, on pannud hindeid ebaõiglaselt)?	4	3	2	1
8. Sa oled puudunud koolist, sest kartsid teiste laste kiusamist?	4	3	2	1
9. Sa oled puudunud koolist, sest kartsid õpetajapoolset halba kohtlemist?	4	3	2	1

16. Kui sul on juhtunud või peaks juhtuma mõni eelmises küsimuses loetletud olukord, kelle poole pöördusid esmalt abi saamiseks? Kirjuta kuni kolm inimest või asutust

1) _____

2) _____

3) _____

SINU PEREKOND

17. Mitu inimest elab koos sinuga sinu kodus? Palun kirjuta number joonele

Minu kodus elan mina ja peale minu veel _____ inimest

18. Kellega koos sa elad? Tõmba ring ümber kõigi nende inimeste, kes elavad sinuga koos ühes kodus. Õdede ja vendade alla märgi ka poolõed ja-vennad või kasuõed ja-vennad, kes sinuga koos elavad. Kirjuta ka, mitu õde või venda sinuga koos elab.

1. Ema
2. Isa
3. Kasuema/võõrasema/isa elukaaslane
4. Kasuisa/võõrasisa/ema elukaaslane
5. õde või õed Mitu õde? _____
6. vend või vennad Mitu venda? _____
7. Vanaema
8. Vanaisa
9. Veel mõni inimene (palun kirjuta, kes see on) _____
10. Ma elan lastekodus/asenduskodus

19. Mis keeles räägitakse sinu kodus kõige sagedamini? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber

1. eesti keeles
2. vene keeles
3. mõnes muus keeles (täpsusta, mis keeles) _____

20. Kas ja kus riigis su vanemad töötavad? Kui nad töötavad nii Eestis kui välismaal, märgi mõlemad variandid ära. Välismaal töötamisena ära arvesta seda, kui nad käivad välismaal mõnikord tööreisidel. Tõmba sobiva vastusenumbrile ring ümber.

	Töötab Eestis	Töötab välismaal/ Käib välismaal tööl	Ta ei töötagi praegu	Ma ei tea	Sellist inimest minu peres ei ole
1. Ema	4	3	2	1	0
2. Kasuema	4	3	2	1	0
3. Isa	4	3	2	1	0
4. Kasuisa	4	3	2	1	0

21. Kas sul on ema või isa, kes elab kusagil mujal, mitte koos sinuga? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

1. ei
2. jah

Kui sa vastasid „ei“, siis jäta järgmised kolm küsimust vahele ja **jätka küsimusest number 25.** Kui sa vastasid „jah“, siis **jätka siit ja vasta ka küsimustele 22-24.**

KUI SU EMA VÕI ISA EI ELA KOOS SINUGA

Nendele küsimustele palume vastata ainult nendel lastel, kelle päris ema või päris isa ei ela nendega koos, vaid kusagil mujal. Kui sa elad koos oma päris ema ja isaga, jäta need küsimused vahele ja jätkka sealt, kus on pealkiri „kodu ja kodune elu“ (küsimus number 25).

22. Kumb sinu vanematest elab sinust lahus, kas ema või isa? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber

1. ema
2. isa
3. mõlemad, nii ema kui isa

23. Kui sageli sa temaga/nendega kohtud? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber

	Emaga	Isaga
1. peaaegu iga päev	1	2
2. vähemalt paar korda nädalas	1	2
3. vähemalt üks kord nädalas	1	2
4. vähemalt kord kuus	1	2
5. mõni kord aastas	1	2
6. harvem	1	2
7. mitte kunagi	1	2

24. Kas sinu arvates kohtud sa oma lahus elava ema või isaga piisavalt? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Emaga	Isaga
1. kohtun piisavalt sageli	1	2
2. tahaksin kohtuda sagedamini	1	2
3. tahaksin kohtuda harvem	1	2
4. ei taha üldse kohtuda	1	2

Järgmistes küsimustes küsime täpsemalt su praeguse kodu ja koduse elu kohta. Kui sa elad koos kasuvanema(te), vanavanema(te) või kellegi muu täiskasvanuga, kes pole küll sinu päris vanem, kuid kes sinu igapäevaelus osaleb, siis mõtle vastates palun nende peale. Kui sa elad lastekodus/asenduskodus, siis mõtle oma sealse ema või isa peale.

KODU JA KODUNE ELU

25. Kas sul on kodus koht, kus sa saad rahulikult omaette olla ja näiteks lugeda või õppida? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

- 1 Jah
- 2 Ei

26. Kui sageli võtad koos vanematega midagi toredat ette, näiteks käite koos kinos, jalutate, matkate, meisterdate ja mängite koos, külastate sugulasi, teete koos sporti? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Peaaegu iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvemini, kui kord kuus	Mitte kunagi	Sellist inimest minu peres ei ole
1. emaga	6	5	4	3	2	1	0
2. kasuema	6	5	4	3	2	1	0
3. isaga	6	5	4	3	2	1	0
4. kasuisaga	6	5	4	3	2	1	0

27. Kui sageli oled sa viimase kuu aja jooksul isa või kasuisaga teinud järgmist? Kui sul on nii isa kui kasuisa, siis vasta selle vanema kohta, kellega koos sa elad. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Mitte kordagi
1. Räägime sellest, kuidas mul koolis läheb	5	4	3	2	1
2. Räägime Eestis või maailmas toimuvast	5	4	3	2	1
3. Arutame telesaateid, filme või raamatuid	5	4	3	2	1
4. Isa räägib mulle oma päevast ja tegemistest	5	4	3	2	1
5. Ajame niisama juttu	5	4	3	2	1
6. Vaidleme, sest oleme eriarvamusel	5	4	3	2	1
7. Tülitseme	5	4	3	2	1
8. Isa kiidab mind	5	4	3	2	1

28. Kui sageli oled sa viimase kuu aja jooksul ema või kasuemaga teinud järgmist? Kui sul on nii ema kui kasuema, siis vasta selle vanema kohta, kellega koos sa elad. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Mitte kordagi
1. Räägime sellest, kuidas mul koolis läheb	5	4	3	2	1
2. Räägime Eestis või maailmas toimuvast	5	4	3	2	1
3. Arutame telesaateid, filme või raamatuid	5	4	3	2	1
4. Ema räägib mulle oma päevast ja tegemistest	5	4	3	2	1
5. Ajame niisama juttu	5	4	3	2	1
6. Vaidleme, sest oleme eriarvamusel	5	4	3	2	1
7. Tülitseme	5	4	3	2	1

8. Ema kiidab mind	5	4	3	2	1
--------------------	---	---	---	---	---

29. Kui sa mõtled viimase aasta peale, mida on su vanemad või täiskasvanud kellega koos elad teinud, kui sa ei kuula sõna või ei käitu nii nagu nad soovivad? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Sageli	Mõnikord	Väga harva	Mitte kunagi
1. Pahandavad	4	3	2	30. 31. 32.
2. Keelavad mind ja ütlevad, et ma nii ei teeks	4	3	2	33
3. Julgustavad mind õigesti käituma	4	3	2	34. 35.
4. Saadavad mind nurka või mõnda teise eraldatud kohta järele mõtlema	4	3	2	36. 37.
5. Annavad vitsa või rihma	4	3	2	38. 39.
6. Annavad laksu	4	3	2	40.
7. Tutistavad	4	3	2	41. 42.
8. Keelavad ära näiteks arvuti, televiisori, maiustused, taskuraha või midagi muud mis mulle meeldib ja on oluline	4	3	2	43. 44. 45.
9. Panevad mind koduaresti ja ei luba sõpradega kohtuda	4	3	2	46.
10. Väljendavad pettumust ja nõrdimust	4	3	2	47. 48.
11. Tuletavad meelde reegleid	4	3	2	49
12. Selgitavad, miks mu käitumine ei olnud õige	4	3	2	50. 51.
13. Karistuseks ei pööra mulle tähelepanu ja ei räägi minuga	4	3	2	52.
14. Käsivad karistuseks teha koduseid töid (nt koristada, nõusid pesta, muru niita vms)	4	3	2	53. 54. 55.

30. Kui sa midagi valesti teed, mida sinu arvates vanemad tegema peaksid? Millised nendest loetletud viisidest sinu arvates kõige õigemad on? Vali eelmisest loetelust kuni kolm varianti ja kirjuta nende numbrid. Kui sinu arvates sobivaid käitumisviise pole selles loetelus, kirjuta need ise juurde.

Kõige sobivamad karistusviisid on 1) _____ 2) _____ 3) _____

31. Loe läbi väited ja märgi igaühe kohta, kas see kehtib sinu ja su vanemate kohta ja kas sa oled selle väitega nõus. Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Täiesti nõus	Pigem nõus	Pigem ei ole nõus	Üldse ei ole nõus
1. Saan alati oma tahtmise	4	3	2	1
2. Vanemad ei sea mulle piiranguid või reegleid	4	3	2	1
3. Vanemad nõuavad, et ma kuulaks nende sõna vastu vaidlemata	4	3	2	1
4. Vanemad püüavad kontrollida kõike, mis ma teen	4	3	2	1
5. Vanemad selgitavad ja põhjendavad mulle oma nõudmisi	4	3	2	1
6. Vanemad suhtuvad hästi sellesse, kui ma teen ise otsuseid	4	3	2	1
7. Mu vanemad arvavad, et minuga ei ole mõtet rääkida, sest ma ei saa nagunii aru	4	3	2	1
8. Olen tundnud, et mu vanemad nõuavad minult liiga palju	4	3	2	1
9. Vanemad tahavad, et ma liiga paljudes huviringides ja trennides käiksin	4	3	2	1
10. Vanemad panevad mulle liiga suure vastutuse	4	3	2	1
11. Vanemad suhtlevad minuga ainult käske ja korraldusi jagades	4	3	2	1
12. Emal/kasuemal ei ole minu jaoks piisavalt aega	4	3	2	1
13. Isal/kasuisal ei ole minu jaoks piisavalt aega	4	3	2	1
14. Ma pole saanud tegeleda kõigi mind huvitavate hobidega, sest neid ei pakuta minu kodu lähedal	4	3	2	1
15. Ma pole saanud tegeleda kõigi mind huvitavate hobidega, sest meie perel ei ole piisavalt raha	4	3	2	1

32. Mõttele viimase kuu peale ja vasta, kui sageli sa oled sa ennast tundnud järgmiselt? Tõmba sobiva vastuse numbrile ring ümber.

	Pea iga päev	Vähemalt paar korda nädalas	Vähemalt kord nädalas	Vähemalt kord kuus	Harvem	Mitte kunagi
1. Olen tundnud, et olen väsinud	5	4	3	2	1	0
2. Olen tundnud, et mul on piisavalt vaba aega	5	4	3	2	1	0
3. Olen tundnud end üksikuna	5	4	3	2	1	0
4. Olen tundnud, et mul on igav	5	4	3	2	1	0
5. Olen iseendaga rahul	5	4	3	2	1	0
6. Olen oma sõpradega rahul	5	4	3	2	1	0
7. Olen eluga üldiselt rahul	5	4	3	2	1	0
8. Pean teiste pereliikmete eest hoolitsema	5	4	3	2	1	0
9. Ma saan tegeleda asjadega, millega ise tahan	5	4	3	2	1	0

10. Pean liiga palju koristama	5	4	3	2	1	0
11. Mul on liiga palju õppida	5	4	3	2	1	0
12. Mul on koolis tore	5	4	3	2	1	0
13. Mul on liiga palju trenne, hobisid või ringe	5	4	3	2	1	0

SUUR AITÄH, ET VASTASID!

Kui sa soovid rohkem teada saada lapse õiguste kohta, siis vaata sisia
www.lasteombudsman.ee

LISA 8. küsitlajuhend - täiskasvanute küsitlus

Lugupeetud küsitlaja!

Käesolev juhend on koostatud Lapse õiguste ja vanemluse monitooring läbiviimiseks 2012. aastal. Juhend sisaldab väikest ülevaadet uuringu taustast, eesmärkidest ning metoodikast, samuti on kirjeldatud reegleid, mida küsitlajad peaks järgima ning olulistest aspektidest, mida küsitluse puhul silmas pidada. Eraldi osana on välja toodud küsimused, mis vajavad eraldi tähelepanu.

Loodetavasti on juhend informatiivne ja leiate sealt vajalikke näpunäiteid lisaks olemasolevatele teadmistele ja kogemustele töös küsitlajana. Küsimuste korral pöörduge palun oma küsitlusjuhi poole.

Järgnevalt on toodud ka uuringu Lapse õiguste ja vanemluse monitooring projektijuhi kontaktandmed, kelle poole võib samuti vajadusel pöörduda:

Marre Karu

Uuringu „Lapse õiguste ja vanemluse toetamise monitooring“ projektijuht

Poliitikauuringute Keskus Praxis

Tornimäe 5, Tallinn 10145

Lai 30, Tartu 51005

Tel: 698 8581

E-post: marre.karu@praxis.ee

Täname Teid juba ette koostöö eest!

Lapse õiguste ja vanemluse toetamise monitooring

Lapse õiguste ja vanemluse monitooring on Õiguskantsleri Kantselei ja Sotsiaalministeeriumi poolt tellitud ning Riigikantselei Tarkade Otsuste Fondi rahastatud uuring. 2012. aastal korraldatakse antud monitooringut esimest korda. Kuivõrd monitooringu korraldajad peavad vajalikuks jälgida arenguid lapse õiguste vallas Eestis läbi aja, on kavas tulevikus monitooringut läbi viia regulaarselt.

Monitooring eesmärk on saada ülevaade ühiskonna teadlikkusest, hoiakutest ja kogemustest seoses lapse õiguste ja vanemlusega seotud küsimustega. Lisaks on uuringu eesmärk selgitada välja ühiskonnas valitsevad väärtushinnangud ning analüüsida nende seoseid inimeste tegeliku käitumisega. Antud teadmise abil on võimalik parandada lastekaitse, lapse õiguste edendamise ja vanemluse toetamise poliitikat Eestis, et oleks võimalik luua senisest lapsesõbralikum ühiskond. Tuginedes kogutud andmetele on võimalik planeerida edasisi samme lapsi ja peresid puudutavas poliitikas ning hinnata kuivõrd on saavutatud Sotsiaalministeeriumi poolt koostatud Laste ja perede arengukava 2012-2020 eesmärgid. Seega on antud monitooring ka vahend perepoliitika kujundamiseks ning saavutatud olukorra mõõtmiseks.

Nagu monitooring pealkirjastki väljendub, on antud uuringul kaks fookust - lapse õigused ning vanemlus, mida vaadatakse nii laste kui täiskasvanute perspektiivist, kajastades üheaegselt nii teadlikkust, hoiakuid kui kogemusi nimetatud valdkondades. Lapseks loetakse Eestis isikut, kes on alla 18-aastane (ehk siis vanuses 0-17).

Lapse õiguste ja vanemluse toetamise monitooring viiakse läbi intervjuu meetodil standardiseeritud ankeedi alusel. Täiskasvanute seast kuulub valimisse 750 inimest alates 18. eluaastast üle kogu riigi ning kuivõrd tegu on vanemlust uuriva monitooring, peavad pooled vastanutest olema alaealiste lastega täiskasvanud. Lisaks viiakse läbi küsitlus ka 1000 10-17-aastase lapse hulgas.

Uuringu läbiviimist korraldab poliitikauuringute keskus Praxis. Küsitlus viiakse läbi märtsis 2012.

Lapse õiguste ja vanemluse monitooring ülesehitus:

Küsitlusankeet koosneb kahest osast. Esimesed 22 küsimust on mõeldud kõigile täiskasvanud vastajatele ning järgnevad 17 küsimust on mõeldud vaid lapsevanematele.

Teemad jagunevad ankeetküsitluses järgmiselt:

Kõiki täiskasvanuid hõlmav küsitlus:

1. Lapse kuvand (1. küsimus)
2. Teadlikkus lapse õigustest (2.-7., 16. küsimus)
3. Laste kaasamine ja arvamuste küsimine (8.-9. küsimus)
4. Ühiskonnas aktsepteeritud vanemlusstiil (10. küsimus)
5. Hoiak laste iseseisvumise kohta (11. küsimus)
6. Abivajav ja hädas laps (12.-15. küsimus)
7. Lapse õigus mõlemale lapsevanemale (17.-18. küsimus)
8. Vanemluse toetamine (19. küsimus)
9. Suhted pereliikmete vahel (20. küsimus)
10. Laste olemasolu (21.-22. küsimus)

Vaid lapsevanemaid hõlmav küsitlus:

11. Andmed lapse kohta (23.-24. küsimus)
12. Vanemate aeg lastele (25.-26. küsimus)
13. Vanema-lapse suhte kvaliteet (27. -28. küsimus)
14. Lapse ajakasutus (29.-30. küsimus)
15. Lapse privaatsus (31. küsimus)
16. Lapse rahulolu kooli/lasteaiaga (32. küsimus)
17. Distsiplineerimine (33.-34. ja 38. küsimus)
18. Rahulolu lapsevanemana (35. ja 39. küsimus)
19. Vanemluse toetamine (36.-37. küsimus)

TAUSTTEAVE: Turu-Uuringute standardmoodul

Intervjuu läbiviimise üldised põhimõtted

1. Kuivõrd küsimustik hõlmab erinevaid teemablokke, on suur tõenäosus, et inimesed on mõnedest teemadest rohkem huvitatud kui teistest. Sellega võib kaasneda olukord, et vastaja soovib mõningate teemade juures pikemalt peatuda. Seetõttu nõuab küsitlemine oskust küsitluse tempot üleval hoida silmas pidades, et tuleks vältida liigset vastaja tagantkiirustamist, kuid teisalt ei tohiks lasta vastajatel ka pikkadesse arutlustesse laskuda. Sellisel juhul tuleks vastaja suunata siiski vastusvariantide juurde ja paluda tal vastata vastavalt etteantud variantidele. Kui vastajal puudub seisukoht mingis küsimuses või ta ei

oska vastust anda, tuleb ankeeti märkida vastus “ei oska öelda”. Samas on oluline silmas pidada, et vastusevarinati „ei oska öelda“ ei pakuta intervjuueeritavale võimaliku variandina välja, ning „ei oska öelda“ tuleks märkida vaid juhtudel, kui inimene tõepoolest ei oska etteantud vastusevariantidest õiget valida ning ei oma seisukohta mõnes küsimuses.

2. Küsitleja peaks vältima vastajale lisaseletuste andmist (va mõned küsimused, kus see on intervjuueerija märkusena eraldi kirjas). Lugege küsimus ette ja öelge vastajale, et ta annaks oma vastuse vastavalt sellele, kuidas tema küsimusest või väitest aru saab.
3. Enne intervjuu algust andke vastaja kätte vastuskaardid. Ankeeti vastaja kätte ei anta. Vastuskaardid sisaldavad mõne küsimuse vastusevariante, mille hulgast vastaja valib vastuse, need ei sisalda vastusevariante “ei oska öelda”, “keeldub vastamast” jms, mis on mõeldud küsitleja täitmiseks vastaja reageeringule vastavalt.
4. Mõningatel küsimustel on pakutud vastusevariandiks “muu”, seda võib märkida vaid juhul, kui küsitleja on kindlaks teinud, et vastus ei sobi ühegi eeloleva vastusevariandiga. Vastusevariandi “muu” puhul tuleb vastajalt täpsustuseks küsida ka, mida täpselt silmas peetakse ja kirjutada see vastavale kohale ankeedis.
5. Mõned küsimused võivad olla “tundlikud” küsimused, mille vastamisel inimesed tunnevad end ebamugavalt või keelduvad vastamast. Näiteks võib üheks tundlikuks teemaks olla laste distsiplineerimismeetodid. Sellisel juhul tuleks vastajale kinnitada, et intervjuu on rangelt konfidentsiaalne ja tulemusi kasutatakse vaid statistilistel eesmärkidel. Kui vastaja siiski keeldub vastamast, tuleb märkida vastusevariant “keeldus vastamast”. Kui seesugust vastusevarianti ei ole küsimuse juures antud, **märkige see ise lisavariandina ankeeti**, sama käib ka vastusevariandi “ei oska öelda” kohta.
6. Ankeet on mõtteliselt jagatud teemadesse (vt ka peatükk Lapse õiguste ja vanemluse monitooring ülesehitus:) ning mõnikord on ühe teema juurest teise juurde suundumine sissejuhatatud lausega nagu näiteks “Järgnevalt mõned küsimused selle kohta...”. Lugege need instruksioonid vastajale ette. Mõnikord pole aga suunavaid instruksioone antud, kuid sel juhul ei pea ka küsitleja andma lisaseletusi ühelt teemalt teisele suundumise kohta.
7. Mõnede küsimuste vastuste puhul on kasutatud suunamist.

Lisatähelepanu vajavad kohad ankeedis

Küsimus nr	Selgitus
1	Selle küsimuse jaoks andke vastajale KAART 1, millelt vastaja valib väidetele sobiva vastusevariandi. Vastaja peaks mõtlema üldiselt kõigile lastele ja sellele, mis üldiselt lapsi iseloomustab. Kui see osutub keeruliseks, siis võib juhendada, et vastaja mõtleks oma tuttavatele lastele.
3	Tegu on avatud väljaga küsimusega. Kuivõrd lapse õiguste mõiste on üldiselt vähe levinud ühiskonnas ning sellega seondub erinevaid arusaamu inimestel, tuleks avatud väljale kirja panna märksõna(d), mis inimesel kõige enam seostub lapse õigustega. Selle küsimuse puhul ei tohi vastajale anda täpsustavaid viiteid, kirja tuleb panna esimesed ja peamised märksõnad, mis inimesele selle mõistega seonduvad. Võimalusel vältida vastust „ei oska öelda“ ning paluda siiski arvamust avaldada. Täislauseid ja pikemaid arutlusi ei ole vaja kirja panna, paluda vastajal piirduda märksõnadega.
4	Kui isik vastab küsimusele eitavalt, tuleb edasi liikuda küsimuseni 7
5	Selle küsimuse puhul paluda vastajal valida KAARDILT 2 üks kuni kolm allikat, mida inimene

	kasutaks selleks, et saada lisainfot lapse õiguste teema kohta. Vastusevariant „muu“ puhul täpsustada ning kirjutada üles. Kui inimene ütleb, et ta ei kasutakski infot, siis märkida see vastuse „muu“ alla tekstiga „ei kasutaks midagi“.
6	Vastaja võib antud küsimuse puhul valida kõik vastusevariandid, mis talle sobivad. Tähtis ei ole valida ühte vastust. Lisaks võib ta välja pakkuda omalt poolt täiendava vastuse.
7	Küsimuse eesmärgiks on välja selgitada, millised loetletud väidetest on vastaja arvates sellised lapse õigused, mis on kirjas lapse õiguste konventsioonis ja seega rahvusvaheliste tavade kohaselt loetakse lapse õigusteks. Antud juhul ei ole oluline mitte see, kas inimene nõustub ise nende väidetega, vaid see, kas tema hinnangul on sellised õigused rahvusvaheliste normide kohaselt midagi sellist, mida igas riigis tuleks tagada, ehk kas need kuuluvad normides kirja pandud lapse õiguste hulka.
8	Erinevalt eelmisest küsimusest, küsime nüüd (ja ka edaspidiste küsimuste puhul) inimese isiklikku seisukohta laste kaasamise ja arvamuse küsimise kohta. Vastaja peaks hindama, milline on tema hinnangul õiged käitumisviisid ja milliste nende käitumistega ta nõustub.
11	Vastusereale tuleb märkida vanus täis-aastatena. Näiteks 10-aastaselt, 15-aastaselt.
12	Kui isik vastab osas 12 A jaatavalt mõnele väitele (ehk „teataksin“ või „pigem teataksin“ selles olukorras olevast lapsest), tuleb koheselt selle järgi küsida ka küsimust 12B ehk „kellele teataksite?“ Oluline on küsida 12B avatud küsimusena (st. ei loe ette vastusevariante) ning seejärel otsustab küsitaja ise, kas vastus sobitub mõne ankeedis toodud nummerdatud variandile (1-7 osas 12B). Kui varianti toodud ei ole, läheb vastus variandi „muu“ alla ning punktiirile tuleb kirjutada vastaja vastus. Küsimuse juures on oht, et inimene ütleb, et ta ei oska öelda ning kõik sõltub olukorrast. Sellisel juhul paluge siiski mõelda, et kuidas tema arvates oleks üldjuhul õige käituda. Kui vaatamata sellele inimene vastata ei oska, siis märkida „ei oska öelda“
13	Kui isik vastab eitavalt või „ei oska öelda“, tuleb liikuda küsimuse nr 16. juurde ning jätkata sealt küsimist. Kui isik vastab jaatavalt, tuleb tal vastata ka järgnevatele (14.-15.) küsimustele.
16	Küsimuse eesmärgiks on välja selgitada, kuidas inimesed teavad seda, mida erinevad loetletud institutsioonid ja isikud seoses lapse õigustega teevad. Oluline ei ole mitte hinnata seda, kas nad on rahul nende institutsioonide tööga, vaid seda, kas nad on kursis nende institutsioonide ja isikute töö sisuga selles vallas.
17	Lugeda ette vastusevariandid (välja arvatud „ei oska öelda“) ning paluda isikul valida üks sobiv vastusevariant
20	Lugeda ette vastusevariandid (välja arvatud „ei oska öelda“) ning paluda isikul valida üks sobiv vastusevariant
21.	Selle küsimuse eesmärgiks on välja selgitada, kas inimene on praegu või on olnud minevikus lapsevanema või last kasvata isiku rollis. Seega ei ole oluline see, kas inimene praegu kasvatab oma lapsi või kas ta on üldse kunagi oma lastega koos kasvanud. Seega tuleb arvesse võtta nii bioloogilised kui ka lapsendatud lapsed, nii alaealised kui täiskasvanud lapsed, sõltumata sellest, kas nad elavad vastajaga koos või mitte. Samuti tuleb lugeda üles ka elukaaslase/abikaasa lapsed, kes elavad vastajaga koos. Igal juhul suunata vastaja küsimuse 22 juurde
22	Laste vanused märkida täisaastates punktiirjoonele. Kindlasti küsida ka täiskasvanud laste vanuseid. Kui vastajal on rohkem kui 8 last, siis palun märkige ülejäänud laste vanused

	vabas vormis tabeli alla. Lapselapsi kirja ei pane.
23.	<p>Edasised küsimused on suunatud ainult alaealiste laste vanematele või alaealisi lapsi kasvatavatele isikutele (nt elukaaslase lapsed peres). Samas mitte arvestada seda kui leibkonnas on alaealisi lapselapsi - vanavanemaid me selles plokis ei küsitle.</p> <p>Kui isikul on mitu alaealist last, tuleb intervjuueerijal teha laste hulgast valik, kellest vastaja peaks edaspidiste küsimuste puhul lähtuma. Selle põhjuseks on asjaolu, et lapsed võivad olla väga erinevas vanuses ja seetõttu võib olla inimesel keeruline mitme lapse kohta korraga vastata. Küsitleja järgmine ülesanne on välja valida vastaja jaoks üks laps. Seda tuleb teha järgmiste reeglite järgi, kasutades küsimust 22:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kui isikul on üks alaealine laps (ehk laps vanuses 0-17), tuleb lähtuda sellest lapsest ja jätkata lihtsalt küsimusega 23 • kui mõni laps on vanuses 10-17 aastat, valige välja nendest kõige noorem • kui kõik pere lapsed on nooremad kui 10 aastased, siis valige välja kõige vanem • kui mõni laps on vanuses 10-17 ja mõni noorem kui 10 aastat, siis valige välja kõige noorem laps vanuses 10-17. <p>Valitud lapse vanus märkida ankeedile ning selgitada vastajale, et järgnevatele küsimustele vastates tuleks tal eelkõige mõelda selle lapse kasvatamise peale. Seega tuleb öelda: "Mõelge nüüd edasi sellele lapsele, kes on ... aastane"</p> <p>Kui inimese juures elab ka lapsi, kes ei ole tema bioloogilised lapsed, tuleb ka neid lapsi arvesse võtta.</p>
26.	<p>Kui küsimuses näitena toodud tegevuste seas pole toodud mõnd tegevust, millega lapsevanem koos lapsega midagi meeldivat ette võtab ning vastaja nimetab tegevuse, mis selgelt väljendab lapsevanema ja lapse ühist meeldivalt veedetud aega, tuleb lähtuda siiski samadest vastusevariantidest.</p> <p>Kui vastaja küsib täpsustavalt mõne tegevuse kohta, kas see läheb arvesse, siis tuleb arvestada seda, et siin on mõeldud tegevusi, kus laps ja lapsevanem veedavad koos vaba aega millegi meeldivaga. Igapäevased rutiinsed tööd ja tegemised (näiteks koristamine) siinkohal arvesse ei lähe.</p>
27.	Kui lapsevanem ütleb, et ta laps on liiga väike, et temaga sellistest asjadest saaks rääkida, siis märkige „mitte kunagi“.
29	Kui lapsevanem ütleb, et ta laps on liiga väike ja selliste asjade peale on liiga vara mõelda, siis märkide "ei oska öelda". Samas tuleb siiski kõik küsimused inimeselt ära küsida, kuna tegu on selliste hoiakutega, millele vastajad võivad siiski osata vastata.
30.	Küsida ainult kui räägitakse 3-aastasest ja vanemast lapsest (St, et 3-aastane on juba kõnealuste laste hulka arvatud!)
33.	Selle küsimuse jaoks andke vastajale KAART 7, millelt vastaja valib väidetele kuni 3 sobivat vastusevarianti. Täpsustuseks võib vastajale uuesti öelda, et vastaku selle lapse kohta, kelle osas kokku lepiti.
34	Selle küsimuse juures ei pea inimene enam mõtlema ühele lapsele vaid mõtlema, kuivõrd ta üldiselt nõustub.
38	Vastaja valib ühe sobiva vastusevariandi

LISA 9 Laste küsitlus - küsitlejajuhend

Lugupeetud küsitleja!

Käesolev juhend on koostatud Lapse õiguste ja vanemluse monitooring läbiviimiseks 2012. aastal. Juhend sisaldab väikest ülevaadet uuringu taustast, eesmärkidest ning meetodikast, samuti on kirjeldatud reegleid, mida küsitlejad peaks järgima ning olulistest aspektidest, mida küsitluse puhul silmas pidada. Eraldi osana on välja toodud küsimused, mis vajavad eraldi tähelepanu.

Loodetavasti on juhend informatiivne ja leiate sealt vajalikke näpunäiteid. Kui olete tutvunud nii küsitlusankeetide, kui ka juhisega, kuid mõningad teemad on jäänud veel ebaselgeks, ärge häbenege küsimast. Järgnevalt on toodud uuringu Lapse õiguste ja vanemluse monitooring projektijuhi ning küsitluse koordineerija kontaktandmed, kelle poole võib samuti vajadusel pöörduda:

Marre Karu

Uuringu „Lapse õiguste ja vanemluse toetamise monitooring“ projektijuht

Poliitikauuringute Keskus Praxis

Lai 30, Tartu 51005

Tel: 698 8581

E-post: marre.karu@praxis.ee

Pirjo Turk

Uuringu „Lapse õiguste ja vanemluse monitooring“ analüütik ja küsitluse koordinaator

Poliitikauuringute Keskus Praxis

Tornimäe 5, Tallinn 10145

Tel: 640 8009

E-post: pirjo.turk@praxis.ee

Täname Teid juba ette koostöö eest!

Lapse õiguste ja vanemluse monitooring

Lapse õiguste ja vanemluse monitooring on Õiguskantsleri lasteombudsmani institutsiooni ja Sotsiaalministeeriumi poolt tellitud ning Riigikantselei Tarkade Otsuste Fondi rahastatud uuring. 2012. aastal korraldatakse antud monitooringut esimest korda. Kuivõrd uuringu peavad vajalikuks jälgida arenguid lapse õiguste vallas Eestis läbi aja, on kavas tulevikus monitooringut läbi viia regulaarselt.

Uuringu eesmärk on saada ülevaade ühiskonna teadlikkusest, hoiakutest ja kogemustest seoses lapse õiguste ja vanemlusega seotud küsimustega. Lisaks on uuringu eesmärk selgitada välja ühiskonnas valitsevad väärtushinnangud ning analüüsida nende seoseid inimeste tegeliku käitumisega. Antud teadmise abil on võimalik parandada lastekaitset, lapse õiguste edendamise ja vanemluse toetamise poliitikat Eestis, et oleks võimalik luua senisest lapsesõbralikum ühiskond. Tuginedes kogutud andmetele on võimalik planeerida edasisi samme lapsi- ja peresid puudutavas poliitikas ning hinnata

kuivõrd on saavutatud Sotsiaalministeeriumi poolt koostatud Laste ja perede arengukava 2012-2020 eesmärgid. Seega on antud monitooring ka vahend perepoliitika kujundamiseks ning saavutatud olukorra mõõtmiseks.

Nagu uuringu pealkirjastki väljendub, on sellel kaks fookust - lapse õigused ning vanemlus, mida vaadatakse nii laste kui täiskasvanute perspektiivist, kajastades üheaegselt nii teadlikkust, hoiakuid kui kogemusi nimetatud valdkondades. Lapseks loetakse Eestis isikut, kes on alla 18-aastane (ehk siis vanuses 0-17).

Lapse õiguste ja vanemluse toetamise monitooring viiakse läbi intervjuu meetodil standardiseeritud ankeedi alusel. Laste seast kuulub valimisse tuhat 10-17 aastast last. 10-13-aastastele lastele on mõeldud lühem ankeet ning 14-17 aastastele pikem, 10-leheküljeline ankeet. Ankeetküsitlus viiakse läbi ka vene koolides.

Uuringu läbiviimist korraldab poliitikauuringute keskus Praxis. Küsitlus viiakse läbi ajavahemikul 26. märts - 5. aprill, 2012.

Lapse õiguste ja vanemluse monitooringu juhend:

Vastavalt eelnevalt e-maili teel saadetud juhenditele, tuleb kooli juhtkonnaga kokku leppida sobiv aeg küsitlemiseks. Selleks tuleb kindlasti kasutada 1) e-maili blanketti, milles ära täita lüngad vastavalt sellele, millisesse kooli kirjutate ning millist klassi soovite küsitleda 2) kirja manusesse lisada dokument Õiguskantsleri kantselei poolt (Kiri koolijuhile EST.pdf või Kiri koolijuhile_RUS.pdf, vastavalt kooli õppekeelele).

Järgnev juhend annab näpunäiteid, kuidas toimida klassis ning mida peale küsitlust teha.

I etapp. Küsitluse tutvustus.

Lastele tuleb anda lühike ülevaade, mis uuringuga on tegu ja miks me neid küsitleme. Hea on, kui räägite neile lühikese tutvustuse oma sõnadega (ning ei loe maha). Kuivõrd 4. klassi laste ja 12. klassi noorte vahel on arenguliselt erinevused, võib väiksematele lastele selgitada lihtsamalt (mainimata institutsioone, kes on uuringu tellinud) ning suurematele lastele võib uuringut detailsemalt tutvustada. Näide sellest, milline võiks tutvustus olla ning millist järgmist informatsiooni peaks see sisaldama:

*Jagan teile kohe ankeedid, mis on tehtud sel eesmärgil, et teada saada, mida te arvate lapse õigustest ja millised on teie suhted oma vanematega. **Küsitlus on anonüümne** - me ei küsi teie nime ega täpset elukohta. Samuti ei ole tegu teadmise kontrolli või kontrollitööga, kus oleks valesid ja õigeid vastuseid. Vastake täpselt nii, nagu arvate või tunnete ning kui te ei saa küsimusest aru, siis küsige julgelt minult. Kellel on küsimusi, tõstke palun käsi või tulge minu juurde klassi ette.*

Analüüsime kõigi laste vastuseid koos ja keegi ei saa teada, kuidas sina vastasid.

Küsimustele vastamine on lihtne. Enamiku küsimuste puhul tõmba sobiva vastusevariandi ees olevale numbrile ring ümber. Mõnele küsimusele saad kirjutada vastuse ka ise.

Lugege küsimused hoolega läbi ja mõelge hoolega, mida küsitakse. Pöörake tähelepanu ka sellele, et mõned küsimused on ainult **viimase kuu või viimase aasta kohta**. Sellistel juhtudel meenutage, mis on toimunud viimase 30 päeva jooksul või alates eelmise aasta kevadest.

Vastamine ei tohiks võtta rohkem kui 20-30 minutit.

(Küsitluse on tellinud Õiguskantsleri Kantslei koos Sotsiaalministeeriumiga ja selle viib läbi Poliitikauuringute Keskus Praxis.)

Aitäh sulle ausalt vastamast! Alustame!

Pärast küsitluse tutvustust jagage küsitlusankeedid lastele. 4.-7. klassi lastele tuleks jagada noorematele lastele mõeldud ankeedid, kus on 29 küsimust ning 8.-12. klassile ankeedid, kus on 32 küsimust.

Seejärel paluge lastel vaikselt olla, tuletage meelde, et üksteise ankeete piiluda ei tohi ja laske lastel ankeete täita. Ise sekkuge ankeeditäitmisesse ainult siis, kui kellelgi on küsimusi.

II etapp. Ankeetküsitluse täitmine

Olulised põhimõtted, mida küsitluse läbi viimisel silmas pidada.

- Oleks hea kui õpetajat klassis pole. Kui õpetaja on kohal, ei tohiks ta kindlasti käia mööda klassi ringi ja vaadata laste ankeete. Tema kohalolu ei ole soovitatav ka seetõttu, et kui keegi soovib täpsustavat küsimust küsida, ei pruugi ta seda teha, kui õpetaja valvas pilk on kohal.
- Klassis peab olema vaikus - lapsed ei tohi omavahel rääkida, küsimusi kommenteerida ega teiste vastuseid piiluda. Kui on näha, et mõni laps vaatab teise vastuseid, siis tuleks sõbralikult talle meelde tuletada, et tegu pole kontrolltööga, kus on õiged ja valed vastused, mistõttu ei ole mõtet teise pealt maha teha. See on oluline ka selle lapse seisukohalt, kelle pealt pinginaaber vaatab, kuna ta ei pruugi ausalt vastata, kui teab, et keegi on tema vastustega kursis.
- Kui kellelgi on käsi püsti ja tal on küsimus, tuleks minna lapse juurde ja vaikselt aidata tal küsimust mõista või vastata. Küsitlejana tuleb säilitada samuti väga neutraalne olek ning mitte klassis ringi käia, vaid lasta rahulikult vastata.
- Kui mõni laps lõpetab teistest varem, siis paluda tal rahulikult istuda kuni kõik on lõpetanud ning kui kõik on lõpetanud paluda lastel küsitlusankeedid ära tuua või jätta lauale.
- Lapsed võivad küsida küsimusi oma olukorrast lähtuvalt - näiteks küsimuse puhul „Kas sul on kodus koht, kus sa saad rahulikult omaette olla ja näiteks lugeda või õppida?“ võib laps öelda, et kui tal on keegi kodus, siis tal pole privaatset kohta, aga kui kedagi pole, siis on. Sellisel juhul suunata last mõtlema nii, kuidas ta ise tunnetab - kas ta sageli tunneb kodus puudust kohast, kus ta saaks rahulikult olla või mitte nii sageli.

Teemad jagunevad vanemate laste ankeetküsitluses järgmiselt:

20. Taustaküsimused (1.-3. küsimus). Sugu, vanus, elukoht.
21. Teadlikkus lapse õigustest (4.-16. küsimus). Küsimused hõlmavad laste teadlikkust lapse õigustest ja sellega tegelevatest institutsioonidest, millisena lapsed tunnetavad laste kuvandit ühiskonnas, laste kogemused seoses lapse õigustega, laste valmisolek vastutuseks, abivajava lapse aitamine, vaimse ja füüsilise vägivalla kogemine.
22. Perekonda puudutavad küsimused (17-21. küsimus). Perekonna kooslus, kodune keel, lapsevanemate kohalolek.
23. Küsimused lastele, kelle bioloogiline vanem või vanemad ei ela koos lapsega (22.-24. küsimus). Kuivõrd saab laps aega veeta koos oma lahuselava vanemaga.
24. Kodu ja kodune elu (küsimused 25.-32). Küsimused hõlmavad nii lapse privaatsust (õigust oma ajale), vanemlusstiile ning vanemate aega lastele, distsiplineerimisviise ja lapse rahulolu.

Teemad jagunevad nooremate laste ankeetküsitluses järgmiselt:

1. Taustaküsimused (1.-3. küsimus). Sugu, vanus, elukoht.
2. Teadlikkus lapse õigustest (4.-13. küsimus). Küsimused hõlmavad laste teadlikkust lapse õigustest, millisena lapsed tunnetavad laste kuvandit ühiskonnas, laste kogemused seoses lapse õigustega, laste valmisolek vastutuseks, abivajava lapse aitamine, vaimse ja füüsilise vägivalla kogemine.
3. Perekonda puudutavad küsimused (14-18. küsimus). Perekonna kooslus, kodune keel, lapsevanemate kohalolek.
4. Küsimused lastele, kelle bioloogiline vanem või vanemad ei ela koos lapsega (19.-21. küsimus). Kuivõrd saab laps aega veeta koos oma lahuselava vanemaga.
5. Kodu ja kodune elu (küsimused 22.-29). Küsimused hõlmavad nii lapse privaatsust (õigust oma ajale), vanemlusstiile ning vanemate aega lastele, distsiplineerimisviise ja lapse rahulolu.

III etapp. Ankeetküsitluse toimetamine/postitamine Praxisesse

- Kui olete ühes koolis ankeetküsitluse läbi viinud (ja hoolimata sellest, et mõnes koolis on veel küsitlemata), saatke samal päeval info vastanute kohta aadressil pirjo.turk@praxis.ee. Täpsemalt on iga küsitletud kooli kohta vaja teada järgmist:
 - 1) Kooli nimi ja asukoht (siinkohal piisab linna või asula nimest)
 - 2) Klass (4.-12 klass)
 - 3) Vastanud laste arv
 - 4) mitu poissi, mitu tüdrukut
 - 5) mitu vene keeles, mitu eesti keeles
 - 6) Kui viite läbi küsitlusi kakskeelses koolis ning nii eesti kui ka vene laste seas, tuleks saata infot kui mitmed vastasid venekeelsele ja kui mitmed eestikeelsele.
- Kui juhtub, et Teie poolt küsitletavates maakondades on vastanute arv jäänud väiksemaks kui soovisime, palume ühes maakonna koolis veel küsitluse läbi viia. Kui on koolis aga mitu paralleeli näiteks 4.A klass ja 4.B klass ning mõlemas klassis on vähem kui 15 last, siis võib paluda luba viia mõlemas neljandas klassis ankeetküsitlus läbi. Oluline on, et samast koolist üle 30-35 õpilase ei küsitl.

- Peale ankeetküsitluste läbiviimist palume saata ankeedid postiga Teile öeldud aadressile (kuna meil on mitu sisestajat, annab küsitluse koordinaator täpsemalt teada aadressist).
- Iga klassikomplekti ankeedid panna klambriga kokku või eraldi ümbrikusse (oluline, et erineva kooli ankeetküsitlused oleks eristatavad) koos infoga, millisest koolist ja millisest klassist ankeedid pärit on.

Lisatähelepanu vajavad kohad ankeedis

Küsimus nr	Selgitus
vanemate/nooremate ankeet	
5/5	Tegu on avatud väljaga küsimusega. Kuivõrd lapse õiguste mõiste on üldiselt ühiskonnas vähe levinud ning sellega seondub erinevaid arusaamu, tuleks avatud väljale lapsel kirja panna märksõna(d), mis kõige enam seostuvad lapse õigustega. Selle küsimuse puhul ei tohi lapsele (kes palub ka täpsustusi) anda täpsustavaid viiteid, kirja tuleb panna esimesed ja peamised märksõnad, mis selle mõistega seonduvad. Julgustada last vastama ükskõik, mis talle pähe tuleb. Võimalusel mitte soovitada seda, et lapse ei kirjuta midagi.
7	Küsimuse eesmärgiks on välja selgitada, millised loetletud väidetest on vastaja arvates sellised lapse õigused, mis on kirjas lapse õiguste konventsioonis ja seega rahvusvaheliste tavade kohaselt ja Eestis loetakse lapse õigusteks. Antud juhul ei ole oluline mitte see, kas laps nõustub ise nende väidetega, vaid see, kas tema hinnangul on sellised õigused rahvusvaheliste normide kohaselt midagi sellist, mida igas riigis tuleks tagada.
11/10	Vastusereale tuleks märkida vanus täisaastatena. Näiteks 10-aastasena, 15-aastasena. Kui lapsed peaksid uurima, kas sinna tohib ka vanusevahemikke kirjutada, siis pigem soovitada kirja panna vanus, milles esmakordselt laps võiks mõningaid nimetatud tegevusi teha.
12/11	Tõsisel hädal lapse all peetakse silmas siin last, kes kannatab vaimse või füüsilise vägivalda all. Antud küsimuse puhul võib valida kõik vastusevariandid.
14	Selle küsimuse puhul tuleb valida kuni kolm vastusevarianti.
15/12	Selle küsimuse puhul rõhutada, et tuleb mõelda viimase aasta peale.
20/17	Kasuema/kasuisa all peetakse silmas vanemat, kes pole bioloogiline vanem, kuid elab koos lapsega sama katuse all ja täidab ema või isa rolli.
26/23	Kui küsimuses näitena toodud tegevuste seas pole toodud mõnd tegevust, mis selgelt väljendab lapsevanema ja lapse ühist meeldivalt veedetud aega (näiteks lauamängude mängimine), tuleb rõhutada, et kõik meeldivad tegevused lähevad arvesse isegi kui neid pole loetletud. Näidetena toodud tegevuste loetelu pole lõplik.

2012